

VOLUME • CİLT: 9 • ISSUE • SAYI: 17 JULY • TEMMUZ 2017
ONLINE ISSN: 2529-0029 • PRINT ISSN: 1309-1123

M A R M A R A
Ü N İ V E R S İ T E S İ
F İ N A N S A L
A R A Ş T I R M A L A R V E
Ç A L I Ş M A L A R D E R G İ S İ

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Finansal Araştırmalar ve alışmalar Dergisi • The Journal of Financial Researches and Studies
Volume • Cilt: 9 Issue • Sayı: 17 July • Temmuz 2017
Online ISSN: 2529-0029 • Print ISSN: 1309-1123

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner
Prof. Dr. Mehmet Emin ARAT (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu Adına •
On Behalf of Marmara University School of the Banking and Insurance
Prof. Dr. Erişah ARICAN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Erişah ARICAN
Prof. Dr. Münevver ÇETİN
Doç. Dr. Özgür ATIKKAş
Doç. Dr. Mehmet Deniz YENER
Doç. Dr. Başak TANINMIş YüCEMEMİş

Editör (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü) • Editor (Editor in Chief): Prof. Dr. Erişah ARICAN

Editör Yardımcısı • Vice Editor: Doç. Dr. Özgür ATIKKAş - Doç. Dr. Başak TANINMIş YüCEMEMİş

Yayına Hazırlama Sorumluları • Responsible for Publication: Yrd. Doç. Dr. Gökhan IşIL - Yrd. Doç. Dr. Güçlü
OKAY - Yrd. Doç. Dr. Aclan OMAĞ - Yrd. Doç. Dr. Seher TEZERGİL - Yrd. Doç. Dr. Neşe ÇOBAN ÇELİKDEMİR
- Yrd. Doç. Dr. Özgür AKPINAR - Yrd. Doç. Dr. Ufuk ALKAN - Öğr. Gör. Dr. İskender DEMİRBILEK - Arş. Gör.
Dr. Canan DAĞIDIR - Arş. Gör. Kemal Burak BAYKAL - Arş. Gör. Uğur TÜRKEL - Arş. Gör. Kemal AKA - Arş.
Gör. Nurgül AKIN

Adres • Address: T.C. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu
Göztepe Kampüsü, Kayışdağı Cad. Kuyubaşı, Kadıköy 34722 / İSTANBUL

Tel • Phone : +90 216 414 99 89

Faks • Fax : +90 216 347 50 86

E-posta • E-mail : jfrs@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 348 43 79 **Faks • Fax:** (0216) 348 43 79

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

Baskı • Printing Press: şenyıldız Matbaacılık

Sertifika No: 11964

“FİNANSAL ARAşTIRMALAR VE ALIşMALAR DERĐİSİ” Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu uluslararası hakemli akademik yayınıdır. Altı ayda bir yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayımlanması uygun bulunmayan yazılar geri verilmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir. EBSCO-HOST, TÜBİTAK-ULAKBİM, ULRICH Global Serials Directory ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.

“THE JOURNAL OF FINANCIAL RESEARCHES AND STUDIES” is a peer-reviewed international academic journal of Marmara University School of Banking and Insurance. It is published every six months. All the opinions written in the articles are under responsibilities of the authors and it does not mean that they are adopted by the board. Articles that are considered as a unsuitable for publish are not returned. The Editorial Board reserves the right to make necessary changes in spelling and sentence, without prejudice to the essence of summer. The published contents in the articles cannot be used without being cited. The journal is indexed by EBSCO-HOST, TBİTAK-ULAKBİM, ULRICH Global Serials Directory and ASOS Index.

Hakemlerimiz • Peer Reviewers

Rengin AK	Kırklareli Üniversitesi	Peter HAISS	Vienna University of Economics and Business
Murat AKBALIK	Marmara Üniversitesi	Elif HAYKIR HOBİKOĞLU	İstanbul Üniversitesi
İlyas AKHİSAR	Kocaeli Üniversitesi	Cemal İBİŞ	İşık Üniversitesi
Sumru ALTUĞ	Koç Üniversitesi	Ahmet INCEKARA	İstanbul Üniversitesi
Sudi APAK	İstanbul Esenyurt Üniversitesi	Wolfgang JANKO	Vienna University of Economics and Business
Güler ARAS	Yıldız Teknik Üniversitesi	Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mehmet Emin ARAT	Marmara Üniversitesi	Mehmet Baha KARAN	Hacettepe Üniversitesi
Doğan ARGUN	Marmara Üniversitesi	Stefan KOCH	Vienna University of Economics and Business
Nurdan ASLAN	Marmara Üniversitesi	İdil Özlem KOÇ	Marmara Üniversitesi
Erişah ARICAN	Marmara Üniversitesi	Cüneyt KOYUNCU	Bilecek Şeyh Edebalı Üniversitesi
Emin AVCI	Marmara Üniversitesi	Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Niyazi BERK	Bahçeşehir Üniversitesi	Osman OKKA	KTO Karatay Üniversitesi
Serpil BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi	Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi
Nuran CÖMERT	Marmara Üniversitesi	Zekai ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Gülcan ÇAĞIL	Marmara Üniversitesi	Güven SEVİL	Anadolu Üniversitesi
Özgür ÇATIKKAŞ	Marmara Üniversitesi	Nazif SHAHRANI	Indiana University, ABD
Levent ÇİNKO	Marmara Üniversitesi	Marco SPERANZIN	Udinese University
Murat ÇİNKO	Marmara Üniversitesi	Adem ŞAHİN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Muzaffer DARTAN	Marmara Üniversitesi	Necdet ŞENSOY	Kurul Üyesi, TCMB
Server DEMİRCİ	Marmara Üniversitesi	İbrahim SUBAŞI	Marmara Üniversitesi
Salih DURER	Yıldız Teknik Üniversitesi	Ayşe SÜMER	Marmara Üniversitesi
Nazım EKREN	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Haluk SÜMER	Marmara Üniversitesi
Fuat ERDAL	İbn Haldun Üniversitesi	Bahar ŞANLI	İstanbul Üniversitesi
Oral ERDOĞAN	Piri Reis Üniversitesi	Suat TEKER	İşık Üniversitesi
Seyfettin ERDOĞAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Yusuf TUNA	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Mert ERER	Marmara Üniversitesi	K. Batu TUNAY	Marmara Üniversitesi
Cengiz EROL	İzmir Ekonomi Üniversitesi	Aypar USLU	Marmara Üniversitesi
Ümit EROL	Bahçeşehir Üniversitesi	Targan ÜNAL	Okan Üniversitesi
İhsan ERSAN	İstanbul Üniversitesi	Serhat YANIK	İstanbul Üniversitesi
Mehmet ERSOY	Marmara Üniversitesi	Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Ayfer GEDİKLİ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Dina ÇAKMUR YILDIRTAN	Marmara Üniversitesi
Fulvio GISMONDI	Universita Telematica Guglielmo Marconi	Mehmet Deniz YENER	Marmara Üniversitesi
Ricardo GISMONDI	Research Institute for Computational Methods	Handan YOLSAL	İstanbul Üniversitesi
E. Alper GÜVEL	Çukurova Üniversitesi	Ahmet YÖRÜK	Kadir Has Üniversitesi
		Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ	Marmara Üniversitesi

İçindekiler • Contents

Başlarken

Prof. Dr. Erişah ARICAN.....vii-viii

Sigorta Sektöründe Çalışanların Yaşam Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma

A Study on Life Satisfaction of Employees in Insurance Sector

Ayşe Gül BÖLÜKBAŞI - Ömer ŞENTÜRK..... 69-88

Türkiye’de Gelişen Enerji Sektörü Hes’ler ve Kâr Kaybı Sigortaları

Heses (Hydraulic Power Plants) Developing Energy Sector in Turkey and Loss of Profit

Insurances

Serpil Ergün BÜLBÜL - Yasemin ÇOKLUK..... 89-114

Türkiye’nin Finansal Krizleri ve Göstergeleri

Financial Crises of Turkey and Their Indicators

Doğuş EMİN 115-128

Sahiplik Yapısının Kar Dağıtım Kararlarına Etkisi: Panel Tobit Yöntemiyle Bir Analiz

Ownership Structure and Dividend Policy: A Panel Tobit Analysis

Koray ÖZVAR - Ersan ERSOY 129-147

Şube İş Modeli: Kuveyt Türk Örneği

Branch Business Model: Example Kuveyt Turk

Mustafa UÇAR - Şerif BOĞAZ 149-159

Türkiye – Özbekistan – Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi

Economic Relations Between Turkey-Uzbekistan and Kazakhstan and The Banking System

Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ - Erişah ARICAN - Ufuk ALKAN..... 161-203

Başlarken

Dünya ekonomisinde 2016 yılı sonrası yeni döneme ait beklentiler küresel ekonominin toparlanma eğilimi göstereceği üzerine kurgulanmıştı. Bilindiği gibi düşük petrol ve emtia fiyatlarının yanı sıra düşük faiz oranları ve sınırlı büyüme politikaları nedeniyle 2016 yılı zorlu bir yıl olmuştur. 2017 yılının ilk yarısında yükselişe geçen petrol ve emtia fiyatları ile beraber beklenildiği üzere daha olumlu bir döneme giren dünya ekonomisi, IMF'nin Nisan 2017'de yayınladığı rapora göre bir önceki yıla kıyasla %3,5 büyüyecektir. Dolayısıyla 2016 yılında küresel ölçekte %3,1'lik bir ekonomik büyümenin elde edildiği göz önüne alındığında, özellikle Brezilya ve Rusya gibi petrol ihracatçısı ülkelerdeki olumlu seyrin etkisiyle de küresel ekonominin gelişerek 2017 yılının ikinci yarısına dair iyimser beklentileri sürdüreceği ifade edilebilir.

Küresel ekonominin lokomotif ülkelerinden ABD'ye bakıldığında, enflasyondaki toparlanma ve işgücü piyasasında elde edilen olumlu gelişmeler de bu beklentileri destekler niteliktedir. Mart 2017'de ilk faiz artırımını yapan FED'in 2017 yılında iki kez daha faiz arttıracak olması dünya piyasalarında doların değer kazanmasına neden olmuş, buna bağlı olarak özellikle gelişmekte olan ülkelere ABD'ye bir sıcak para akışı gerçekleşmiştir. Bu süreçte ABD'de olduğu gibi olumlu bir seyir izleyen AB ekonomisi gerek genişletici maliye politikaları gerekse de Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) uyguladığı parasal genişleme ve varlık alımı politikaları ile özellikle işsizliğin %11'lerden %8'lere indirilmesi hususunda oldukça yol almış, yılın ilk çeyreği itibarıyla son iki yılın en güçlü büyümesi olan %0,6'yı yakalamıştır. Yılsonuna kadar devam edecek olan varlık alımının AMB tarafından istenen seviyelere ulaşılmasıyla sonlandırılması beklenmektedir. Bu durumda faiz artışına gidebilecek olan AMB, böylelikle 2014 yılında beri düşen euro/dolar paritesini ilk defa yukarıya doğru çevirebilir. AB bölgesi için en önemli tehdit ise hala Brexit olmaya devam etmektedir. Zira İngiltere'deki erken seçimlerinden tek başına bir iktidar çıkmaması, Brexit ile ilgili kaygıları sürdürmektedir.

Türkiye ekonomisi özelinde olumlu seyir ise devam etmektedir. Yılın ilk çeyreğinde %5 büyüyen ekonomi, böylece tüm beklentilerin üzerinde bir gelişme kaydederek diğer gelişmekte olan ülkeler içinde ülkemizin dikkat çekmesine neden olmuştur. İşsizlik rakamları Mart 2017 itibarıyla %11,5 seviyelerine inmiş, sanayi endeksi ise %6,7'lik artışla son iki yıldaki en hızlı yükselişini gerçekleştirmiştir. İhracatta da %12,5'lik artış yaşayan Türkiye, cari açık açısından da 33,2 milyar dolarla önceki yıllara kıyasla yatay bir seyir izlemiştir. Yeni vergi düzenlemeleri ile artan vergi gelirleri, merkezi yönetim bütçesine olumlu yansımış, bu süreçte yıllık enflasyon TÜFE bazında %10,9'a inmiştir. ÜFE bazında ise %14,87 ile enflasyon, böylece Ocak 2017'den sonraki en düşük

seviyesine gerilemiştir. Son olarak TCMB, 15 Haziran 2017 toplantısında faiz oranlarını değiştirmemiş ve enflasyon hedefli sıkı para politikalarını sürdürmüştür.

Bu sayısıyla 17. kez okuyucularıyla buluşan “Finansal Araştırmalar ve alışmalar Dergisi”, nceki sayılarında olduğu gibi muhtelif akademik makaleler ile okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Derginin bu sayısının hayata geçirilmesi hususunda desteklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma ve değerli çalışmalarını bu sayıda bizlerle paylaşan araştırmacı ve akademisyenlere emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

“Finansal Araştırmalar ve alışmalar Dergisi”nin 17. sayısının finans ve iktisat literatürüne ve bundan sonraki akademik çalışmalara katkıda bulunmasını temenni eder, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Erişah ARICAN
Editör

SİGORTA SEKTÖRÜNDE ÇALIŞANLARIN YAŞAM MEMNUNİYETİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ayşe Gü! BÖLÜKBAŞI*
Ömer ŞENTÜRK**

Öz

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk kavramları, özellikle filozofların ve psikologların uzun bir süre üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştur. Eski Yunanlılardan modern filozoflar ve politikacılara kadar tüm önemli düşünürler mutluluğun anlamını sorgulamışlar ve mutluluğun mutlak bir tanımının yapılması için uğraşmışlardır. Ancak, birçok araştırmacı mutluluğun ne olduğuna dair fikirler üzerinde anlaşamamışlar ve mutluluğun hiçbir zaman genel geçer bir tanımını yapamamışlardır. Bu nedenle mutluluk kavramı tarih boyunca çok farklı anlamlar taşımıştır.

Literatürde birçok araştırmacı; insanların cinsiyetleri, yaşları, gelirleri, medeni durumları, eğitim seviyeleri ve sosyal ilişkileri gibi sosyo-demografik özelliklerinin, yaşam memnuniyetleri ve mutlulukları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bu araştırmacılardan bazıları bu incelemeler sonucunda, insanların sosyo-demografik özelliklerinin yaşam memnuniyetlerini ve mutluluklarını etkilediğini savunurken, bazıları ise bu durumun aksini savunmaktadırlar. Ancak, insanların yaş, cinsiyet, gelir, medeni durum, eğitim seviyeleri ve sosyal ilişkileri gibi sosyo-demografik özelliklerinin yaşam memnuniyetleri ve mutlulukları üzerinde önemli bir etkiye sahip olması yadsınamaz bir gerçektir.

Bu çalışmada, sigorta sektöründe çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre yaşam memnuniyetleri incelenmiştir. Toplam 250 katılımcıya online anket uygulaması yapılmış olup geri bildirimler SPSS Statistics 22 istatistik programında değerlendirilmiştir. Tablolaştırılan değerlendirme sonuçları, likert ölçek puanlarının ortalamasına göre yorumlanmış ve ki-kare bağımsızlık testinin sonuçlarına göre analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda sigorta sektöründe çalışanların yaş, cinsiyet, gelir, medeni durum, eğitim seviyesi ve sosyal ilişkileri gibi sosyo-demografik özelliklerinin yaşam memnuniyet düzeylerini etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Memnuniyeti, Mutluluk, Öznel İyi Oluş, Sigortacılık, Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Jel Kodları: C12; G22; J17; J31

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Aktüerya Bölümü, abolukbasi@marmara.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Sigortacılık Anabilim Dalı, İstanbul, omersenturk6161@gmail.com

A STUDY ON LIFE SATISFACTION OF EMPLOYEES IN INSURANCE SECTOR

Abstract

Life satisfaction and happiness terms have been an important issue and have been emphasized especially by modern philosophers and psychologists for a long time. All thinkers from Ancient Greece to modern philosophers and politicians have questioned the meaning of happiness and tried to define the absolute definition of happiness. But, many researchers haven't reached an agreement on the ideas what happiness is and have't ever made a universal definition of happiness. Thus, the term happiness have had quite different meanings throughout history.

Many researchers in literature, studied the effects of socio-demographic qualities of people such as, sexes, ages, incomes, marital statuses, educational levels and social relations on life satisfaction and happiness. As a result of these studies, some of these researchers have defended that people's socio-demographic qualities affect their life satisfactions and happiness and some of the researchers have defended the opposite. But, people's socio-demographic qualities such as sexes, ages, incomes, marital statuses, educational levels and social relations have an important effect on their life satisfactions and happinesses is a stubborn fact.

In this study, the socio-demographic qualities of workers in insurance sector have been analysed according to their life satisfactions. Online questionnaires have been applied to 250 participants in total and feedbacks have been evaluated by statistics program SPSS Statistics 22. Tabulated evaluation results, have been commented according to the averages of likert scale points and have been analysed according to the results of chi-square independency test. Finally, as a result of these analyses; it has been observed that the socio-demographic qualities of workers in insurance sector such as sex, age, income, marital status, educational level and social relation have affected the life satisfaction levels. social relation have affected the life satisfaction levels.

Keywords: Life Satisfaction, Happiness, Subjective Well-Being, Insurance, Chi-Square Independency Test

Jel Codes: C12; G22; J17; J31

Giriş

Yaşam memnuniyeti kavramı, kişinin kendi yaşamını bilişsel ve duygusal değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Literatüre bakıldığında birçok araştırmacı yaşam memnuniyeti kavramı ile birlikte mutluluk, "Öznel iyi oluş" ve yaşam kalitesi kavramlarının birbirleri yerine kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak, bu kavramlar içerisinde yaşam memnuniyeti kavramı yerine kullanılan en yaygın kavram mutluluktur. Mutluluk kavramı tarih boyunca çok farklı anlamlar taşımıştır. Yaygın dillerdeki bu anlam çeşitliliği mutluluk kavramını bilimsel tartışmalar itmiş ve kelimenin kullanımında hiçbir zaman fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak, en yaygın tanımıyla mutluluk iyi olan her şeydir.

Yaşam memnuniyeti kavramı yerine kullanılacak bir diğer kavram ise, "Öznel iyi oluş" kavramıdır. "Öznel iyi oluş" kavramı, mutluluğun psikoloji alanındaki karşılığı olarak ifade

edilmektedir. Bu kavram, kişilerin hem bilişsel değerlendirmelerini hem de duygularının ve ruh hallerinin duygusal değerlendirmesini kapsamaktadır. Her ne kadar bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılsa da yaşam memnuniyeti kavramı, “Öznel iyi oluş” kavramının yalnızca bir parçasıdır. Tarih boyunca yaşam memnuniyeti, “Öznel iyi oluş” ve mutluluk kavramları birçok araştırmacının dikkatini çekmesine rağmen, son yıllarda sistematik bir şekilde çalışılmış ve ölülmüştür.

Yaşam memnuniyeti kavramı ile ilişkilendirilen diğer bir kavram ise, yaşam kalitesidir. Yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesinin önemli göstergelerinden biridir. Günümüzde yaşam kalitesi, iyi bir yaşam için gerekli şartların varlığı ve iyi bir yaşam uygulaması olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; bir ülkedeki insanların yaşam kalitelerinin kötü olduğuna dair fikir beyan ettiğimizde; yeterli gıda ihtiyacı, barınma ve sağlık hizmetleri gibi temel gereksinimlerinin yoksunluğunu kastederiz. Başka bir ifadeyle, ülkede yaşayan insanların ülke şartları içerisinde “yaşanabilirlik” olgusunu ele alırız.

Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında birçok araştırmacı, genellikle insanların yaş, gelir, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hal ve sosyal ilişkileri gibi sosyo-demografik özelliklerinin insanların yaşam memnuniyetleri ve mutlulukları üzerindeki bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Bu bağlamda özellikle araştırmacılar, “Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha mutludur?”, “İnsanların gelirlerinin yaşam memnuniyetlerine bir katkısı var mıdır?”, “İnsanların yaşlarına göre memnuniyet düzeyleri değişmekte midir?” ve “İnsanların sosyal ilişkileri yaşam memnuniyetlerini ne derece etkilemektedir?” gibi sorulara cevap aramışlardır. Bizde bu çalışmada özellikle sigorta sektöründe çalışanların sosyo-demografik özelliklerinin, yaşam memnuniyetleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırdık ve yaşam memnuniyetlerine etki eden faktörleri belirlemeye çalıştık.

I. Literatür Taraması

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk kavramları, filozofların ve psikologların uzun bir süre üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştur (Singh ve Jha, 2008, 40). Eski Yunanlılardan modern filozoflar ve politikacılar kadar tüm düşünürler mutluluğun anlamını sorgulamışlardır. Psikologlar mutluluğun belirleyicileri, davranışsal ilişkiler ve deneysel araştırma ölçümleriyle bu tartışmaya önemli ölçüde katkı sağlamışlardır (Worth, Keoning ve Kahneman, 2010, 1). Ancak, yaşam memnuniyeti kavramı, geçmişten günümüze kadar başta Bernice Neugarten, Jeremy Bentham ve Lennart Nordenfelt olmak üzere birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Yaşam memnuniyeti kavramı, 1961 yılında ilk kez Amerikalı Psikolog Bernice Neugarten tarafından ortaya atılmıştır (Akın ve Yalnız, 2015, 96). Neugarten, Havighurst ve Tobin yaşam memnuniyeti kavramını zevk alma, azim ve cesaret, arzu edilen amaçlar ile elde edilen sonuçlar arasındaki uyum, benlik kavramı ve ruh hali gibi beş değişkenden oluşan bir yapı şeklinde tanımlamıştır (Ryff, 1989, 36). Mutluluk arayışı içerisinde olan Bentham ise, 1789 yılında yeni bir ahlak prensibi ileri sürmüştür. Bentham`a göre bir davranışın iyiliği onun ahlakı ile değerlendirilmemeli; aksine, sonuçlarının faydalı olup olmamasıyla değerlendirilmelidir. Bentham sonunda

fayda kavramını insanların mutluluğu olarak düşünmüştür. Bentham psikolojik deneyimler bakımından mutluluğu “memnuniyetlerin ve acıların toplamı” şeklinde tanımlamıştır. Davranışsal sonuçların faydasının vurgulanması yüzünden felsefede bu durum “faydacılık” olarak bilinir. Bu faydanın mutluluğa katkısından dolayı “mutlulukçuluk” dememiz daha doğru olacaktır (Veenhoven, 2004, 1). Bernice Neugarten, Jeremy Bentham gibi mutluluk kavramı üzerinde çalışmış olan bir diğer araştırmacı ise ünlü tıp ve sağlık hizmetleri profesörü Lennart Nordenfelt`tir. Yaşam kalitesi kavramının, yaşam memnuniyeti kavramıyla tanımlanabileceğini iddia eden Nordenfelt, yaşam kalitesi kavramı yerine kullanılacak en iyi kavramında mutluluk olduğunu ileri sürmüştür (Nordenfelt, 1994, 35-60).

Literatürde insanların sosyo-demografik özellikleri ve yaşam memnuniyetleri arasındaki ilişki, birçok araştırmacı tarafından kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Diener ve Lucas`a göre insanların geliri, sağlığı, eğitim durumu ve medeni halleri gibi sosyo-demografik özellikleri, mutluluk ölçümlerinde kullanılan değişkenlerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak, kişilerin sosyo-demografik özellikleri, kendilerinin “Öznel iyi oluş” derecelerini etkilemesi de yadsınamaz bir gerçektir (Knoop ve Fave, 2013, 139).

Birçok araştırmacı insanların gelir seviyelerinin yaşam memnuniyetlerini etkilediğini ileri sürmektedir. Yetmiş ülkenin yer aldığı dünya çapında yapılan bir araştırmaya göre, kişi başına düşen geliri yüksek olan ülkede yaşayan insanların, hem yaşam memnuniyetleri hem de psikolojik sağlıklarının oldukça yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Louw ve Diğerleri, 1998, 522). Aynı şekilde, 2002 yılında Graham ve Pettinato ortaya çıkan pazar ülkelerinde, nasıl ekonomik şartların insanların mutluluğunu etkilediğini kapsamlı bir şekilde araştırmış ve ekonomik hareketliliğin, ekonomik fırsatların ve insanların gelir seviyelerinin yaşam memnuniyetini etkilediğini keşfetmişlerdir (Štreimikienė ve Grundey, 2009, 10).

Gelir değişkeni, yaşam memnuniyetinin en önemli belirleyicilerinden biridir. Fakat bu değişkene yönelik araştırma sonuçları, modelde kullanılan analiz tekniklerine bağlı olarak çelişki yaratabilmektedir. Genellikle bu faktör, yaşam memnuniyetini olumlu etkilemektedir. Ancak, bazı araştırmacılar her değişkenin ters bir etkisinin olabileceğini iddia etmişlerdir. Her ne kadar çoğu araştırmacı gelir ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin varlığını kabul etse de aksini düşünenlerde mevcuttur. Ferrer-i Carbonell ve Frijters`e göre, gelir faktörü mutluluğun belirleyicisi olmayabilir. Gelir onlar için yalnızca, daha fazla kazançla ilişkili önemli kişilik özelliklerinin gözlemlenebilen bir sonucudur(Celińska ve Olszewski, 2013, 6-7).

İş ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Ancak, iş ve yaşam memnuniyeti arasındaki nedensel ilişkiyle ilgili kaynaklar, aslında istikrarsız sonuçlar vermesine rağmen, çoğu çalışmalar işteki deneyimler ve iş memnuniyetinin yaşam memnuniyetini etkilediğini savunmaktadır. Bununla birlikte, birçok bilim adamı, iş ve yaşamın karşılıklı olarak ilişki içerisinde olduklarını ve iş memnuniyetinin, bireylerin genel yaşam memnuniyetini etkilediklerini ileri sürmüşlerdir. 1978 yılında Orpen tarafından yapılan on iki aylık bir çalışma, bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Orpen, Güney Afrikalı yetmiş üç yöneticiden elde ettiği verileri kullanarak yapmış olduğu bir analizde, iş memnuniyetinin insanların yaşam memnuniyetini etkilediği sonucuna varmıştır (Chacko, 1983, 163).

Mutluluk ve yaş ilişkisi birçok ülkede yoğun bir Şekilde araştırılmıştır. Ancak, artan yaşın, yaşam memnuniyetini etkileyip etkilemediğine dair hala kesin bir cevap mevcut değildir. Mevcut tahminler ülkeye, zaman dilimine, rneklemeye, yaş gruplarına, kontrol değişkenleri gibi faktörlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Bazı araştırmacılar mutluluk ve yaş arasında istikrarlı bir ilişkinin olmadığını savunurken, diğerleri iki değişken arasında kesin bir ilişkinin olduğunu, ancak bu ilişkinin çok büyük olmadığını iddia etmişlerdir (Kolosnitsyna, Khorkina ve Dorzhiev, 2014, 6). Örneğin; yaşlı insanlar arasında yaşam memnuniyetini ölçen Neugarten, Havighurst ve Tobin`in 1961 yılındaki zgn eseri, bugüne kadar tartışmasız sosyal bilimsel yaşlanma araştırmalarının en etkili eserlerinden biri olmuştur. Bu yaşlanma araştırmasına göre, yaşam memnuniyetinin insanların yaşamları boyunca büyük lde stabil kaldığını; gözlemlenebilen değişimin artan yaşla birlikte biraz pozitif eğiliminde olduğunu, ancak son zamanlara doğru sağlık problemlerinin yaşam memnuniyet seviyesini düşürdüğünü ileri sürmektedir. Bazı kanıtlar, sosyal ilişkiler ve yaşam memnuniyeti gibi belirli yaşam çevrelerindeki değişimlerin yaşla birlikte artış eğilimi gösterdiğini ileri sürmektedir (Schafer, Mustillo ve Ferraro, 2013, 572).

Yařam memnuniyetinde cinsiyet faktörünün etkisi aslında tam olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar kadınların erkeklerden daha yüksek yaşam memnuniyet seviyelerinin olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, bu durumun aksini savunanlarda mevcuttur. Örneęin; 2002 yılında Louis ve Zhao, yapmış oldukları çalışma neticesinde, cinsiyetler arasında farklılığa rastlamadıklarını iddia etmişlerdir. Bu görüş, cinsiyet faktörünün yaşam memnuniyetinin belirleyicisi olmadığına yönelik bir Őüpheye sebep olmuştur. Rojas`ın 2004`te yapmış olduğu bir çalışma ise, bu görüşü destekleyici niteliktedir. Ona göre cinsiyet faktörü memnuniyet seviyesini önemli lde açıklayamamaktadır. Buna ek olarak Rojas, erkeklerin kadınlara göre biraz daha memnun olduğunu, ancak memnuniyet düzeyini belirleyen bağımsız değişkenlerin değerlerinde anlamlı bir fark olmadığını ileri sürmüştür (Celińska ve Olszewski, 2013, 7-8). 1987 yılında Argyle ise, yapmış olduğu bir çalışma neticesinde, bir bütün olarak yaşam memnuniyetinde cinsiyet farklılığının çok az bir etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. 1998 yılında Mrocek ve Kolarz daha yeni bir yorum getirerek, kadınların daha az mutlu olduklarını ve tüm yař gruplarında bu durumun devam ettiğini iddia etmişlerdir. Buna karşın, 1999 yılında Nolen-Hoeksema ve Rusting, birçok çalışmanın kadınların erkeklerden daha çok mutlu olduklarını ve daha yoğun pozitif duygular deneyimlediklerini ileri sürmüşlerdir. Ekonomistlerinin, Amerika Birleřik Devletleri, Birleřik Krallık ve çok sayıda Avrupa kıtası ülkelerinden elde ettikleri verilerle yapmış oldukları son istatistiksel analizler, kadınların erkeklerden daha mutlu olduğunu ileri sürmektedir (Easterlin, 2003, 13).

Birçok deneysel çalışma, zengin ülkelerde yaşayan insanların eğitim ve yaşam memnuniyeti seviyeleri arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir. 2002 yılında Helliwell, 46 ülkenin yer aldığı World Values Survey`in(Dünya Değerler Araştırması) bireysel düzeydeki verilerini kullanarak çoklu regresyon değerlendirmesinde bulunmuştur. Helliwell yapmış olduğu bu değerlendirme sonunda, yaşam memnuniyeti ve eğitim arasında güçlü pozitif bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Ancak, diğer bireysel ve ulusal değişkenler regresyon modeline dahil edildiğinde ise, bu istatistiksel olarak anlamlı ilişki kaybolmaktadır. Bu durum, eğitimle ilgili etkilerin diğer faktörler tarafından aracı olabileceğini ileri sürmektedir. 1997 yılında Ross ve Van Willigen,

1999 yılında Dench ve Regan, Amerika Birleşik Devletleri için bu duruma benzer sonuçlar elde etmiş; eğitim ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin psiko-sosyal kaynaklar tarafından aracı edildiğini ileri sürmüşlerdir (Feinstein, Duckworth ve Sabates, 2008, 93).

Yaşam memnuniyeti ve kültür üzerine yapılan çalışmalar ise, bireyci ve toplumcu olmak üzere iki kültür türü arasındaki farklılığı tartışmaktadır. Bireyci kültürler, insanların ihtiyaçlarına, bağımsızlıklarına, seçim özgürlüğüne sahip olmaya odaklanırken toplumcu kültürler, aile birimi ve toplum gibi diğerlerinin istek ve ihtiyaçlarına odaklanmaktadır (Kates, 2007, 52). Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri gibi bireyci toplumdaki insanlar kişisel hedeflerine ve isteklerine yönlendirilmektedir. Buna karşılık, toplumcu kültürdeki insanlar ise, en önemli grup olarak görülür ve bireyler kendi arzularını grubun arzularına feda etmeye hazırdırlar. Bireyci ve toplumcu milletler “Öznel iyi oluşun” farklı göstergeleriyle karşılaştırıldığında, bireyci milletlerin genel yaşam memnuniyet seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Loewe ve Diğerleri, 2014, 73).

Sosyal ilişkilerin kalitesi insanların yaşam memnuniyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Ma ve Diğerleri, 2015, 173). 2012 yılında Vinson ve Ericson yapmış oldukları çalışmada, insanların aile ilişkilerinin ve medeni durumlarının, mutluluğun önemli belirleyicileri olduğunu ifade etmişlerdir (Vinson ve Ericson, 2012, 8). Özellikle insanların evlilik ile ilgili mutlulukları, evrensel yaşam memnuniyetini belirlemede çok daha büyük bir öneme sahiptir. Daha önceki birçok araştırma, insanların evlilik ile ilgili mutluluklarının, evliliklerinin başlarında azaldığını ve sonraki yaşam döngülerinde ise arttığını göstermektedir. Ayrıca birçok araştırmacı, insanlar arasındaki cinsiyet farklılıklarının, insanların kişilik özelliklerinin ve çocuk sahibi olup olmamalarının, evlilik ile ilgili mutluluklarını önemli ölçüde etkilediklerini ileri sürmüşlerdir (İsmail, Hafezi ve Nor, 2014, 200).

2. Yaşam Memnuniyeti ve Mutluluk Kavramları

2.1. Yaşam Memnuniyeti

Yaşam memnuniyeti, zihinsel değerlendirme süreci anlamına gelmektedir. Shin ve Johnson yaşam memnuniyetini, kişilerin kendi seçmiş olduğu kriterlere göre yaşam kalitelerini bir bütün olarak değerlendirmesi olarak tanımlamıştır. Memnuniyetin değerlendirilmesi, kişilerin kendilerine göre uygun standartların ne olduğuyla ilgili durum karşılaştırması yapmalarına bağlıdır (Diener ve Diğerleri, 1985, 71). Amaçlarını gerçekleştirmek isteyen kişiler yaşamlarını sürekli olarak sorgulamaktadır. Bu amaçlar, kişilerin yaşamlarından memnun olmasını sağlayan önemli etkenlerdir. Bu yüzden, günümüzde hemen hemen her gelişmiş ülke, vatandaşlarının yaşamlarından memnun olmasını önemsemektedir. Çünkü yaşam memnuniyeti, sosyal ve ekonomik gelişmeyle yakından ilgilidir (Shali, 2007, 1).

Yaşam memnuniyeti, “Öznel iyi oluş”, mutluluk ve yaşam kalitesi kavramsal olarak birbirleriyle ilişkili olarak ifade edilmektedir. “Öznel iyi oluş”, yaşamlarını iyi bir şekilde sürdüren insanların duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Yaşam memnuniyeti, “Öznel iyi oluşun” kavramsal yönü olarak tanımlanmakta ve kişilerin kendi yaşam kalitelerini bir bütün olarak değerlendirmesi

anlamına gelmektedir (Singh ve Jha, 2008, 40). Bu değerlendirmeler insanların olaylara karşı tepkilerini, ruh hallerini içermekte ve iş, evlilik gibi alanlarda memnuniyetlerinin sorgulanmasına yardımcı olmaktadır. Her ne kadar yaşam memnuniyeti ile “Öznel iyi oluş” kavramları birlikte kullanılsa da yaşam memnuniyeti, “Öznel iyi oluş” kavramının yalnızca bir parçasıdır (Diener, Lucas ve Oishi, 2003, 403).

1967 yılında Warner Wilson “Correlates of Avowed Happiness(Belli Mutluluk İlişkileri)” başlıklı araştırmasında “Öznel iyi oluş” kavramına genişçe yer vermiştir. Ayrıca Wilson; genç, sağlıklı, kültürlü, yüksek maaşlı, dışa dönük, iyimser, özgürlüğüne düşkün, dinine bağlı, özgüveni yüksek birisiyle evli, iş ahlaki bulunan, oldukça zeki birisinin mutlu bir kişi olduğu sonucuna varmış ve bu görüş “Öznel iyi oluş” araştırmalarını önemli ölçüde geliştirmiştir. Ancak, araştırmacılar demografik faktörler ile “Öznel iyi oluş” kavramı arasındaki ilişkinin varlığıyla ilgilenmekten ziyade mutluluğun altında yatan sebepleri anlamaya odaklanmışlardır (Diener ve Diğerleri, 1999, 276).

2.2. Mutluluk

“Mutluluk ne anlama gelmektedir?” sorusu birçok insana sorulmuş ve genelde iki tür cevap alınmıştır. Bu cevaplar, zevk gibi olumlu duyguları sıklıkla deneyimlemek ve kısmen ya da tamamen yaşamdan memnun olmaktır. Bu iki cevap mutluluğun muhtemel bileşenleridir. Ancak mutluluk; mutsuzluk ve depresyonla olumsuz bir şekilde ilişkili olmasına rağmen, bu durumların zıttı değildir. 1978 yılında Andrews ve Withey ilk kez, psikolojik rahatsızlık ya da negatif duyguların yoksunluğu, pozitif duygular ve yaşam memnuniyetinin, mutluluğun üç muhtemel bileşenleri olduğunu kabul etmişlerdir. Mutluluğun bu kavramlaştırılması, sayısı her geçen gün artan birçok araştırmacı tarafından desteklenmiştir (Lu ve Shih, 1997, 181-182).

Edward Diener ve arkadaşları, iyi bir yaşamın yaygın kabul edilen bileşeninin mutluluk olduğunu ifade etmişlerdir. Ne yazık ki, mutluluğun niteliği bugüne kadar tek bir şekilde tanımlanamamıştır. Mutluluk; memnuniyet, yaşam memnuniyeti, pozitif duygular, anlamlı bir yaşam ya da diğer kavramlar arasında gönül rahatlığı duygusu anlamına gelebilmektedir. Ekonomistlere göre mutluluk, memnuniyet, zevk ve refahtan farklı bir kavram değildir. Ekonomistler tarafından mutluluk genellikle tanımlanmamakta, ancak deneysel olarak ölçülmektedir. Ng., mutluluğu, refah olarak tanımlarken Oswald, memnuniyet ya da zevk olarak tanımlamaktadır. Easterlin, mutluluk, “Öznel iyi oluş”, memnuniyet, fayda, iyilik ve refah terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini ifade etmiştir. Sosyolog Ruut Veenhoven ise, mutluluk ve yaşam memnuniyeti terimlerini, kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için kullandığını ifade etmiştir. Bu açıklamalara bakıldığında, mutluluk kavramı birçok araştırmacı için farklı anlamlar içermekte ve bu yüzden, mutluluk kavramına yönelik birçok farklı tanım yapılmaktadır (Bruni ve Porta, 2007, 17).

2.2.1. Psikolojide Mutluluk

Bilimsel öğreti olan psikolojinin ilk zamanlarından beri, memnuniyet ya da memnuniyetsizlik duygusu, bilinçli deneyimin bir temel boyutu olarak tanımlanmıştır. Bu durum, akademik

çalışmalarda genellikle “Öznel iyi oluş” ya da “psikolojik mutluluk” olarak adlandırılmaktadır (Warr, 2011, 19). İnsanların kendi yaşamlarını değerlendirmesi anlamına gelen “Öznel iyi oluş”, psikoloji alanında en fazla dikkat çeken konulardan biri olmuştur. Bu kavram, hem bilişsel değerlendirme hem de duyguların ve ruh hallerinin duygusal değerlendirmesini içermektedir. Psikoloji alanında yapılan birçok çalışma, “Öznel iyi oluşun” büyük ölçüde kişilik ve huy gibi ruhsal değişkenlerden etkilendiğini, ılımlı ölçüde iş, evlilik ve sosyal sınıf gibi bağlamsal faktörlerden etkilendiğini ileri sürmektedir (Benet-Martínez ve Karatipoğlu-Aygün, 2003, 38).

Bazı ekonomistler mutluluğun eş anlamlısı olarak “Öznel iyi oluş” kavramını kullanmaktadır. Bu kavramın, psikolojik çalışmalardaki hikâyesi oldukça karmaşıktır. Aslında psikolojide, mutluluk üzerine yapılan deneysel çalışmalar 1950’lerde başlamıştır. Genelde psikologlar, mutluluk ifadesini ekonomistlere göre daha fazla hassasiyetle kullanmaktadırlar. Çünkü psikologlar, bilişsel unsur olan yaşam memnuniyetini, duygusal etken olan sevgiyi ve genel mutluluk durumu olarak tanımlanan “Öznel iyi oluş” kavramını birbirlerinden ayırt edebilmektedirler (Bruni, Comim ve Pugno, 2008, 118).

Pozitif psikolojinin ana konusu olarak bilinen “Öznel iyi oluş” kavramı, çoğunlukla kişinin kendi yaşamını bilişsel ve duygusal değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Diener ve Seligman’a göre bu kavram, kişinin olumlu duygularını, işini, yaşam memnuniyetini ve anlamını göz önünde bulunduran bireysel yaşamın değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Musek ve Avsec için “Öznel iyi oluş” ise, kişinin yaşamına dair bir dizi değerlendirmeleri birleştiren temel bir düşüncedir (Cruz-Cunha ve Varajão, 2011, 123).

Psikolojide mutluluk birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde kavramlaştırılmıştır. Örneğin; Parducci’nin mutluluk teorisi, psikolojik mutluluk kavramlaştırılmasının en iyi örneklerinden birisidir. Parducci mutluluğu, ayrılmış anlık memnuniyet ve acının bir teorik toplamı olarak görmektedir. Ancak, mutluluk özel bir anı temsil etmesine rağmen, bu kavram çoğunlukla kişinin yaşam ömrü gibi çok daha uzun bir süreci ifade etmektedir. Psikolojik yaşam kalitesi araştırmalarında öncü bilim adamı Daniel Kahneman ise mutluluğu, mutluluğun gerçek zaman duygularıyla ilişkilendirilen duygular olarak kavramlaştırmakta ve mutluluğu, “objektif mutluluk” olarak adlandırmaktadır. Haybron ise, psikolojik mutluluğu, aslında keyif, huzur ve sevgi duygularını içeren bir düşünce durumu olarak ifade etmektedir (Sirgy, 2012, 101).

2.2.2. Felsefede Mutluluk

Tarih boyunca mutluluk kavramı, özellikle eski Yunan ve Ortaçağ dönemlerinde felsefe için önemli bir konu olmuştur (Chekola, 2010, 1). Filozoflar uzun bir süre boyunca mutluluk kavramı üzerinde tartışmışlardır. Mutluluk konusunda en eski düşünürlerden biri olan Democritus, mutlu bir yaşamın eğlenceli olması gerektiğini ileri sürmüştür. Democritus’un mutluluk tanımı, istek, keyif, memnuniyet ve öznellik hakkındaki düşünceleri de içermektedir. Ancak bu görüş, Socrates, Plato ve Aristotle’ın “eudaimonia” mutluluk tanımını desteklemesi yüzünden önemini kaybetmiştir (Costa ve Diğerleri, 2004, 188).

Aristotle mutluluğu, en büyük fayda, tüm diğer faydaların amaçladığı bir son ve ruhun bir hareketinin mükemmellik ile uyumu olarak adlandırmıştır. Ayrıca mutluluğun, iyi bir yaşam ile kişi için bu yaşamın iyi devam etmesinden oluştuğunu ifade etmiştir. Onun için mutluluk, ne bir duygu ne de bir ruhtur. Aksine mutluluk, yol gösteren örnek bir yaşamdan ortaya çıkan nesnel bir koşuldur (Bellioiti, 2001, 119). O, mutluluğun amaçlanan bir hareket olduğunu, mutsuzluğun ise, bu hareketin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür (Rorty, 1992, 107). Dahası mutluluğu, en büyük ve en son iyilik olarak tanımlamış ve mutluluğun sadece, son ve yeterli bir değer olduğunu ileri sürmüştür. Son olduğunu düşünmüştür; çünkü her Şey sadece amaçlar içindir. Yeterli olduğunu düşünmüştür; çünkü mutluluk elde edildiğinde başka hiç bir Şey arzu edilmez (Michalos, 2005, 421). Ayrıca Aristotle, erdem olmadan insanların mutlu olamayacağını ifade etmiştir. (Bellioiti, 2001, 119). Çünkü o, erdemi, mutluluğun kaynağı olarak düşünmektedir (Martin, 2007, 91).

Plato ise, genellikle mutluluğu insan aklının kalitesi olarak desteklemektedir. Ancak, erdemin memnuniyet olma teorisini kabul etmediği gibi erdemin mutluluk olma prensibini de reddetmektedir. Bunun yerine hem Plato hem de Mill, erdemin mutluluğu kapsadığını ileri sürmektedir. Ancak, her ikisi de mutluluğu farklı Şekillerde tanımlamıştır. Mill'e göre mutluluk, memnuniyet terimiyle zdeşken, Plato'ya göre mutluluk, iyi bir yaşam ile ilgilidir. Plato, mutluluğun uyumlu bir yaşamı kapsadığına inanmaktadır. Ona göre, bir kişi sadece ruhu mutlulukla uyulursa mutlu olabilir. Bu yüzden o, mutluluk ile memnuniyet arasında bir ilişkinin zorunlu olmadığına inanmaktadır (Sharma, 1991, 78-79).

2.3. Yaşam Memnuniyeti ve Mutluluk Arasındaki İlişki

Mutluluk ve yaşam memnuniyeti kavramları pozitif psikolojide çalışılan iki önemli yapıdır. Mutluluk kavramı, pozitif duygular ve memnuniyeti içeren ağır bir terim olarak ifade edilmektedir. Yaşam memnuniyeti ise, kişinin kendi yaşamını bilişsel ve duygusal değerlendirmesi olarak tanımlanmakta ve pozitif duyguların varlığı, negatif duyguların yoksunluğu, memnuniyet ve başarının bilişsel değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir (Barak, Tishler ve Aizenberg, 2011, 122). Aslında, "yaşam memnuniyeti", "mutluluk", "yaşam kalitesi" ve "znel iyi oluş" kavramları literatürde birbirlerinin yerlerine kullanılabilir (Yi, 2013, 313). Ancak, Ed. Diener yapmış olduğu çalışmalar neticesinde "znel iyi oluşun" dört farklı bileşenden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu bileşenler; hoş duygular(keyif, gönül rahatlığı, mutluluk vb.), hoş olmayan duygular(znt, öfke, kaygı, stres vb.), kapsamlı yaşam değerlendirmesi(yaşamı değerlendirme, anlama, başarı vb.) ve yaşam alanından(evlilik, iş, sağlık vb.) oluşmaktadır. Bu açıklamaya bakıldığında mutluluk, "znel iyi oluş" kavramından daha dar bir kavram olmakla birlikte yaşam memnuniyetinden de farklıdır. Mutluluk ve yaşam memnuniyetinin her ikisi de "znel iyi oluş" kavramının yalnızca bir parçasıdır (Bruni, 2006, 6).

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasında bazen önemsiz farklar olmasına rağmen, bu terimler genellikle birbirlerinin yerlerine kullanılabilir. Bu durumun iki temel sebebi vardır. Birincisi, kişinin herhangi bir olayda hayat iktidarsızlığını değerlendirirken biliş ve duygu arasındaki teorik ayırım. İkincisi ise, yaşam memnuniyeti ve mutluluk aynı ölçülen öncelikli

kavramlardır. Her ne kadar mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasında psikologlar açısından farklılık olsa da, bu kavramları ele alan sosyal ve politik bilim üzerinde çalışan çoğu bilim adamı, bu kavramları eş anlamlı olarak kabul etmektedir (Radcliff, 2013, 78).

3. Uygulama

3.1. Yöntem ve Veri

Bu çalışmada sigorta şirketlerinin genel müdürlüklerinde, bölge müdürlüklerinde ve yetkin acentelerde çalışan toplam 250 katılımcıya uygulanan online yaşam memnuniyeti anketi neticesinde elde edilen veriler istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analiz için SPSS Statistics 22 istatistik programından yararlanılmıştır. Değerlendirme sonuçları tabloleştirilmiş olup, likert ölçek puanlarının ortalamasına göre yorumlanmış ve ki-kare bağımsızlık testinin sonuçlarına göre analiz edilmiştir.

Ki-kare bağımsızlık testi yaparken serbestlik derecesinin birden büyük($df > 1$) ve beklenen değeri 5`ten küçük olan gözenek sayısının toplam gözenek sayısının %20`sini aştığı durumlarda ki-kare testine ilişkin sonuçların yorumlanması doğru değildir (Büyüköztürk, 2016, 158-163). Bu nedenle uygulamamızda beklenen değeri 5`ten küçük olan gözenek sayısının toplam gözenek sayısının %20`sini aştığı durumlarda "Recode(Yeniden Kodlama)" komutu kullanılarak ilgili satır ya da sütun düzeylerinde birleştirme yoluna gidilmiştir. Böylece beklenen değeri 5`ten küçük olan gözenek sayısının %20`nin altına düşürülebileceği öngörülmüştür.

Ki-kare bağımsızlık testinin anlamlı çıkması sonucunda Pearson`un Kontenjans Katsayısı hesaplanmıştır. Aralarında anlamlı bir ilişki bulunan değişkenler için hesaplanmış kontenjans katsayısı(k); $k \leq 0,30$ ise değişkenler arasında düşük düzeyde bir ilişki, $0,30 < k < 0,70$ ise değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki ve $0,70 \leq k$ ise değişkenler arasında yüksek düzeyde bir ilişki şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca, araştırmamızda likert ölçek puanlarının ortalamasına göre çapraz tablolara konu olan bazı değişkenler yorumlanmaya çalışılmıştır. Likert ölçek puanlarının ortalaması($\bar{X}$); eğer $\bar{X} < 2,5$ ise yaşamından memnun değil, $2,5 \leq \bar{X} \leq 3,5$ ise orta düzeyde memnun ve $\bar{X} \geq 3,5$ ise yaşamından memnun olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Analiz

Ki-kare bağımsızlık testinin sonuçları ile bazı değişkenlerin likert ölçek puanlarının ortalamalarına göre memnuniyet düzeyleri aşağıdaki sonuç tablolarına yansıtılmıştır.

Tablo 1. Ki-Kare Bağımsızlık Testi Sonuçları ve Kontenjans Katsayıları

Değişken İsimleri	Ki-Kare Değeri (χ^2)	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Düzeyi (p)	Kontenjans Katsayısı (k)
Cinsiyet * Yaşam Memnuniyeti	38,808	4	0,000	0,367
Yaş * Yaşam Memnuniyeti	22,489	8	0,004	0,287
Medeni Durum * Yaşam Memnuniyeti	76,805	8	0,000	0,488
Medeni Durum * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	68,435	4	0,000	0,464
Eğitim Durumu * Yaşam Memnuniyeti	87,844	20	0,000	0,510
Eğitim Durumu(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	40,234	4	0,000	0,372
ocuk Sayısı * Yaşam Memnuniyeti	36,991	12	0,000	0,360
ocuk Sayısı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	25,268	4	0,000	0,303
Aylık Gelir * Yaşam Memnuniyeti	77,510	12	0,000	0,490
Aylık Gelir(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti	62,937	8	0,000	0,448
Ev-İşyeri Arasında Geçen Süre * Yaşam Memnuniyeti	120,167	16	0,000	0,570
Ev-İşyeri Arasında Geçen Süre * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	83,288	8	0,000	0,500
İşyerindeki alışma Ortamından Duyulan Memnuniyet * Yaşam Memnuniyeti	350,277	16	0,000	0,764
İşyerindeki alışma Ortamından Duyulan Memnuniyet(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	182,054	4	0,000	0,649
İşyerindeki alışma Koşullarından Duyulan Memnuniyet * Yaşam Memnuniyeti	269,430	16	0,000	0,720
İşyerindeki alışma Koşullarından Duyulan Memnuniyet(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti	151,107	8	0,000	0,614
Kim Mutlu Eder* Yaşam Memnuniyeti	100,914	20	0,000	0,536
Kim Mutlu Eder * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	84,506	10	0,000	0,503
Ne Mutlu Eder * Yaşam Memnuniyeti	92,780	16	0,000	0,520
Ne Mutlu Eder * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	86,096	8	0,000	0,506
Sağlık Memnuniyeti * Yaşam Memnuniyeti	42,501	16	0,000	0,381
Sağlık Memnuniyeti(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	10,231	4	0,037	0,200
Yaşam Standardından Duyulan Memnuniyet * Yaşam Memnuniyeti	310,831	16	0,000	0,750
Yaşam Standardından Duyulan Memnuniyet(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	195,891	4	0,000	0,663
İş Memnuniyeti * Yaşam Memnuniyeti	347,105	16	0,000	0,763
İş Memnuniyeti * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	201,371	8	0,000	0,668
evre Memnuniyeti * Yaşam Memnuniyeti	183,510	12	0,000	0,651
evre Memnuniyeti * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	126,325	6	0,000	0,579
İş-Yaşam Dengesinden Duyulan Memnuniyet * Yaşam Memnuniyeti	237,955	16	0,000	0,698

Değişken İsimleri	Ki-Kare Değeri (χ^2)	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Düzeyi (p)	Kontenjans Katsayısı (k)
İş-Yaşam Dengesinden Duyulan Memnuniyet(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	159,786	4	0,000	0,624
Kültürel Aktivitelere Katılma Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	82,020	12	0,000	0,497
Kültürel Aktivitelere Katılma Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	74,417	4	0,000	0,479
Eğlendiren Aktivitelere Katılma Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	41,327	12	0,000	0,377
Eğlendiren Aktivitelere Katılma Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti	35,237	8	0,000	0,351
Sportif Aktivitelere Katılma Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	31,469	12	0,002	0,334
Sportif Aktivitelere Katılma Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti	21,988	8	0,005	0,284
Aile ile Zaman Geçirme Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	107,234	12	0,000	0,549
Aile ile Zaman Geçirme Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	84,012	4	0,000	0,502
Arkadaşlar ile Zaman Geçirme Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	37,245	12	0,000	0,360
Arkadaşlar ile Zaman Geçirme Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	32,950	4	0,000	0,341
Gönüllülük Kapsamındaki Aktivitelere Katılma Sıklığı * Yaşam Memnuniyeti	81,882	12	0,000	0,497
Gönüllülük Kapsamındaki Aktivitelere Katılma Sıklığı(Y.K.) * Yaşam Memnuniyeti(Y.K.)	68,966	4	0,000	0,465
Cinsiyet * Kim Mutlu Eder	24,561	5	0,000	0,299
Cinsiyet * Ne Mutlu Eder	51,163	4	0,000	0,412
Aylık Gelir * Kim Mutlu Eder	96,856	15	0,000	0,528
Aylık Gelir(Y.K.) * Kim Mutlu Eder	92,728	10	0,000	0,520
Aylık Gelir * Ne Mutlu Eder	85,871	12	0,000	0,506
Yaş * Kim Mutlu Eder	68,755	10	0,000	0,464
Yaş * Ne Mutlu Eder	76,908	8	0,000	0,485
Medeni Durum * Kim Mutlu Eder	203,703	10	0,000	0,670
Medeni Durum * Ne Mutlu Eder	70,364	8	0,000	0,469
Eğitim Durumu(Y.K.) * Kim Mutlu Eder	45,788	10	0,000	0,393
Eğitim Durumu(Y.K.) * Ne Mutlu Eder	35,449	8	0,000	0,352

Y.K.= Yeniden Kodlanmış

Kalın Yazı Tipi: Değişkenlerin ki-kare bağımsızlık testine ilişkin sonuçlarının yorumlanması doğru değildir.

Tablo 2. Likert lek Puanlarının Ortalamalarına Göre Memnuniyet Düzeyleri

Likert lek Puanlarının Ortalamalarına Göre Memnuniyet Düzeyleri				
Yaşamlarından Duymuş Oldukları Memnuniyet Düzeyi	Değişkenler	Memnun Değil	Orta	Memnun
	Cinsiyet	-	Erkek	Kadın
	Yaş	-	0-28	29-39, 40 veya zeri
	Medeni Durum	-	Hiç evlenmemiş, Boşanmış	Evli
	ocuk Sayısı	-	-	Hepsi
	Aylık Gelir	-	1300-2500 TL	2501-3700 TL, 3701 TL veya zeri
	Ev-İşyeri Arasındaki Süre	-	90-119 dakika, 120 dakika veya üzeri	0-30 dakika, 31-59 dakika
	Ne Mutlu Eder	-	Güç, Başarı, Para	Sağlık, Sevgi
	Kültürel Aktivitelere Katılma Sıklığı	-	Hiç	Yılda birkaç kez, Ayda en az 1 defa
	Eğlendiren Aktivitelere Katılma Sıklığı	-	Hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez	Haftada en az 1defa,
	Sportif Aktivitelere Katılma Sıklığı	-	Hiç	Ayda en az 1 defa, Yılda birkaç kez
	Aile ile Zaman Geçirme Sıklığı	-	Ayda 1-2 defa, Hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez	Haftada en az 1 defa
	Arkadaşlar ile Zaman Geçirme Sıklığı	-	Hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez	Haftada en az 1 defa, Ayda 1-2 defa

3.3. Analiz Sonuçları

Tablo 1`de değişkenlerin ki-kare bağımsızlık testine ilişkin sonuçları ile kontenjans katsayıları gösterilmektedir. Bu tabloya bakıldığında; sigorta sektöründe çalışanların cinsiyetleri, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemekte olduğu grlmektedir. Bu değişkenler için hesaplanan kontenjans katsayısı 0,367 olduğu için, bu değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenilmektedir. Tablo 2`deki likert ölçek puanlarının ortalamasına bakıldığında ise, kadınların erkeklere göre yaşamlarından daha memnun olduğu söylenilmektedir.

Sigorta sektöründe çalışanların yaşları ile yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kontenjans katsayısının 0,287 olması sebebiyle, değişkenler arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu söylenilmektedir. Likert lek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise, 29-39 yaş grubunda bulunan kişiler ile 40 veya üzeri yaş grubunda bulunan kişiler yaşamlarından memnunken, 0-28 yaş grubunda bulunan kişiler yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Çalışanların medeni durumları ile yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, çalışanların medeni durumları, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısının 0,464 olması sebebiyle değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise, evli olan çalışanlar yaşamlarından memnunken, hiç evlenmemiş çalışanlar ile boşanmış olan çalışanlar yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Çalışanların çocuk sayısı ile yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kontenjans katsayısının 0,303 olması sebebiyle, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise, çocuk sayısı değişkenindeki tüm grupların yaşamlarından memnun olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışanların aylık gelirleri, yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısının 0,448 olması sebebiyle çalışanların aylık gelirleri ile yaşam memnuniyetleri arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise, 2501-3700 TL ve 3701 TL veya üzeri gelir grubunda bulunan kişiler yaşamlarından memnunken, 1300-2500 TL gelir grubunda bulunan kişilerin yaşamlarından orta düzeyde memnun oldukları gözlemlenmiştir.

Çalışanların ev-işyeri arasında geçen süre ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, bu süre yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısının 0,50 olması sebebiyle, bu değişkenler arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise, ev-işyeri arasında geçen süre 0-30 dakika olan çalışanlar ile 31-59 dakika olan çalışanlar yaşamlarından memnunken, 60-89 dakika, 90-119 dakika ve 120 veya üzeri dakika olan çalışanlar yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların çalışma ortamından duymuş olduğu memnuniyet düzeyleri, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısının 0,649 olması sebebiyle bu iki değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

İşyerindeki çalışma koşulları çalışanların yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısı 0,614 olması nedeniyle, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzey bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

Ne Mutlu Eder değişkeni ile çalışanların yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kontenjans katsayısının 0,506 olması sebebiyle, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; güç, başarı ve para faktörünü mutluluk kaynağı olarak gören sigorta sektöründe çalışanlar yaşamlarından orta düzeyde memnunken, sağlık ve sevgi faktörünü mutluluk kaynağı olarak gören çalışanlar yaşamlarından memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların yaşam standartlarından duydukları memnuniyet düzeyleri ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, çalışanların

yaşam standartlarından duymuş oldukları memnuniyet düzeyleri yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Kontenjans katsayısının 0,663 olması sebebiyle bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

Çalışanların işlerinden memnun olma düzeyleri ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların iş memnuniyetleri, yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,668 olarak hesaplanmış olup, bu iki değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların iş-yaşam dengesinden duydukları memnuniyet düzeyleri ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların iş-yaşam dengesinden duydukları memnuniyet düzeyleri, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,624 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların kültürel aktivitelere katılma sıklıkları ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların kültürel aktivitelere katılma sıklıkları, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,479 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Likert lek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; kültürel aktivitelere ayda en az 1 defa katılanlar ile yılda birkaç kez katılanlar yaşamlarından memnunken, kültürel aktivitelere hiç katılmayanlar yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların kendilerini eğlendiren aktivitelere katılma sıklıkları ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların kendilerini eğlendiren aktivitelere katılma sıklıkları, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,351 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Likert lek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; eğlendiren aktivitelere haftada en az 1 defa katılanlar ile ayda 1-2 defa katılanlar yaşamlarından memnunken, hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez katılanlar yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların sportif aktivitelere katılma sıklıkları ile yaşam memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların sportif aktivitelere katılma sıklıkları, yaşam memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,284 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Likert lek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; sportif aktivitelere ayda en az 1 defa ve yılda birkaç kez katılanlar yaşamlarından memnunken, hiç katılmayanlar yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların aileleri ile zaman geçirme sıklıkları ile yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların aileleri ile zaman geçirme sıklıkları, yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,502 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; ailesiyle haftada en az 1 defa zaman geçirenler yaşamlarından memnunken, hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez zaman geçirenler ile ayda 1-2 defa zaman geçirenler yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Sigorta sektöründe çalışanların arkadaşlarıyla zaman geçirme sıklıkları ile yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların arkadaşları ile zaman geçirme sıklıkları, yaşam memnuniyetlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,341 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Likert ölçek puanlarının ortalamasına göre memnuniyet düzeyleri incelendiğinde ise; haftada en az 1 defa ve ayda 1-2 defa arkadaşları ile zaman geçirenler yaşamlarından memnunken, hiçbir zaman ya da yılda birkaç kez zaman geçirenler yaşamlarından orta düzeyde memnundurlar.

Ki-kare bağımsızlık testine ilişkin sonuçlar incelendiğinde; “Cinsiyet” değişkeni ile “Ne Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların cinsiyetleri, mutluluk kaynağı olarak gördüğü faktörlere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,412 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

“Cinsiyet” değişkeni ile “Ne Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların cinsiyetleri, mutluluk kaynağı olarak gördüğü faktörlere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,412 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

“Aylık Gelir” değişkeni ile “Kim Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların aylık gelir durumları, kendilerini mutlu eden kişilere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,520 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

“Aylık Gelir” değişkeni ile “Ne Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların aylık gelir durumları, mutluluk kaynağı olarak gördüğü faktörlere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,506 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

“Yaş” değişkeni ile “Kim Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle, sigorta sektöründe çalışanların yaşları ile kendilerini mutlu eden kişiler arasında anlamlı

bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Bu ilişkinin gücünü belirlenmek amacıyla kontenjans katsayısı 0,464 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

“Yaş” değişkeni ile “Ne Mutlu Eder” değişkeni arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların yaşları ile mutluluk faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Bu ilişkinin gücünü belirlenmek amacıyla kontenjans katsayısı 0,485 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların medeni durumları ile kendilerini mutlu eden kişiler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların medeni durumları kendilerini mutlu eden kişilere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin gücünü belirlenmek amacıyla kontenjans katsayısı 0,670 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların medeni durumları ile mutluluk faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların medeni durumları mutluluk faktörlerine ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin gücünü belirlenmek amacıyla kontenjans katsayısı 0,469 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların eğitim durumları ile kendilerini mutlu eden kişiler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların eğitim durumları, kendilerini mutlu eden kişilere ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,393 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Sigorta sektöründe çalışanların eğitim durumları ile mutluluk faktörleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, sigorta sektöründe çalışanların eğitim durumları, mutluluk faktörlerine ilişkin görüşlerini etkilemektedir. Bu etkinin şiddetini belirlemek amacıyla kontenjans katsayısı 0,352 olarak hesaplanmış olup, bu iki bağımsız değişken arasında orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıdaki değişkenler dışındaki değişkenlerin ki-kare bağımsızlık testine ilişkin sonuçlarının yorumlanması doğru olmadığı için sonuç bölümünde bu değişkenlere yer verilmemiştir. Ki-kare bağımsızlık testine ilişkin sonuçların yorumlanabilmesi için, beklenen değeri 5`ten kkk olan gözenek sayısının toplam gözenek sayısının %20`sini aşmaması gerekmektedir. Aksi takdirde, bu sonuçların yorumlanması yanıltıcı olacaktır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Mutluluk kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında, çok farklı anlamlara sahip olduğu grlmektedir. Aslında mutluluk kavramının tarihi, onu neyin oluşturduğuna dair devam eden

tartışmalar ile betimlenmiştir. Her ne kadar filozoflardan psikologlara kadar birçok araştırmacı tarih boyunca, mutluluğun genel-geçer bir tanımının yapılması için uğraşa da dillerdeki bu karışıklık mutluluğun ortak bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle, bu kavram her araştırmacı için farklı anlamlar taşımaktadır. Ancak, en geniş anlamıyla mutluluk iyi olan her şeydir. Mutluluğun bu tanımı, mutluluk kavramının yaşam kalitesi, refah ve yaşam memnuniyeti gibi kavramlarla birlikte kullanılabileceğini göstermektedir.

Literatürde yaşam memnuniyeti, mutluluk, “Öznel iyi oluş” ve yaşam kalitesi kavramsal olarak birbirleriyle ilişkili olarak ifade edilmektedir. Hatta bazı araştırmacılar, bu kavramların birbirlerinin yerine kullanılabileceğini iddia etmektedir. Her ne kadar literatürde bu şekilde düşünceler olsa da bu kavramlar birbirlerinden farklı anlamlar taşımaktadır. “Öznel iyi oluş”, yaşamlarını iyi bir şekilde sürdüren insanların duygu ve düşüncesini yansıtan bir kavram olarak tanımlanırken, yaşam memnuniyeti, “Öznel iyi oluşun” kavramsal yönü olarak tanımlanmakta ve insanların kendi yaşam kalitelerini bir bütün olarak pozitif bir şekilde değerlendirmesi anlamına gelmektedir.

Tarih boyunca birçok araştırmacı, insanların yaşam memnuniyetini ve mutluluklarını neyin ve nelerin etkileyebileceğini araştırmışlar ve sürekli izlenecek prensipler ileri sürmüşlerdir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, araştırmacıların özellikle insanların cinsiyet, yaş, gelir, medeni durum, eğitim seviyesi ve sosyal ilişkileri gibi sosyo-demografik özelliklerinin yaşam memnuniyeti ve mutlulukları üzerindeki etkilerine odaklandığı görülmektedir. Ancak, yapılan bu çalışmalar sonunda araştırmacılar, insanların sosyo-demografik özelliklerinin, yaşam memnuniyetleri ve mutlulukları üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunda fikir ayrılığına düşmektedir. Bu çalışmada ise, özellikle sigorta sektöründe çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre yaşam memnuniyetleri istatistiksel analiz teknikleri kullanılarak incelenmiş ve araştırma sonunda sosyo-demografik özelliklerin, çalışanların yaşam memnuniyet düzeylerini etkilediği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- AKIN, AHMET ve YALNIZ, Abdullah. “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe Formu: Gerçeklik ve Güvenirlik Çalışması”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:54, 2015, s.96.
- BARAK, Yoram, TISHLER, Moshe and AIZENBERG, Dov. “Satisfaction with Life Amongst Psychiatrists and General Physicians: Demographic and Career Variables”, Open Journal of Psychiatry, Vol:1, No:3, 2011, p.122.
- BELLIOTTI, Raymond Angelo “**What is the Meaning of Human Life**”, Rodopi, Amsterdam, 2001, p.119.
- BENET-MARTINEZ, Verónica and KARATIPOĞLU-AYGÜN, Zahide. “The Interplay of Cultural Syndromes and Personality in Predicting Life Satisfaction: Comparing Asian Americans and European Americans”, Journal of Cross-Cultural Psychology, Vol:34, No:1, Washington, 2003, p.38.
- BRUNI, Luigino. “**Civil Happiness: Economics and Human Flourishing in Historical Perspective**”, Routledge, New York, 2006, p.6.
- BRUNI, Luigino and PORTA, Pier Luigi. “**Handbook on the Economics of Happiness**”, Edward Elgar Publishing, America, 2007, p.17.

- BRUNI, Luigino, COMIM, Flavio and PUGNO, Maurizio. “**Capabilities and Happiness**”, Oxford University Press, Oxford, 2008, p.118.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener. “**Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**”, 22.Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2016, s.158.
- CELIŃSKA, Dorota and OLSZEWSKI, Krzysztof. “The Determinants of Life Satisfaction”, *Economia Journal*, Vol:34, No:1, Warsaw, 2013, pp.6-7.
- CHACKO, Thomas I., “Job and Life Satisfaction: A Causal Analysis of Their Relationships”, *Academy of Management Journal*, Vol:26, No:1, 1983, p.163.
- CHEKOLA, Mark. “Problems with Life Satisfaction Conceptions of Happiness”, *The Happiness Symposium in St. John’s University, Minnesota*, 2010, p.1.
- COSTA, Paul T., SIEGLER, Jr. and SIEGLER, Ilene C. “**Recent Advances in Psychology and Aging**”, ELSEVIER, Amsterdam, 2004, p.188.
- CRUZ-CUNHA, Maria Manuela and VARAJÃO, Joao “**E-Business Managerial Aspects, Solutions and Case Studies**”, *BUSINESS SCIENCE REFERENCE*, America, 2011, p.123.
- DIENER, Ed., EMMONS, Robert A., LARSEN, Randy J. and GRIFFIN, Sharon. “The Satisfaction With Life Scale”, *Journal of Personality Assessment*, Vol:49, No:1, America, 1985, p.71.
- DIENER, Ed., LUCAS, Richard E. and OISHI, Shigehiro “Personality, Culture, and Subjective Well-Being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life”, *Annual Review of Psychology*, Vol:54, America, 2003, p.403.
- DIENER, Ed., SUH, Eunkook M., LUCAS, Richard E. and SMITH, Heidi L., “Subjective Well-Being: Three Decades of Progress”, *Psychological Bulletin*, Vol:125, No:2, USA, 1999, p.276.
- EASTERLIN, Richard A., “Happiness of Women and Men in Later Life: Nature, Determinants, and Prospects”, *Social Indicators Research Series*, Vol:20, No:1, USA, 2003, p.13.
- FEINSTEIN, Leon, DUCKWORTH, Kathryn and SABATES, Ricardo. “**Education and the Family: Passing Success Across the Generations**”, Routledge, Canada, 2008, p.93.
- ISMAIL, Rozmi, HAFEZI, Mohammad Hesam and NOR, Rahim Mohd. “The Effect of Demographic Characteristic to Quality of Life and Happiness in Malaysia”, *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, Vol:7, No:1, 2014, p.200.
- KATES, Michelle. “The Relationship Between Body Image Satisfaction, Investment in Physical Appearance, Life Satisfaction, and Physical Attractiveness Self-Efficacy in Adult Women”, UMI, USA, 2007, p.52.
- KNOOP, Hans Henrik and FAVE, Antonella Delle. “**Well-Being and Cultures: Perspectives from Positive Psychology**”, Springer, Dordrecht, 2013, p.139.
- KOLOSNITSYNA, Marina, KHORKINA, Natalia and DORZHIEV, Khongor. “What Happens to Happiness When People Get Older? Socio-Economic Determinants of Life Satisfaction in Later Life”, *HSE Working Papers, National Research University Higher School of Economics*, 2014, p.6.
- LOEWE, Nicolas, BAGHERZADEH, Mehdi, ARAYA-CASTILLO, Luis, THIEME, Claudio and BATISTA-FOGUET, Joan Manuel. “Life Domain Satisfaction as Predictors of Overall Life Satisfaction Among Workers: Evidence from Chile”, *Social Indicators Research*, Vol:118, No:1, 2014, p.73.
- LOUW, D. A., EDE, D. M. Van and LOUW, A. E. “**Human Development**”, Kagiso Tertiary, South Africa, 1998, p.522.
- LU, Luo and SHIH, Jian Bin. “Sources of Happiness: A Qualitative Approach”, *The Journal of Social Psychology*, Vol:137, No:2, America, 1997, pp.181-182.

- MA, Will W.K., YUEN, Allen H.K., PARK, Jae, LAU, Wilfred W.F. and DENG, Liping. "New Media, Knowledge Practices and Multiliteracies: HKAECT 2014 International Conference", Springer, Singapore, 2015, p.173.
- MARTIN, Mike W., "Happiness and Virtue in Positive Psychology", Journal for the Theory of Social Behaviour, Vol:37, No:1, 2007, p.91.
- MICHALOS, Alex C., "**Citation Classics From Social Indicators Research: The Most Cited Articles Edited and Introduced by Alex C. Michalos**", Springer, Dordrecht, 2005, s.421.
- NORDENFELT, Lennar. "**Concepts and Measurement of Quality of Life in Health Care**", Kluwer Academic Publisher, Holland, 1994, pp.35-60.
- RADCLIFF, Benjamin. "**The Political Economy of Human Happiness: How Voters' Choices Determine the Quality of Life**", Cambridge University Press, USA, 2013, p.78.
- RORTY, Amélie Oksenberg. "**Essays on Aristotle's Poetics**", Princeton University Press, New Jersey, 1992, p.107.
- RYFF, Coral D., "Beyond Ponce de Leon and Life Satisfaction: New Directions in Quest of Successful Ageing", International Journal of Behavioral Development, Vol:12, No:1, America, 1989, p.36.
- SCHAFER, Markus H., MUSTILLO, Sarah A., and FERRARO, Kenneth F., "Age and the Tenses of Life Satisfaction", Journal of Gerontology: Social Sciences, Vol:68, No:1, America, 2013, p.572.
- SHALI, Reza Safari. "Investigation of Life Satisfaction and Effective Factors Affecting on it Among Citizens of Iran", Faragostar Rahbord Danesh Institution, Tehran, 2007, p.1.
- SHARMA, Ram Nath. "**Plato An Inter-Disciplinary Perspective**", Atlantic Publishers and Distributors, Yeni Delhi, 1991, pp.78-79.
- SINGH, Kamlesh and JHA Shalini Duggal. "Positive and Negative Affect, and Grit as Predictors of Happiness and Life Satisfaction", Journal of the Indian Academy of Applied Psychology, Vol:34, Delhi, 2008, p.40.
- SIRGY, M. Joseph. "The Psychology of Quality of Life: Hedonic Well-Being, Life Satisfaction, and Eudaimonia", Social Indicators Research Series, Vol:50, No:1, America, 2012, p.10.
- ŠTREIMIKIENĖ, Dalia ve GRUNDEY, Dainora. "Life Satisfaction and Happiness: The Factors in Work Performance", Economics & Sociology, Vol:2, No:1, 2009, p.10.
- VEENHOVEN, Ruut "Happiness As an Aim in Public Policy: The Greats Happiness Principle", America, 2004, p.1.
- VINSON, Tony and ERICSON, Matthew. "**Life Satisfaction and Happiness**", Jesuit Social Services, Australia, 2012, p.8.
- WARR, Peter "**Work, Happiness, and Happiness**", Taylor & Francis eBooks, London, 2011, p.19.
- WORTH, Edith, KENONING, Frederick and KAHNEMAN, Daniel. "The Psychology of Happiness", Stanford Graduate School of Business, California, 2010, p.1.
- YI, Chin-Chun. "**The Psychological Well-Being of East Asian Youth**", Springer, Dordrecht, 2013, p.313.

TÜRKİYE’DE GELİŞEN ENERJİ SEKTÖRÜ HES’LER VE KÂR KAYBI SİĞORTALARI

Serpil Ergün BÜLBÜL*
Yasemin ÇOKLUK**

Öz

Artan enerji ihtiyacının yerli kaynaklardan karşılanması amacıyla hazırlanan Elektrik Piyasası Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle, özel sektör tarafından hidrolik projelerin yapımının hızla arttığı görülmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından olan hidrolik santraller, su kaynaklarına ve kalitesine vereceği zarar, ekosistemin bozulacak olması, bitkiler ve diğer canlı türlerinin yaşam koşulları konusunda neler yapılacağına dikkate alınmaması konularında eleştirilmesinin yanı sıra ekonomik, çevresel ve sosyal birçok avantajı da sahip bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde enerjinin en ucuz elde edilebildiği bir metod olması avantajının da bulunması, bu konudaki olumlu ve olumsuz eleştirilerin çok yönlü değerlendirilmesini gündeme getirmektedir.

Bununla birlikte hidroelektrik santrallerin gerek inşaat ve montajı gerekse işletmesi esnasında oluşabilecek hasarlar, daha önce öngörülemeyen ve gelir kaybına neden olabilecek durumlar için farklı sigorta poliçelerinin yapılması zaruri bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmenin poliçe ile teminat altına alınmış olan risklerinden birinin gerçekleşmesi sonucu oluşan hasar nedeniyle sigortalı tarafından yürütölen işlerin durması, kesintiye uğraması veya aksaması neticesinde meydana gelen kayıp veya zarar tutarı, kâr kaybı sigortası ile teminat altına alınmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye’de enerji sektörü; Türkiye’nin enerji durumunun değerlendirilmesi, kurulu gücü ve üretimi, kaynakları, enerji arzı ve Türkiye’de enerjinin büyüme ve kalkınmaya olan etkileri ele alınmış, daha sonra hidroelektrik santraller ekonomik, çevresel, toplumsal ve stratejik etmenlerine değinilerek sınıflandırılmış ve çalışma sistemleri incelenmiştir. Son olarak da; HES’lerin sigortalanmasına ve bu bağlamda kâr kaybı sigortasına, inşaat ve işletme dönemleri içerisindeki risklere ve verilebilecek teminat türlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hidroelektrik Santraller, Risk, Hasar, Kâr Kaybı Sigortası.

Jel Kodları: G22, K32, O13, Q4

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Aktüerya Bölümü, serpilbulbul@marmara.edu.tr

** Sigorta Yetkilisi, Eureko Sigorta, yasemin.cokluk@eurekosigorta.com.tr.

HESES (HYDRAULIC POWER PLANTS) DEVELOPING ENERGY SECTOR IN TURKEY AND LOSS OF PROFIT INSURANCES

Abstract

It is seen that hydraulic project making by private sector increases by leaps and bounds after the electricity market law which prepared for the purpose of supplying the increasing energy requirement from domestic resources entered into force.

Hydraulic power plants from renewable energy sources have lots of environmental and social advantage apart from criticisms about not considering what to do for living conditions of plants and other species, deterioration of ecosystem, damages to water resources and quality. Also, having an advantage of being a method by which energy can be obtained cheapest in our day brings up the multi-perspective assessments of positive and negative criticisms on this subject.

However, different insurance policies for situations that could lead to revenue loss and unforeseen before, damages that may occur either the building and mounting of hydraulic power plants or during the operation of them come out as an essential necessities. Lost or damage amount which occur as a result of stoppage, being interrupted or disruptions of works handled by policyholder due to the damage arising as a consequence of one of the risks that the operator has secured with the policy is securitised with loss of profit insurance.

Energy sector in Turkey, evaluation of Turkey's energy situation, installed power and production, resources, power supply and the effects to growth and development of energy in Turkey is discussed at first in this study, then hydraulic power plants are classified addressing the economic, environmental, social and strategic factors and working systems are examined. Finally, ensuring of HES and loss of profit insurance in this context, risks of building and operating periods and types of assurance that can be given are mentioned.

Keywords: Hydraulic Power Plants, Risk, Damage, Loss of Profit Insurance.

Jel Codes: G22, K32, O13, Q4

Giriş

Enerji, bir ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişiminin en temel unsurudur. Yaşamın her alanında ve tüm ekonomik sektörlerde (tarım, sanayi, ulaştırma, kamu hizmetleri vb.) her türlü ürün ve hizmetlerin üretiminde kullanılmaktadır.

Elektrik enerjisinin diğer enerjilere dönüşebilme özelliğinin yanında günlük hayatımızda kullanımının artması, gelişmiş ülkelerle rekabet içinde olan ülkemizi de etkilemekte ve yenilenebilir enerji kaynakları arayışlarına sebep olmaktadır. Yeni enerji kaynaklarına ulaşmak konusunda dünya enerji ticaretinde de değişim görülmekte, enerji verimliliğinin artmasının yanı sıra çevresel etkenlerle ilgili duyarlılık da üst boyutlara ulaşmaktadır.

Dünya'daki enerji ihtiyaçlarının büyük bölümünü karşılamakta olan fosil kaynakların belirlenmiş rezervlerinin azalması, kullanım hızlarının sürekli artması ve bunların da çok uzak

olmayan bir gelecekte bitme ihtimali söz konusudur. Günümüzde enerjiye olan talep gelişmekte olan ülkelerde %2-3, gelişmiş ülkelerde ise %10'a kadar varan rakamlarla artmaktadır. Bu da enerjiye olan ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılanması için stratejiler geliştirmeyi öngörmektedir.

Türkiye'de de küreselleşme olgusunun temelini oluşturan ekonomik ve sosyal kalkınma sağlamak adına enerji üretiminde diğer ülkelere bağımlılığı azaltmak ve çevre kirliliğini önlemek amacıyla fosil yakıtlardan daha çok güneş enerjisi (GE), rüzgâr enerjisi (RE), hidroelektrik santralleri (HES), jeotermal enerji (JE), dalga enerjisi (DE) gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim görölmektedir. Örneğin doğalgaz arzı konusunda diğer ülkelere olan bağımlılık, gün geçtikçe yenilenebilir enerji kaynakları konusunda yeni arayışlara neden olmaktadır. Dünya Enerji Konseyi sunduğu raporda, 2025 yılına ait yenilenebilir enerjinin yakıt kullanımındaki payının %25 ve enerji üretimindeki payının ise %60 oranında olabileceğini öngörmektedir.

Özellikle gelişmiş ülkelerde araştırmalara konu olan yenilenebilir enerji kaynakları bulma çalışmalarının amacı, öncelikle doğal kaynakları korumaktır. Fosil yakıtlar, doğal kaynaklar olmakla beraber zamanla yok olmaktadır. Fakat yenilenebilir enerji kaynaklarında yok olma tehlikesi bulunmazken bu kaynakların aynı zamanda çevre kirliliğinin azalmasına sağladığı katkı ve enerji konusunda dışa bağımlılığı azaltması açısından faydaları bulunmaktadır. Ülkemiz açısından yenilenebilir enerji kaynağı olan hidroelektrik santrallerinde (HES) yakıt faktörünün olmaması, kurulum maliyetinin düşük olması ve çevreye zarar mekanizmasının çok az olması HES'lerin avantajlı yönleri konusunda önem arz etmektedir.

Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunun yurtdışından temin ediliyor olması, herhangi bir olumsuz durumda kesintiye uğrama ihtimalini doğurmaktadır. Türkiye'de özellikle 2001 yılı sonrasında enerji piyasasında köklü değişiklikler olduğu görölmektedir. Yapılan enerji reformları ile elektrik üretimi arttırılmış ve enerji ihtiyacını karşılamak için sektöre yatırım yapılması zaruri bir durum olmuştur. Bu projelerin kurulum ve işletmeleri sırasında oluşabilecek hasarlar, daha önce öngörölemeyen, gelir kaybına neden olacak durumlar için farklı sigorta poliçeleri yapılabilmektedir.

İşletmenin poliçe ile teminat altına alınmış olan risklerinden birinin gerçekleşmesi sonucu oluşan hasar nedeniyle sigortalı tarafından yürütölen işlerin durması, kesintiye uğraması veya aksaması neticesinde meydana gelen kayıp veya zarar tutarı, kâr kaybı sigortası ile teminat altına alınmaktadır. Ancak bunun için; hasarın meydana geldiği tarihte sigortalının mülkleri ile ilgili menfaatlerini böyle bir hasara karşı teminat altına alan geçerli bir sigorta yürürlükte olmalı ve bu sigorta karşılığında ödeme yapılmış veya sorumluluk kabul edilmiş olmalıdır.

Kâr kaybı poliçesi ile temin edilen sigorta teminatı ve kâr kaybindan anlaşılan ise; cirodaki azalma, bu azalmayı önlemeye yönelik çalışma maliyetlerindeki artış ve çalışma maliyetlerindeki ek artışlar olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada; ülkemizdeki enerji sektörünün büyümesine ve kalkınmasına büyük etkisi olan hidroelektrik santrallerinin sigortalanmasına, risk ve hasar değerlendirilmesine ve kâr kaybı sigortalarının analizine yer verilecektir.

I. Türkiye’de Enerji Sektörü, Kurulu Gücü ve Üretimi

Türkiye’de ilk elektrik üretimi Tarsus’ta, 60 kW güçteki bir hidroelektrik santralle başlamıştır. 1930 yılından sonra elektrik enerjisi aydınlatma dışında da kullanılarak, sanayinin kurulması ve kendi elektriğini kendileri üreten büyük sanayi kuruluşları gelişmeye başlamıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için kendi santrallerini tesis eden Karabük, Demirçelik, Sümerbank ve İzmit Seka bu kapsamda sayılabilecek başlıca kuruluşlardır (Tezekici, 2005, 137).

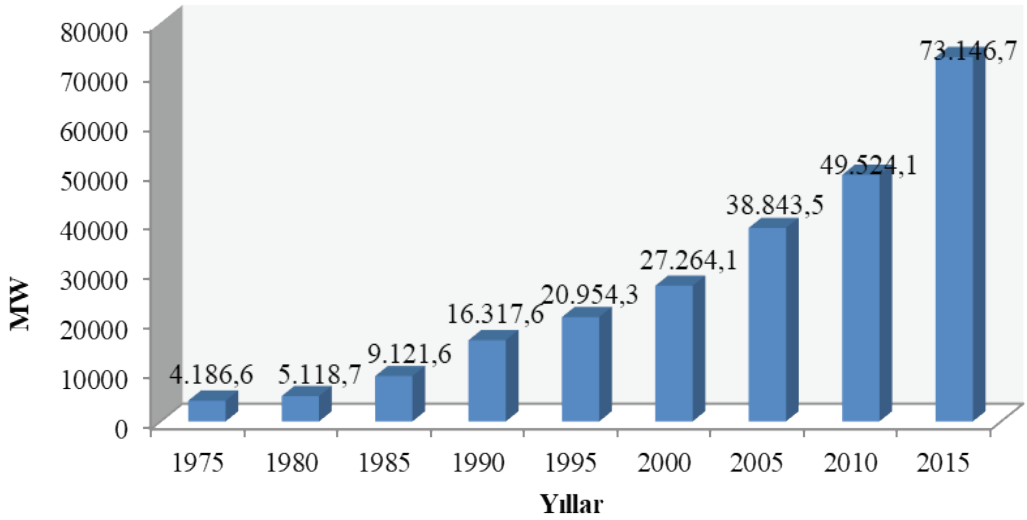
1980’li yıllarda özelleştirmeyle ilgili Dünyadaki gelişmeler, Türkiye’yi de etkilemiştir. Öncelikle “Gelir Ortaklığı Senedi” ile hisse senedi çıkarılması ve “İşletme Hakkı” verilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu gelişmelerin sonunda 4 Aralık 1984 tarihinde, 3096 sayılı Yasa ile “TEK Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun” ile yasal düzenleme yapılmıştır. Bu konunun 14 yılda tam olarak uygulandığını söylemek mümkün değildir. 12.08.1993’de ve 93/4789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TEK, iki ayrı Anonim Şirket olan TEAŞ ve TEDAŞ olarak yapılanmıştır. TEDAŞ 1995 yılından itibaren 7 adet Bağlı Ortaklığı ve Dağıtım Müesseselerine dönüştürülmüştür. Bu arada 1989 yılında AKTAŞ Elektrik A.Ş. ile Kayseri ve Civarı Elektrik A.Ş. 3096 Sayılı Kanuna göre sözleşme imzalamıştır (Tezekici, 2005, 138).

Günümüzde elektriğin üretim, iletim, dağıtım ve ticareti konusunda yeni yapılanmaya gidilmiş ve yeni şirketler kurulmuştur. Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ), Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret A.Ş. (TETAŞ) şirketleri bu hizmetleri sürdürmektedir.

2015 yılı itibariyle Türkiye’de elde edilen toplam elektrik enerjisinin %31’i doğalgaz, %21’i kömür, %34’ü hidrolik kaynaklar, %2,5’i termik yakıtlar, %5’i rüzgâr ve %1’i jeotermal ve biyogazdan sağlanmıştır. 2010 yılında ise toplam elektrik üretiminin %45,9’u doğalgaz, %18,4’i yerli kömür, %6,9’u ithal kömür, %24,5’i hidrolik kaynaklar, %2,5’i sıvı yakıtlar, %1,35’i rüzgâr ve %0,47’si jeotermal ve biyogazdan üretilmiştir. 2010 yılı ile karşılaştırıldığında özellikle hidrolik kaynaklardan ve rüzgârdan yararlanma oranı artarken, yerli kömür ve doğal gazın oranlarında düşme görülmüştür (TEİAŞ, İşletme Faaliyetleri Raporları, 17.11.2016).

Türkiye kurulu gücü (1975 – 2015) dönemi itibariyle Grafik 1’de verilmiştir. 1990’da 16317,6 MW olan toplam kurulu güç, 2015’de 73146,7 MW’a yükselmiştir (TEİAŞ, “Türkiye Elektrik Üretim – İletim İstatistikleri”, 2015, 13.11.2016).

Grafik I. Türkiye Kurulu Gucunun Yıllar İtibariyle Gelişimi

Kaynak: TEİAŞ, <http://www.teias.gov.tr/T%C3%BCrkiyeElektrik%C4%B0statistikleri/istatistik2015/istatistik2015.htm>, (10.11.2016).

Türkiye'de elektrik üretimi, *kaynaklar ve üreticiler açısından* değerlendirilerek ikiye ayrılmaktadır.

Kaynaklar açısından elektrik üretimini *yenilenebilir, termik ve hidrolik* ana başlıklarında toplamak mümkündür. Türkiye'de 2015 yılı itibariyle, yenilenebilir, termik ve hidrolik kaynaklardan beslenen toplam 1481 santral ve 73146,7 MW kapasiteyle 261783,3 GWh elektrik üretimi yapılmıştır (TEİAŞ, 15.11.2016). Nükleer ana kaynağı ile Türkiye'de henüz elektrik üretimi yapılmamaktadır.

Elektrik üretiminin üreticiler açısından değerlendirilmesi, aynı zamanda elektrik sektöründe kamu ve özel sektör üretimlerinin yapısını da göstermektedir. Buna göre, EÜAŞ (Elektrik Üretim Anonim Şirketi), EÜAŞ'ın bağlı ortaklıkları ve özelleştirme kapsamına alınan santrallerin üretimleri, kamu elektrik üretimini temsil etmektedir. Özel sektör olarak ele alacağımız üretim grubuna ise, Serbest Üretim Şirketleri, Lisanssız Şirketler, Otoprodüktörler ve İşletme Hakkı Devredilen Şirketler girmektedir.

Bu durumda 2015 yılı elektrik üretiminde kamu payı olarak EÜAŞ ve bağlı ortaklıkların toplamı, 20322,6 GWh elektrik üretimi yaparak Türkiye elektrik üretiminde %27,8 paya sahip olmuştur. EÜAŞ dışı olarak özel sektörün temsil payı ise %72,2 olup, toplam üretimleri 52824,1 kWh olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Kamu ve özel sektör ayrımına kaynak bazında bakıldığı zaman hidroelektrik üretimin %50'sine kamunun, termik üretimin ise %82,5'ine özel sektörün hakim olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye Kurulu Gücünün Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Üretici Kuruluşlara Dağılımı (2015)

BİRİNCİL ENERJİ KAYNAĞI	Birim: MW				TÜRKİYE	
	EÜAŞ	EÜAŞ'IN BAĞLI ORTAKLIKLARI	OTOPRODÜKTÖRLER + ÜRETİM ŞİRKETLERİ + İŞLETME HAKKI DEVİR + LİSANSIZ			
				TOPLAM	%	
KÖMÜR	3.115,0	44,0	12.362,6	15.521,6	21,2	
SIVI YAKITLAR	51,0		471,6	522,7	0,7	
Doğal Gaz	1.432,0		17.095,6	18.527,6	25,3	
Yenilebilir + Atık			370,1	370,1	0,5	
TEK YAKITLI TOPLAMI	4598,0	44,0	30.300,0	34.942,0	47,8	
KATI + SIVI			199,7	199,7	0,3	
D.GAZ + KATI			143,6	143,6	0,2	
D.GAZ + SIVI	2.676,9		3.701,4	6.378,3	8,7	
D.GAZ + SIVI + KATI			239,4	239,4	0,3	
ÇOK YAKITLI TOPLAMI	2.676,9	0,0	4.284,1	6.961,0	9,5	
TERMİK TOPLAMI	7.274,9	44,9	34.584,1	41.903,0	57,3	
HİDROLİK TOPLAMI	13.003,6		12.864,2	25.867,8	35,4	
JEOTERMAL TOPLAMI			623,9	623,9	0,9	
RÜZGAR TOPLAMI			4.503,2	4.503,2	6,2	
GÜNEŞ TOPLAMI			248,8	248,8	0,3	
GENEL TOPLAM	20.278,6	44,0	52.824,1	73.146,7	100,0	
%	27,7	0,1	72,2	100,0		

Kaynak: TEİAŞ, <http://www.teias.gov.tr/T%C3%BCrkiyeElektrik%C4%B0-statistikleri/istatistik2015/istatistik2015.htm>, (15.11.2016).

1.1. Türkiye'de Enerji Kaynakları ve Enerji Arzı

Türkiye'de enerji üretimi ve tüketimi konusunda büyük bir dengesizlik bulunmaktadır. Bu durum hem ekonomik yönden ciddi bir maliyet ortaya çıkarmakta hem de ülkenin dışa bağımlı olmasından kaynaklanan ekonomik ve siyasi anlamda karşılaştığı sorunların çözümünde güçlükler yaşanmasına neden olmaktadır. Devletler dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla kendi öz kaynaklarına yönelmektedir (Başol, 1994, 18). Bu nedenle hidroelektrik yatırımların hız kazanması ve devlet tarafından desteklenmesi gerekli bir politika olarak düşünülebilir.

Güncel durum itibariyle kaynaklar açısından bakıldığında, 2015 yılı itibariyle, toplam elektrik üretiminin %37,7'si doğalgazdan, %28,2'si kömürden, %25,7'si hidrolik kaynaklardan, %4,5'i rüzgardan, %2,3'ü sıvı yakıt ve asfaltitten, %1,6'sı biyogaz ve jeotermalden karşılanmıştır. 2014 yılı ile kıyaslandığında hidrolik, rüzgar, sıvı yakıtlar ve asfaltit, jeotermal ve biyogazdan yararlanma oranı artarken, doğalgaz ve kömür oranında düşme görülmüştür. EÜAŞ'ın bu üretimde

2013 yılında sahip olduğu %33,4 lük pay, 2014 yılında %28,0'e, 2015 yılında ise %21,3'e dūřerken, geri kalan %78,7'lik üretim ise özel sektör tarafından karşılanmıştır (EÜAŐ, 2015,15).

Günlük yaşamın ve üretimin en önemli girdilerinden birini enerjinin oluşturduğu dūřünü-lürse, enerji tüketimi de ülke kalkınmasının sürükleyici unsurlarının başında gelmektedir. Enerji sektörünün yönetiminde yer alan politikacılar ya da bürokratlar toplumun ve ekonominin ihtiyaç duyduğu enerjiyi yeterli, kaliteli, sürekli, dūřük maliyetli ve evre ile uyumlu bir şekilde sunmak yükümlülüğündedirler. Ülkelerin enerji arz güvenliği açısından kaynak çeşitlendirmeleri bir zorunluluktur (Güner ve Albostan, 2007, 47).

Arz kaynakları, üretim, yerli üretim ve ikincil yakıt ürünlerinin imalatından oluşmaktadır. Yerli üretim yenilenebilir enerjinin su, güneş işığı, rüzgar gibi kaynaklarından olabileceği gibi fosil rezervlerinden de elde edilebilmektedir. Yerli üretim Eurostat tarafından birincil üretim olarak tanımlanmaktadır. Her ülke sahip olduğu doğal kaynaklar çerçevesinde enerji arz güvenliğini şekillendirmektedir (Sağır, 2012, 104).

Türkiye'de enerji arz güvenliği yönünden; özellikle petrol ve doğalgaz açısından dışa bağımlılığı denetleyebilme becerisini gerçekleştirebilecek politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de, ithal gaza dayalı enerji politikalarıyla büyük maliyette harcamalar yapılmıştır. 25 ile 30 yıllık bir dönemi kapsayan doğalgaz anlaşmalarıyla gaz fiyatlarının önümüzdeki yıllarda gelişimi üzerinde, ülkenin hiçbir belirleyici rolünün bulunmaması ekonomik yönden büyük bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle elektrik üretiminde %50'yi geçmekte olan doğalgaz payının azaltılması önemli bir gerekliliktir (Gkbhaksae, 2006, 68).

1.2. Türkiye'de Enerjinin Büyüme ve Kalkınmaya Olan Etkileri

Sermaye birikimi zayıf olan ülkeler, enerji kaynağı bakımından zengin olsalar dahi söz konusu kaynakları değerlendirme aşamasında güçlük çekmektedirler. Türkiye'de bu ülkelerden biridir. Enerji sektöründe teknolojik olarak önemli gelişmeler kaydeden Türkiye, sermaye sorunu nedeniyle ne yazık ki kendi öz kaynaklarını harekete geçirmeye yetersiz kalmıştır. Bu durumun nedenleri içinde elektrik enerjisi üretiminin tamamen devlet tekelinde olmasının da rolü bulunmaktadır (Akpınar, 2005, 10).

4628 sayılı kanunla bu tekel kaldırılmış ve yapılan yatırımlar kanunun yürürlüğe girmesinin ardından hız kazanmıştır. Türkiye 2010 yılında enerji ihtiyacının yaklaşık olarak %75'lik kısmını fosil yakıtlardan karşılamıştır. Tüketilen petrolün %92'lik kısmı, doğal gazın ise %99'luk kısmı ithal olarak karşılanmıştır. Söz konusu rakamlar Türkiye'nin toplam ithalatının %22'sini oluşturmaktadır. 2010 yılı yaklaşık enerji hammaddeleri ithalat tutarı 30 milyar \$, 2011 yılı yaklaşık ithalat tutarı ise 35 milyar \$'dır (Özkaldı, 2011, 9).

Türkiye'nin enerji ihtiyacının önümüzdeki yıllarda da artarak devam edeceği yapılan tüm araştırmalarda açıkça ortaya konmaktadır. Yapılan öngörülere göre, gerek duyulması halinde sisteme eklenmesi dūřünülen kapasite artırımı ise doğalgazdan karşılanacaktır. Türkiye'de elektrik enerjisi üretimindeki en temel sorun, doğalgazın enerji kaynağı olarak kullanılması değil, bu

kaynağın yerli, ucuz ve temiz enerji kaynaklarından önce kullanılarak kıt mali kaynakların yurtdışına aktırılmasıdır. Bu durum ise, ülkenin enerji kaynağı açısından dışa bağımlılık oranının artmasına yol açmaktadır. HES'ler ile üretilebilecek elektrik enerjisinin Doğalgaz Kombine Çevrim Santralleri ile üretilmesi sonucu Türkiye'de büyük bir ekonomik kayıp ortaya çıkmaktadır. Hidroelektrik enerji yatırımlarında %50 mertebesinde gelişim olması halinde dahi bu enerjinin doğalgaz ikamesi ile sağlanması durumunda 2010-2023 yılları arasındaki 13 yıllık periyot sonunda yıl bazında ulusal ekonomiye gelecek ilave masrafların kümülatif toplamı, 9 milyar \$ olarak tahmin edilmektedir. Örneğin 2010 yılı Haziran ayı başına kadar baraj rezervuarlarının tam kapasite dolması sonucu santrallerin tam kapasite çalışabilmeleri Türkiye'ye 2 milyar dolarlık bir avantaj sağlamıştır. Bu nedenle, Türkiye; yerli kaynaklarının geliştirilmesinin önündeki sorunları çözüme kavuşturmak, enerji üretimi amacıyla gerekli finansmanı sağlamak için modeller üretmek ve uygulamada da yerli kaynaklardan yana tercih yapmak zorundadır (USİAD, 2010, 4-5).

Türkiye bu sebeplerle kalkınmakta olan ve giderek enerji ihtiyacının artış gösterdiği bir ülke olarak kalkınmasını sürdürülebilir kılması ve ekonomik anlamda meydana gelebilecek enerjiyle ilgili darboğazlardan en az kayıplarla sıyrılabilmesi için yeni, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dünyada gösterilen ilgi ve önemi göstermek durumundadır. Vurgulanmak istenilen en önemli nokta, Türkiye'nin enerjide yaşadığı dışa bağımlılığı yerli ve tükenmez alternatif enerji kaynaklarıyla belli oranlarda tedricen azaltabileceğidir. Zaten ülkeler içinde önemli olan nokta, enerji üretiminde çeşitliliğin sağlanması ve bu yolla yaşanmak durumunda kalınabilecek enerji darboğazı sorunlarından belli ölçülerde kurtulabilmesidir (Aslan ve Yamak, 2006, 73).

2. Hidroelektrik Santraller

Günümüzde HES'ler su kaynaklarına ve kalitesine vereceği zarar, ekosistemin bozulacak olması, bitkiler ve diğer canlı türlerinin yaşam koşulları konusunda neler yapılacağına dikkate alınmaması konularında eleştirilmesinin yanı sıra ekonomik, çevresel ve sosyal birçok avantaja da sahip bulunmaktadır. Barajlı santrallerde balıkçılık, su taşımacılığı, sulu tarıma geçiş, rekreasyon, turizm, su sporları yapma olanakları gibi çok çeşitli ve önemli ekonomik ve sosyal faydalar da elde edilmektedir.

Karbon salınımının önüne geçen HES'ler aynı zamanda ithalat sebebiyle yurt dışına çıkan kaynakların doğa dostu yatırımlara aktarılmasına zemin hazırlamaktadır. Ülkemizde işletmede olan HES'lerden üretilen hidroelektrik enerji ile 11 milyar TL tutarında doğalgaz ithalatından tasarruf edilmekte ve bu kaynak yurt içi yatırımlara yönlendirilmektedir (DSİ, 2016, 11).

Hidroelektrik, günümüzde enerjinin en ucuz elde edildiği metottur. Sanayinin ucuz enerji kullanımıyla düşen maliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelir fazlası yeni yatırımlara aktarılabilenekte, yeni yatırımlar da bölgede yeni iş sahalarının oluşmasına aracı olmaktadır.

Hidroelektrik santrallerin, gerek inşaat ve montajı gerekse işletmesi esnasında yöre halkına iş ve istihdam imkânı yaratmasının yanında, yerel halkın ürettiği mal ve hizmetlerin satın alınması şeklinde çevreye ekonomik katkıları olduğu da düşünülmektedir.

HES'ler elektrik azlığından kaynaklanan yetersiz sanayi gelişiminin olduğu bölgelerde, elektrik üretiminin vesile olduğu istihdam fırsatları sunmaktadır. Özellikle 2003 yılında yrrlge konulan "Su Kullanım Hakkı Anlaşması" erevesinde özel sektörün enerji yatırımlarında nnn açılmasıyla birlikte Türkiye'de çok sayıda HES inşa edilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere hemen hemen bütün şehirlerde işletmeye alınan HES'ler sayesinde sanayi açısından enerji kısıtı bulunan bölgelere katkı sağlandığı grlmektedir.

Hidroelektrik santralleri gerekli kılan ve öncelikli hale getiren nedenler; ekonomik, vresel, toplumsal ve stratejik olarak sayılabilmektedir.

Ekonomik etmenler; Türkiye'nin enerji talebi hızla artmaktadır ve ulusal elektrik tketiciminin 15 yıl sonra c kat daha artış göstereceği öngörülmektedir. Günümüz koşullarında ise Türkiye'nin kurulu gücü şu anki tketicimi dahi karşılayamaz seviyelerdedir ve bu probleme doğalgaz çevrim santralleriyle zm aranmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin öncelikli yeni santrallere ihtiyaı bulunmaktadır. Sermaye olanaklarının sınırlı seviyelerde olması nedeniyle, ivedilikle öz kaynakların ve ekonomik olarak değerlendirilebilir hidrolik potansiyelin harekete geçirilmesi beklenmektedir (Akpınar, 2005, 23).

Yatırımın büyük bölümünün yurtiçi harcama olması, yatırımda en düşük dışa bağımlılık ve döviz harcaması, en uzun ekonomik ömür, en düşük işletme ve döviz gideri, elektrik üretiminde ucuzluk ve rekabet, işletmede esneklik, sistemde yk dengelemesi ve frekans ayarı açısından hayati önem, temiz enerji olması sebebiyle elektrik ihracatı hidroelektrik santrallerin ekonomik etmenleri olarak sıralamaktadır (Bulut, 2013, 13).

2016 yılının ilk 4,5 aylık döneminde HES'lerden 27,7 milyar kWh elektrik enerjisi üretildiği grlmektedir. Böylece toplam 94,2 milyar kWh enerji üretilen bu dönemde HES'lerden üretilen enerjinin toplam enerji içerisindeki payı %29,4'e yükselmiştir. HES'lerden üretilen bu enerjinin ülke ekonomisine katkısı ise yaklaşık 6 milyar lira olarak belirlenmiştir (DSİ, 2016, 10).

vresel etmenler; en düşük emisyon, en düşük kirlilik, Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne uyumunda en önemli unsur olan erozyonun (akarsularda) nlenmesi ve diğer yeşil enerji kaynaklarına destek olmak üzere birçok vresel etmen sayılabilmektedir (Bulut, 2013, 14).

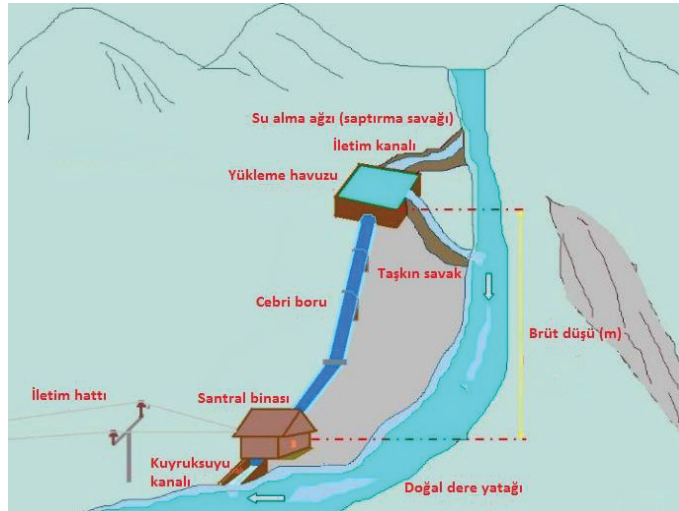
HES'lerin milli ekonominin yanında vreye de önemli katkısı bulunmaktadır. 2016 yılının ilk 4,5 aylık döneminde HES'lerden üretilen enerjinin doğalgaz ile üretilmiş olduğu düşünüldüğünde, Türkiye yaklaşık 4,5 milyar liralık kaynağı doğalgaz ithalatına aktarmak zorunda kalacak, bununla birlikte doğalgazdan kaynaklanan yaklaşık 16 milyon ton karbondioksit de doğaya salınacaktı. Bu tespitten de anlaşıldığı üzere, vreye zarar verdiği yönünde eleştirilerin hedefi olan HES'ler, önüne geçtiği karbon emisyonu ile daha temiz bir vreye katkı sağlamaktadır (DSİ, 2016, 10).

Toplumsal ve stratejik etmenler; enerji depolanması, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, yöre halkına ekonomik ve sosyal katkılar ve diğer stratejik özellikler toplumsal ve stratejik etmenler olarak sayılmaktadır (Bulut, 2013, 14).

Son yıllarda HES'ler tartışılan çevresel ve toplumsal konular arasında önemli yer tutmaktadır. HES'ler su ve enerji gereksinimini karşılamanın yanı sıra olumsuz çevresel etkilere de neden olmaktadır (Akkaya, Gültekin, Dikmen ve Durmuş, 2009, 2). Ancak sağladığı fayda ile mukayese edildiğinde diğer enerji kaynaklarına nazaran çok daha temiz ve güvenli enerji kaynağı olarak bilinmektedir.

2.1. Hidroelektrik Santrallerin Sınıflandırılması

Hidroelektrik santraller düşü yüksekliğine, üretim kapasitelerine, yapılarına, suyun enerji üretilecek santrale iletim şekline ve biriktirme durumuna göre sınıflara ayrılabilir (Yüksel, 2011, 11). Bir hidroelektrik santral tesisinin basit bir şematik gösterimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Tipik Bir Hidroelektrik Santral Tesisinin Şematik Gösterimi

Kaynak: Bulut, 2013,18.

Düşü yüksekliğine göre; Düşü yüksekliği 2-20 metre alçak düşü, 20-150 metre orta düşü, 150 metre üstü ise yüksek düşü olarak kabul edilmektedir. Küçük, mini ve mikro ölçekli hidroelektrik santrallerin avantajları; merkezi enerji nakil sisteminden bağımsız olarak çalışabilmeleri, ilk kurulum maliyetlerinin düşük, işletme ve bakım masraflarının az olması, çevre kirliliğine neden olmamaları ve yerel olanaklarla yapılabilmeleridir (Tekno Tasarım, 05.01.2017, 3).

Üretim kapasitelerine (kurulu güç) göre; Hidroelektrik santraller kurulu güçlerine göre büyük ölçekli hidroelektrik sistemler, küçük ölçekli hidroelektrik sistemler, mini ölçekli hidroelektrik sistemler ve mikro ölçekli hidroelektrik sistemler olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Tekno Tasarım, 05.01.2017, 2).

Büyük ölçekli hidroelektrik sistemlerin gücü 50 MW'ın üzerindedir. 50 MW güç, her biri 100W olan 500.000 ampulün gerektireceği enerjiyi karşılamaktadır. Diğer bir deyişle bir ev için

gereken elektriksel güç 5kW olarak kabul edilirse 10.000 evin gereksinimi karşılanabilmektedir. Bir evde ortalama 5 kişinin yaşadığı kabul edilirse 50.000 nüfuslu bir kasabanın elektrik ihtiyacını karşılamaya yetecek bir g olarak düşünülmesi mümkündür. Küçük lekli hidroelektrik sistemler için maksimum sınır 10-50 MW arasında kabul edilmektedir. Enerji nakil hatları ile ulusal enerji şebekesine bağlanabildiği gibi, yerel olarak bir kasabanın, bir yerleşim bölgesinin veya büyük bir fabrikanın enerji ihtiyacını karşılamak içinde kullanılabilir.

Mini lekli hidroelektrik sistemlerin g bölgeleri 101 kW ile 10.000 kW arasındadır. Bu sistemler ulusal enerji şebekesine daha az katkıda bulunmaktadırlar. Genellikle balık iftliklerinin, akarsu kenarlarındaki küçük yerleşim bölgelerinin elektrik ihtiyacını karşılamak üzere yerel olarak tasarlanmaktadırlar. 100 kW'lık bir güçle toplam 100 nüfuslu 20 evin enerji ihtiyacını karşılamak mümkündür.

Mikro lekli hidroelektrik sistemler ise çok daha küçük ölçekte olmaları sebebiyle ulusal enerji şebekesine elektrik enerjisi sağlamamaktadırlar. Ana yerleşim bölgelerinden uzaktaki alanlarda diğer bir deyişle ulusal enerji şebekesinin ulaşmadığı bölgelerde kullanılmaktadırlar. Gleri, genellikle sadece bir yerleşim yeri veya çiftlik için yeterli grlmektedir.

Yapılarına göre: Hidroelektrik santral yapı tipleri; yer üstü santralleri, yarı-gömülü santraller ve yer altı santraller olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır (DSİ-a, 2012, 3).

Yer st santrallerinde trbın ve jeneratör holü yaklaşık olarak evre düzenleme kotunda bulunmaktadır. Bu tip bir seçim yapılabilmesi için trbın tipinin uygunluğu ve taşkın riskinin bulunmaması gerekmektedir.

Yarı-gömülü santral binalarında trbın ve jeneratör holü ile evre düzenleme kotu arasında kot farkı mevcuttur. Ancak st yapı, evre kotunun üzerindedir. Bu tip yapıların seçiminde en önemli faktörlerden biri, taşkın seviyesinin yüksek olmasıdır. Ayrıca bazı trbın tiplerinde batıklık durumu önem arz ettiğinden yarı gömülü bir santral inşası tercih edilmektedir.

Yer altı santraller ise nadir bulunmakla beraber uygun jeolojik durumlarda tercih edilebilir. Bu tiplerde yapı sağlam bir kaya kütlesinin içerisine inşa edilmektedir.

Çevirme santralleri: Bu santraller bir akarsu yatağında barajla yapılabilecek kabartmanın üzerinde dşler meydana getirmek için, enerji kayıpları asgari mertebede tutacak bir iletim sistemiyle suyun çevrilmesi ve topografyanın elverişli bir kesiminde düşürülmesi prensibine dayanmaktadır. Türkiye'deki mevcut hidroelektrik santrallerin çoğu bu tiptedir. Basınçlı akışlı çevirme santralleri ve serbest yüzeyli akışlı çevirme santralleri olmak üzere iki tipi mevcuttur (zkk, 2006, 8).

Biriktirme durumuna göre santraller: Biriktirmeli ve biriktirmesiz olarak ikiye ayrılmaktadır (zkk, 2006, 9).

Nehir tipi (biriktirmeli) santraller doğrudan doğruya nehir veya kanal üzerine kurulmaktadırlar. Gl alanları olmadığından akan suyun enerjisini elektriğe çevirirler. Nehir (akarsu) santraller genellikle eğimin küçük, arazinin düz olduğu akarsuların mansap bölgelerinde kurulmaktadır.

Düşü yüksekliği küçük, işletme debisi büyüktür. Bağlama yapısı, su alma ağızı, iletim tesisi ve santral yapısı çoğunlukla bir bütün oluşturmaktadır.

Hidroelektrik enerji üretiminde nehir tipi santraller son zamanlarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Nehir tipi santrallerin iki avantajı bulunmaktadır. İlk olarak bu santrallerin maliyetleri oldukça düşük seviyelerdedir. İkinci olarak da bu santrallerin inşaat süreleri kısadır. Dünya Bankası tarafından da son yıllarda nehir tipi santraller daha fazla desteklenmektedir (Ulaş, 2010, 152).

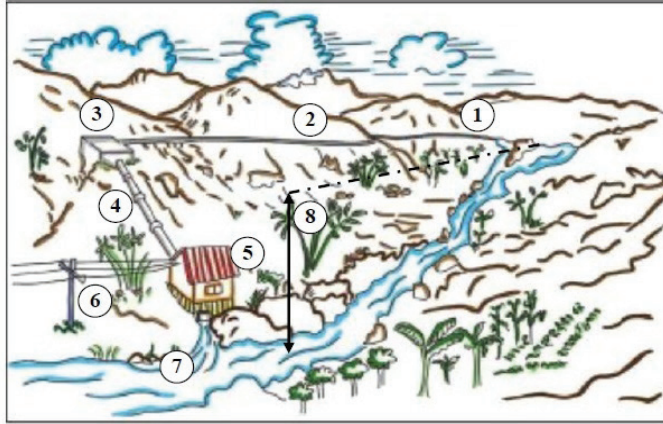
Baraj tipi (biriktirmeli) santrallerde suyun depolanması esastır. Genellikle su rejiminin düzensiz olduğu akarsularda suyun fazla olduğu zamanlarda biriktirilen sular debinin küçük olduğu zamanlarda kullanılarak işletme debisi dengelenir ve tüm yıl düzenli olarak elektrik enerjisi üretilmektedir. Uzun yılların ortalamasını işletme debisi olarak seçmek akım rejimi düzensiz akarsularda çok büyük hazneye ihtiyaç gösterdiğinden bunu gerçekleştirmek ekonomik olarak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle teknik ve ekonomik yönden seçilen hazne hacminin dengelendiği debi, işletme debisi olarak seçilmektedir (Özkök, 2006, 10).

Baraj tipi hidroelektrik santrallerin, negatif yönleri oldukça çoktur. Kuruluş maliyetleri yüksektir, bununla birlikte yapım zamanları oldukça uzundur ve kuruldukları yerlerde tarım bölgelerinin bir bölümünü yok etmektedir. Su altında kalan topraklar ise bataklığa dönüşmekte ve metan gazı üretimine sebep olmaktadır (Ulaş, 2010, 152).

2.2. Hidroelektrik Santrallerin Çalışma Sistemleri

Hidroelektrik sistemlerde suyun akım enerjisinden faydalanmak için, su bir cebri boru veya kanal yardımıyla yüksek bir yerden alınarak türbine verilmekte ve mekanik enerjiye çevrilmektedir. Türbinlere tahrik ettiği jeneratörlerin dönmesi ile de elektrik enerjisi üretilmektedir. Ancak, bir su türbininden su kuvveti yardımıyla enerji üretebilmek için gerekli olan su hızını elde etmek üzere mutlaka bir düşme yüksekliğine (hidrolik düşüye) ve bu su düşüsüne uygun bir basınç farkının bulunmasına gerek vardır. Türbinden elde edilen güç, suyun düşü (üst ve alt kotlar arasındaki düşey mesafe) ve debisine (türbinlere birim zamanda verilen su miktarı) bağlıdır (Şekil 2) (Tekno Tasarım, 05.01.2017, 1).

Şekil 2. Hidroelektrik Sistemlerin alışması

Kaynak: Tekno Tasarım, (05.01.2017), 1.

1.Su Alma Ağzı	5. Santral Binası
2.Kanal	6. Enerji Nakil Hattı
3.Yükleme Odası	7. Kuyruk Suyu
4.Cebri Boru	8. Hidrolik Düşü

Elektrik enerji tesisleri, yapı itibarı ile büyük, yatırım maliyetleri yüksek, işletmesi itina ve teknik bilgi gerektiren altyapılardır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir elektrik enerji üretim tesisinin temel yapısının bilinmesi gerekmektedir (Sevaioğlu, 2016, 1).

Prensip olarak tüm elektrik üretim tesislerinde dışarıdan alınan güç ile çalışan (dönen) bir türbin, bu türbinin enerjisi ile dönen ve elektrik üreten bir generatör ve bu iki elemanı birbirine bağlayan bir shaft bulunmaktadır. Türbin kendisine dışarıdan mekanik güç veren primer enerji kaynağı ne ise, onun adını almaktadır. Hidroelektrik türbin, buhar türbini, gaz türbini buna örnek olarak verilebilir.

3. Hidroelektrik Santrallerinin Sigortalanması ve Kâr Kaybı Sigortası

Aşağıda HES'lerde risk ve hasar değerlendirilmesine, inşaat ve işletme döneminde oluşabilecek risklere ve verilebilecek teminat türlerine ve bu bağlamda kâr kaybı sigortasına değinilmektedir.

3.3. Hidroelektrik Santrallerinde Risk ve Hasar Değerlendirilmesi

HES'lerin işletmesinde risk ve hasar konusunun, hidroelektrik santrallerindeki her bir ekipman için ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (Sevaioğlu, 2016, 16).

Cebri boru (penstock) hasarları: Barajlı HES'ler depenstock hasarı barajın beton gövdesi içine gömülmesi veya barajın dışa bakan beton yüzeyi üzerine ankrajlanmış olması nedeniyle pek görülmemektedir.

Regülatör tipi HES'lerde gerek penstock'un eğimli araziler üzerine tesis edilmesi, gerekse penstock'un boyunun bazen bir kilometre uzunluğa kadar ulaşması nedeniyle, içindeki su ile birlikte ağırlığının ankraj somunlarını koparması veya bol yağmurlu bölgelerde sık sık ortaya heyelan nedeniyle ankraj betonlarının araziden ayrılması nedeniyle penstock hasarları meydana gelebilmektedir. Denilebilir ki, penstock hasarları, kendisine olduğu kadar, santrale de zarar vermesi nedeniyle, maddi değeri en yüksek olan hasarlardır.

Bazı aşırı durumlarda penstock içindeki binlerce ton suyun ağırlığı ve heyelanın yarattığı kayganlık ile aşağıya doğru kayarak santrale kadar inebilmekte ve santral binasının duvarını yıkarak içeriye kadar girebilmekte ve burada ne buldu ise hasara uğratabilmektedir.

Penstock hasarlarının en tipik örneği, hasar tarihi itibarı ile 48.5 MW kurulu gücündeki HES'te (Türkiye'nin en yüksek düşümlü HES'i olarak tanıtılan ve 30.04.2004'te büyük bir tören ile açılışı yapılan, daha sonra penstock kayması ile bir daha çalışamayacak şekilde T-G seti hasara uğrayan santral) meydana gelen penstock kaymasıdır. Buradaki penstock'un toplam düşüsü 1100 metredir.

Penstock hasarlarının hemen ardından ortaya çıkan sel suyu santral binasına dolmakta, buradaki son derece değerli makine ve ekipmanı su ve çamur içinde bırakarak hasarın çok daha artmasına neden olabilmektedir. Bilgi-işlem, haberleşme, kontrol ve güvenlik ile ilgili her türlü elektrik ve elektronik malzeme ve kartlar su ve çamur ile buluşunca bir daha tamir edilemeyecek ölçüde tahrip olmakta ve hurdaya çıkmaktadır. Ayrıca, sigortalı da bu malzemenin tamir edilerek tekrar kendisine sunulmasını hiçbir şekilde kabul etmeye yanaşmamaktadır.

Baraj ana gövde hasarları: Burada incelenmesi gereken hasarlar; ana gövdenin kendisinde meydana gelen hasarlar ve ana gövdenin bütünleyici elemanlarında meydana gelen hasarlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Baraj gövdesinde meydana gelen hasarlar: Jeolojik etütlerde ciddi bir mühendislik hatası yapılmadığı sürece bir barajın ana gövdesinde kolayca hasar meydana gelmemektedir. Heyelan, deprem veya baraj gövdesinin temelini yeterince derinliğe fore kazıklarla ankrajlanmasının ihmal edilmesi nedeniyle baraj gövdesi kayabilir veya çatlayabilir ve bu çatlaklardan su bırakabilir. Bu su zamanla kanalı yiyerek büyüyebilir ve sonunda baraj gövdesinin yıkılmasına veya yıkılmasını gerektirecek kadar hasara uğramasına yol açabilir ve buna bağlı olarak da son derece yüksek zararlara neden olabilir. Gövdesinden su kaçırmaya başlayan bir barajın tamir edilmesi mümkün değildir. Suyun sızdığı bu delik giderek büyümekte ve baraj gövdesi sonunda mutlaka yıkılmaktadır.

Bu noktada bilinmesi gereken bir başka husus da, baraj gövdesinin yıkılmasının mansaptaki tüm bölgeyi sular altında bırakması nedeniyle toplumu derinden etkileyen sosyal bir olay olduğu,

buna bağlı olarak da, buralardaki meskunlar tarafından şirket hakkında son derece geniş çaplı ve çok sayıda tazminat davalarının aılacağıdır.

Baraj gövdesinin elemanlarında meydana gelen hasarlar: Burada, baraj gövdesi elemanlarından kasıt penstock ve derivasyon tüneli giriş kapaklarıdır. Derivasyon tüneli, barajın inşa edilmesi esnasında nehrin barajın inşa alanından dışarıya çıkarılmasını ve baraj alanının kuru kalmasını sağlayan tnellendir. Baraj inşaatı bitirildikten sonra bu tünellerin çıkışı elik kapaklarla kapatılmaktadır. Bu kapakların göldeki suyun kot basıncının yarattığı hidromekanik kuvvete dayanabilecek güçte olması gerekmektedir. Burada “kapaklar” deyiminden kapakların kendisi olduğu kadar, onların tünelin i yüzeyine ankrajları da kastedilmektedir. Baraj kapağı patlaması ile ilgili örnek olarak en son 24.02.2002 tarihinde meydana gelen Adana, Kozan, Göksu Irmağındaki Gökdere Köprü Barajı inşaatındaki kapak patlaması verilebilir. Beş işçinin öldüğü bu kazada, barajın tüm suyu mansaba boşalmış ve mansaptaki köyleri ve arazilere su basmıştır. Kaza sonrası yapılan incelemede kazanın kapağın kırılmasından dolayı değil, kapağı tünelin i yüzeyine tutturulan ankrajların kırılması/boşalması ile meydana gelmiş olduğu anlaşılmıştır.

Türbin hasarları: Türbin 3000-3600 rpm hızla dönen ve dışarıdan aldığı kinetik enerjiyi şafta veren ekipmandır. Türbin ile bağlı olduğu şaftın merkezlerinin eksenlerinin de tamamen st üste gelmesi, yani “concentric” olması gerekmektedir. Aksi takdirde, türbin veya şaftta zamanla hasara yol açacak mahiyette salınımlar, titreşimler ve rezonanslar meydana gelmektedir. Bu ayarlar günümüzde lazer ile yapılmaktadır.

şaft hasarları: Bilindiği gibi, şaft türbin ile generatörü birbine bağlayan ve bu şekilde türbindeki kinetik enerjiyi generatörün rotoruna ileten elik çubuktur. şaftın sağlıklı birşekilde çalışabilmesi için üzerindeki enerjiyi generatöre iletebilmesi gerekmektedir. Bu enerji iletimi engelleyen her türlü zorluk şaftın üzerinde enerji birikmesine ve şaftın mekanik olarak zorlanmasına, hatta aşırı durumlarda kırılmasına yol açabilmektedir. Burada; “Bu enerji iletimi engelleyen her türlü zorluk” deyiminden kasıt, türbinin verdiği g ile generatörün aldığı g arasında ciddi bir farkın olması ve bu farkın şaft tarafından absorbe edilemeyecek kadar yüksek bir düzeye ulaşması anlamındadır.

17.03.2000 tarihinde Afşin-Elbistan santralının dördüncü ünitesinde hatalı işletme işlemleri nedeniyle meydana gelen T-G şaftının kırılması bunun bir örneğidir. Arıza 855 gün süren bakım ve onarım çalışması sonucunda giderilerek ünite tekrar devreye alınmış ve bakım ve onarım hizmetleri için toplam olarak 22.523.000,- Euro masraf yapılmıştır. Buna ilave olarak ayrıca, santralın üretemediği 6.983.260.000 kWh elektriğe karşılık olarak da 544.566.146,00 USD’lık bir gelir kaybı ortaya kmıştır. Bir başka ifade ile, santralın gelir kaybı, bakım onarım masraflarının 24 katından daha fazladır.

Generatör hasarları: Generatör hasarları temel olarak her ne kadar birbiri ile yakından ilgili olsa da basit olarak mekanik ve elektriksel nedenlere dayalı hasarlar diye ikiye ayrılmaktadır.

Mekanik nedenlere dayalı hasarlar, ani hız yükselmesi veya düşmesi, buna bağlı olarak centrifugal kuvvetlerle ortaya çıkan sargı ve bobinlerin ve bunları tutan elektromagnetin metal kısımlarının merkezden dışarıya doğru oynaması ve ayrılması ve buna bağlı olarak da, dışarıya doğru

ilerleyen bu sargı ve bobinlerin statorun iç yüzeyine çarparak orada hasar meydana getirmesi olarak ifade edilebilir. Bu tür hasarların temel nedeni, “speedgovernor”un (hız düzenleyicinin) doğru çalışmaması, yani arızalı olması, buna bağlı olarak da, türbine dışarıdan gelen primer güç kaynağının (Burada primer güç kaynağından kasıt: türbine dışarıdan giren su, buhar, jeotermal, rüzgâr, doğalgaz gücüdür) gereğinden fazla gelmesi ve türbini aşırı ölçülerde hızlandırmasıdır.

Elektriksel nedenlere dayalı hasarlar, stator ve rotor sargılarında zamanlar ortaya çıkan izolasyon zayıflamasına bağlı olarak iletkenler arasında meydana gelen kısa devreler, yanmalar ve kavrulmalardır. Bu tür hata ve arızalar imalât esnasındaki özen eksikliğinden kaynaklanabileceği gibi, centrifugal kuvvet nedeniyle sargıların zamanla yerinden oynaması veya hatta AVR'nin (Otomatik Gerilim Regülatörü) arızalı olması nedeniyle ortaya çıkan nominal düzey üstü gerilimlerden de kaynaklanıyor olabilmektedir.

Stator sargılarının yanarak hasar görmesine yol açan bir başka önemli neden de, santralin çok yakınlarında, muhtemelen şalt sahasında ciddi düzeyde bir kısa devrenin olması ve santrali koruyan koruma aygıtlarının kontrol sisteminin koruma ayarlarının doğru yapılmamış olması nedeniyle santrali derhal devre dışı bırakması gerekir iken, bunu yapamaması yani, santrali koruyamamasıdır. Ayrıca aşırı yüklenme, generatör statorunun bir başka hasar nedenidir.

Şalt merkezi arızalarından ve işletme hatalarından dolayı meydana gelen hasarlar: Şalt merkezi santralin 200-500 m. kadar yakınında bulunan, yaklaşık 500 m x 500 m ebadında açık araziye inşa edilmiş güç ve ölçü trafolarının, kesicilerin, ayırıcıların, ölçü, kontrol ve haberleşme alet/ekipmanlarının bulunduğu yerdir.

Açık arazide olması nedeniyle, şalt merkezindeki her alet/ekipman dış etkenlerin, güneşin, rüzgarın, deniz tuzunun, yıldırımların, yağmur, kar ve buzlanmanın, kuşların ve diğer vahşi hayvanların, ağaçların, kömür tozunun, kum fırtınalarının kötü ve tahrip edici etkisi altındadır.

Buradaki PVC ve plastik malzeme, kablo kılıfları, izolatörler zamanla yaşlanmakta, dökülmekte, kırılmakta, açılmakta, içindeki bakır iletkenler dışarıya maruz hale gelmekte ve özelliğini kaybetmektedir ve çeşitli kazalara, yangınlara ve hasarlara yol açmaktadır.

Şalt merkezindeki akım trafolarında meydana gelen izolasyon kaybı ve belli bir oranda meydana gelen kısa devre arızaları bir başka hasar konusudur. Örnek olarak santralin şalt merkezinde meydana gelen akım trafosu patlaması bunun örneğidir. Birbirinin ardından patlayan iki adet 380 kW akım trafosu arızası santralin 21 gün devre dışı kalmasına ve buna bağlı olarak da 700 milyon USD gelir kaybına neden olmuştur. Söz konusu gelir kaybı, patlayan malzemenin bedelinin 35 katından daha fazladır (Sevaioğlu, 2016, 21).

Güç trafosu hasarları: Şalt merkezinde hasara maruz bir başka önemli ekipman da güç trafolarıdır. Trafo tankının içi 1-2 tona kadar varan hacimde mineral yağ ile dolu olup; tankın dışına sızmaması ve yanıcı olduğunun unutulmaması önemli bir husustur. Ülkemizde özellikle kamu santrallerinin trafolarının zemini çoğu zaman trafodan sızan yağlarla simsiyah olmuş bir durumdadır. Kuru ot, hatta toprak ile karışmış yağ son derece yanıcıdır ve çevreden gelebilecek herhangi bir ateş kaynağı ile burada kolayca yangın başlayabilmektedir.

Her trafoda “Bucholz rölesi” olarak bilinen bir cihaz vardır. Bucholz rölesi; trafo tankının içindeki basınç arttığında devreyi kesmekte ve hem trafoyu hem de çevreyi yangın çıkması riskinden kurtarmaktadır. Bu rölenin minimize yılda bir defa çalışıp çalışmadığına dair kontrolleri sağlanmalı ve mutlaka çalışır durumda tutulmalıdır.

Kontrol sistemi arızalarından ve işletme hatalarından dolayı meydana gelen hasarlar: Günümüzde T-G setler bilgisayara dayalı, son derece gelişmiş, her türlü olumsuz durumu dikkate alan ve ona göre operatöre yardım eden kontrol sistemleri ile donatılmıştır. Günümüz teknolojisi ile imal edilmiş büyük güçte bir enerji santralının kontrol odası, adeta bir uzay merkezini andırmaktadır.

Böyle bir gelişmiş kontrol sistemi ve T-G setleri ile ilgili her türlü bilgi ekranda gösterilmekte ve operatöre sadece işletme alternatifleri arasında seçme olanağı tanınmaktadır. Sistemin durumu ve işletme ile ilgili olarak operatörün verdiği her türlü işletme emri bilgisayar yardımı ile kayıt altına alınmakta ve olumsuz bir durum olduğu zaman, ertesini gün bu kayıtlar uzmanlar tarafından incelenmekte ve kusurun kimde ve nerede olduğu bulunmaktadır.

Bununla birlikte, ülkemizdeki 30 yaşını geçmiş eski santrallerin hiçbirinde, özellikle kamu santrallerinde bu ileri kontrol teknolojik altyapının mevcut olmadığı da bir gerçektir. Bu santrallerde teknolojik bilgi birikiminin defter kayıtlarından ziyade mevcut ustabaşının kafasında olması nedeniyle, ustabaşı emekli olduğunda bu bilgiler onunla birlikte gitmektedir. Bir başka ifade ile, bu bilgiler o ustabaşı için “işten atılmamanın bir garantisidir”. Eğer bu bilgiler başka birisine verilir ve onun da kendisi kadar bilgi düzeyine eriştiği görülür ve anlaşılır ise, idare tarafından içine son verilmesi veya oradan başka yere sürülmesi riski söz konusu olmaya başlayacaktır. Öte yandan, söz konusu ustabaşının aniden ölmesi veya hastalanması ile birlikte orada tam bir işletme kaosu ve yanlış işletme işlemleri başlamaktadır. Denilebilir ki, ülkemizdeki özellikle bakım ve onarımı yeterince yapılamayan yaşlı kamu santralleri teknolojik altyapıları ile değil, büyük ölçüde insan gücü, insan hafızası ve insan yeteneği ile ayakta durmakta ve de işletilmektedir.

İnsana dayalı böyle bir sistemde; hatalı işletme emirleri verilebilmekte, sıcaklık, basınç, gerilim, yakıt akış hızı, makinenin dönme hızı gibi son derece önemli değişkenlerle ilgili işletme alarmları, sistem ve kontrol sistemindeki arızalar zamanında görülememekte, fark edilememekte, kaydedilememekte, log edilememekte (Santralde işletme ile ilgili iyi veya kötü her türlü olayın ve operatör tarafından verilen işletme komutunun tarih ve saate göre sıralı olarak kayıt altına alınması) ve de düzeltilmemektedir.

17.03.2000 tarihinde Afşin-Elbistan santralında hatalı işletme işlemleri nedeniyle meydana gelen ve huzurdaki raporun fazla büyümemesi için teknik detayları verilemeyen, IV. ünitenin T-G şaftının kırılması hasarı tamamen yanlış işletme, yanlış anlama ve zamanında müdahale edememe nedeniyle meydana gelmiştir. Bilgisayara dayalı teknolojik donanımı olan bir santralde belki kabul edilebilecek olan böyle bir durumun, her şeyin insana dayalı olduğu eski Sovyet tipi bir santral için kabulü zordur. Böyle bir durumda böyle santrallerde hasar riskinin daha da yükseldiği tartışmasızdır.

3.4. İnşaat Döneminde Riskler ve Verilebilecek Teminat Türleri

HES'lerin inşaat aşamalarındaki hasarlar ve sebepleri incelendiğinde, neredeyse tamamının sel ve yer kaymasından kaynaklandığı, meydana gelen hadiselerden sonra ise, çok ağır maddi ve manevi kayıpların yaşandığı anlaşılmaktadır. Meydana gelen hasarların temel nedeni her ne kadar doğal afet olsa da, oluşan etkinin bu denli büyük ve güçlü olmasının tek sebebi insan faktörüdür.

Sel/taşkın riski: Hidroelektrik santrallerde inşaat aşamasındaki en büyük risk sel/taşkın riskidir. İnşaat sırasında olası bir sel/taşkın meydana geldiğinde inşaat sahasında yüksek miktarda zarar oluşmakta ve genelde işin durmasına sebebiyet verecek teressübat ile kaplanmaktadır. Ayrıca inşaatta kullanılan makineler su altında kalarak, yüksek miktarda hasara sebep olmaktadır.

Yer kayması riski: Gerçekleştirilen incelemeler ve araştırmalar göstermektedir ki, aslında doğal afet olarak tanımlanan yer kayması ve buna bağlı hasarlarının birçoğu, ya projelerin hatalı/kusurlu uygulanmasından ya da projedeki hesaplama/analiz hatalarından kaynaklanmaktadır. Sadece HES inşaatları için değil bütün santral inşaatlarında yer seçimi ve seçilen yere uygun zemin/etüt çalışmaları, projenin uygulanabilirliği ve verimi açısından hayati öneme sahiptir. Bu işlemlerin uygunsuz veya hatalı uygulanması durumunda ise geri dönüşü imkansız sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Yer kayması riskinin bulunduğu alanlarda gerekli şev ve palyeleme önlemleri alınarak yer kaymasının önüne kolaylıkla geçilebilmektedir. Ülkemizde yer kayması hasarları en çok Karadeniz bölgesinde görülmektedir. Görece küçük bütçeli projelerde palyeleme ve şev mesafelerine gerekli önem gösterilmemektedir. Bu nedenle oluşan yer kayması hasarları büyük çaplı ve işletmenin uzun süre durmasına yol açacak hasarlara neden olmaktadır. İleti kanalı yer kayması hasarlarında iş durması ve kâr kaybına teminat verilmemesi düşünülmektedir (Ekol, 2016, 14).

Ayrıca cebri boru ve iletim hatları içerisinde sürekli olarak su taşınan hidrolojik yapılar olup santralin işletimi için hayati önem taşımaktadır. Projeye bağlı olarak kilometrelerce uzunlukta iletim ve cebri boru hatları yer alabilmektedir. Ancak bu hatların etrafın yetersiz fizibilite çalışması ve proje maliyetlerinin düşük tutulması amacı ile gerekli stabilite önlemleri alınmamaktadır. Projedeki tüm yer üstü iletim hatları çevresine yer kaymasını önleyici tedbirler alınmalıdır (Ekol, 2016, 15).

Türbin ve jeneratör riskleri: Türbinlerdeki hasarların yer ve sebep dağılımları performans sınıfları ve yaş kategorilerine göre yapılan detaylı ayrımlarda büyük çaplı türbinlerde en önemli hasar nedeninin hatalı üretim olduğu anlaşılmaktadır. Küçük türbinler için ise bakım nedenli hasarlar baskın görülmektedir.

Türbinlerde hasar sebepleri incelendiğinde; %25 oranla hatalı bakım, %22 oranla hatalı planlama ve hesap hatası ilk sırada yer almaktadır. %18 ile hatalı montaj, %11'le hatalı malzeme, %10 ile dış etkiler, %8'le diğer üretim hataları ve son olarak da %6 ile hatalı işletme diğer hasar sebepleri olarak gözlenmektedir. Geçmiş hasar istatistikleri incelendiğinde dizayna bağlı hataların

sabit kaldığı buna karşın bakım nedeni ile ortaya çıkan hataların arttığı anlaşılmaktadır (Ekol, 2016, 16).

Generatör hasar sebepleri: Generatör hasar nedenlerinin başında %40'lık bir oranla sargılardaki yaşlanma gelmektedir. Bu durum tüm makinelerde beklenen bir durum olmakla birlikte hasar sebepleri arasında en büyük paya sahip diğer iki etmenin %31 ile hatalı montaj ve %19 ile bakım olduğu görölmektedir.

Aşağıdaki tabloda generatörlerde meydana gelen bazı hasar tipleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Generatörlerdeki Bazı Hasar Tipleri

Yapı ve Ekipman Tipi	Hasar Sebebi	Ülke	Sonuçları ve Hasar Miktarı
476 MVA Generatör	Montaj Esnasındaki İşçilik Hatası	Amerika Birleşik Devletleri	Statorun tamamen değiştirilmiştir. Hasar tutarı 1 milyon dolar seviyelerindedir.
330 MVA Generatör	Hatalı Malzeme ve Üretim Hatası	Türkiye	Tüm generatör değiştirilmiştir. Hasar tutarı 4.5 milyon dolar seviyelerindedir.
96 MW Generatör	Montaj hatası	Amerika Birleşik Devletleri	Tüm sargılar değiştirilmiştir.

Kaynak: EKOL, 2016, 19.

Görüldüğü üzere hidroelektrik santrallerin hidromekanik ve elektromekanik aksamlarında meydana gelen hasarların başlıca sebepleri; montaj esasındaki işçilik ve montaj hatasından ya da hatalı malzeme ve üretim hatasından kaynaklanmaktadır.

Hidroelektrik santrallerinde hidromekanik ve elektro mekanik hasar riskinin azaltılabilmesinde santral inşasında ve dizaynında tecrübeli, konusunda uzman firmalar ile çalışılması önemli bir kriter olarak görölmekte, aynı durum işletme dönemi içinde önemli bir kriter olarak göze çarpmaktadır.

Halk hareketi riskleri: Bilindiği gibi Karadeniz başta olmak üzere, yurdun çeşitli bölgelerinde inşaatına başlanan HES'ler için protestolar, yürüyüşler ve eylemler düzenlenmektedir. Protesto ve yürüyüşlerdeki asıl amaç, HES'lerin doğa üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermek olsa da, zaman zaman yaşanan gerilim ve tartışmalar olayın boyutunu değiştirmektedir.

3.5. İşletme Döneminde Riskler ve Verilebilecek Teminat Türleri

Hidroelektrik santraller, baraj ve su tutma yapıları buldukları coğrafyaya göre çeşitlilik gösterse de hem inşaat aşamasında hem de işletme aşamasında çevresel etkenlerden en çok etkilenen yapılardır. Bu yapılarda meydana gelen hasarlar hem maliyet hem de kâr kaybı açısından büyük zarara yol armaktadır.

Yakın zamanda Türkiye’de enerji üretimini artırmak amacıyla özel sektör yatırımlarına verilen destek ve ruhsatlar, özellikle nehir santralleri olarak yoğun bir karşılık bulmuş, ancak aynı yoğunluk bu barajlarla ilgili tasarım, inşaa ve baraj güvenliği değerlendirmeleri konusunda görülmemiştir.

Ülkemizde yaşanan hidroelektrik santral hasarlarının birçoğunda kök neden sel seylâp olarak nitelendirilse de özellikle su tutma yapılarında meydana gelen hasarların en önemli etkeni, dolu savak yetersizliği veya işletme yetkililerinin taşkın riski için bölge yetkili makamlarınca yapılan uyarıları dikkate almayıp yüksek yağışı fırsata çevirme isteğiyle üretime devam etmesidir. Sadece dolusavak kapaklarının istenilen şekilde işletilememesinden bile yakın geçmişte Euclides Da Cunha Barajı (Brezilya,1977), Machu II Barajı (Hindistan,1979), Hirakud Barajı (Hindistan, 1980), Tous Barajı (İspanya,1982), Noppikoski Barajı (İsveç, 1985), Belci Barajı (Romanya, 1991), Folsom Barajı (ABD, 1995) hasara uğrayan bazı barajlardır (Ekol, 2016, 12).

2002 yılında Adana’da baraj kapağı patlamış ve 5 işçi hayatını kaybetmiştir. Bu kazada, barajın tüm suyu mansaba boşalmış ve mansaptaki köyleri ve arazilere su basmıştır. Kaza sonrası yapılan incelemede, kazanın kapağın kırılmasından dolayı değil, kapağı tünelin iç yüzeyine tutturun ankrajların kırılması/boşalması ile meydana gelmiş olduğu anlaşılmıştır. Benzer bir hadise 1984 yılı Mayıs ayında da yaşanmıştır.

Oysaki debinin arttığı durumlarda radyal kapakların açılarak su tahliyesi yapılması durumunda su tutma yapılarında hasar minimize edilerek olası bir hasar durumunda ortaya çıkan onarım maliyeti bir tarafa, onarım süresi boyunca işletmenin kâr kaybının da önüne geçilecektir. İstatistiki değerlendirmelerde; planlama, inşaa, kontrol ve işletme açısından daha iyi olan büyük barajlarda yakın geçmişte oluşan hasarların küçük barajlara nazaran sayıca daha düşük olduğu ancak etkilerinin büyük olduğu gözlenmiştir. Taşkın veya artan debideki dolu savak yetersizliği ve işletme kusurlarında ortaya çıkan hasarların ortak noktası, dere yatağına ait olan malzemenin baraj veya su tutma yapılarında birikmesidir.

Yangın Poliçesi ile teminat altına alınan birçok nehir santralindeki hasarda bu malzemenin temizlenmesi enkaz kaldırma teminatı altında talebe dönüşmektedir. Ancak dere yatağı malzemesi derenin doğal akışı esnasında sürekli devinim halindedir ve herhangi bir debi artışı/taşkın olmasa da regülatör ve baraj önünde birikmektedir. Bu malzemelerin temizlenmesi ise santralin işletme ve bakım giderleri arasında yer almaktadır. Ayrıca dere yatağı malzemesinin enkaz niteliği taşınması için sigorta bedeli içerisinde yer alması gerekmektedir ki bu da tüm dereyatağı malzemesinin sigortalanması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumunda imkânsız olması nedeni ile yangın poliçelerinde dere yatağı malzemesi ve bu malzemenin temizlenmesine ilişkin giderlerin poliçe konusu olamayacağı özellikle belirtilmelidir. Ayrıca dere ile sürüklenen malzemelerin su tutma yapılarına vereceği zararların önüne geçilmesi için tersip bendi inşasının varlığı poliçe yapımında bir avantaj olarak görülmeli ve vurgulanmalıdır.

3.6. Hidroelektrik Santrallerinde Kâr Kaybı Sigortası

Türkiye’de özellikle 2001 yılı sonrasında enerji piyasasında köklü değişiklikler olduğu görülmektedir. Yapılan enerji reformları ile elektrik üretimi arttırılmış ve piyasa daha rekabetçi bir hale gelmiştir.

Türkiye’de enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunun yurtdışından temin ediliyor olması, herhangi bir olumsuz durumda kesintiye uğrama ihtimalini doğurmaktadır. Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılamak için sektörüne yatırım yapılması zaruri bir durum olmuştur. Bu projelerin kurulum ve işletmeleri sırasında oluşabilecek hasarlar, daha önce öngörülemeyen, gelir kaybına neden olacak durumlar için farklı sigorta poliçeleri yapılabilmektedir (Adabroker, 18.02.2017, 1).

Kâr kaybı sigortası; bir ticari faaliyetin yürütülmesinde kullanılan taşınır ve taşınmaz mal varlıklarına ait bir sigorta sözleşmesi kapsamında meydana gelecek hasarları sonucunda ticari faaliyetin kısmen veya tamamen durması veya aksaması nedeniyle oluşacak kâr kayıplarını karşılamaktadır (TSEV, 2015, 5).

Türkiye’de elektrik ticareti ikili anlaşmalar, gün öncesi planlama ve dengeleme güç piyasası yoluyla olmak üzere üç farklı şekilde yapılmaktadır. Yapılan satışlar PMUM (Piyasa Mali Uzlaş-tırma Merkezi) vasıtası ile kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıtlar üretim zamanlarını, hasar nedeni ile ortaya çıkan durmaları ve toplam durma gün sayısını görmek içinde bir hasar anında en etkin kullanılabilir kayıtlardır. EPDK Lisanslı HES işletmeleri üretim ve satış dengesi açısından bu kayıtlar ile izlenmektedir. Hidroelektrik santrallerin özellikle su tutma yapısında gerçekleşen hasarlar yüksek onarım zamanlarına dolayısı ile aynı oranda durma ve kâr kayıplarının oluşmasına yol açmaktadır. Kâr kaybına etki eden faktörler; işletme şartları, tesisin genel görünümü, yedek malzeme stoğu, üreteç sayısı ve transformatör sayısı gibi sıralanması mümkündür.

Kâr kaybı sigortası tipleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (TSEV, 2015, 3):

- Gündelik kazanç sigortaları,
- Artan iş masrafları,
- İş durması sigortaları,
- Gecikmeye bağlı sigortalar.

Kâr kaybı sigortası çeşitleri ise üç ana başlığa ayrılmaktadır (TSEV, 2015, 4):

- Yangın Sigortasını takip eden kâr kaybı sigortası,
- Makine kırılması sigortasını takip eden kâr kaybı sigortası,
- İnşaat/Montaj All Risk sigortalarını takip eden gelir kaybı sigortası.

Kâr kaybı sigortalarında belirtilen teminat kapsamı; mal varlıkları için alınmış bulunan sigorta teminatı kapsamındaki risklerden birinin gerçekleşmesi sonucunda oluşacak kâr kaybı hasarlarını ifade etmektedir. Yine bahsi geçen sigortada da geçen tazminat süresi ise; hasarın meydana geldiği andan, ticari faaliyetin durma veya aksamasının tamamen giderildiği ana kadar geçecek süre anlamına gelmektedir. Bu süre poliçede belirtilmektedir.

3.6.1. Kâr Kaybı Teminatının İşletmeler Açısından Önemi

İşletmenin poliçe ile teminat altına alınmış olan risklerinden birinin gerçekleşmesi sonucu oluşan hasar nedeniyle sigortalı tarafından yürütülen işlerin durması, kesintiye uğraması veya

aksaması neticesinde meydana gelen kayıp veya zarar tutarı kâr kaybı sigortası ile teminat altına alınmaktadır. Ancak bunun için; hasarın meydana geldiği tarihte sigortalının mülkleri ile ilgili menfaatlerini böyle bir hasara karşı teminat altına alan geçerli bir sigorta yürürlükte olmalı ve bu sigorta karşılığında ödeme yapılmış veya sorumluluk kabul edilmiş olmalıdır.

Kâr kaybı poliçesi ile temin edilen sigorta teminatı ve kâr kaybindan anlaşılan; cirodaki azalma, bu azalmayı önlemeye yönelik çalışma maliyetlerindeki artış ve çalışma maliyetlerindeki ek artışlar olarak kabul edilmektedir. Poliçe tanzim aşamasında mutlaka uluslararası kriterleri yerel pazar koşullarına göre yorumlamak ve kıyaslayarak yerel ortam koşullarını hedefleyen içerik oluşturmak gerekmektedir. İşletmelerin birçoğu profesyonel yapılanmadan uzaktır. Poliçe tanzimine esas alınacak bilgileri sağlayacak firmaların profesyonellik düzeyini ölçme olanağı yok ise çok ciddi içerikte hazırlanmış soru formları düzenlemek, imzalı beyan şeklinde bu formları almak gerekmektedir. Poliçe içeriği ekspertiz koşullarını doğrudan belirlemektedir (Munchener-Ruck, 1997, 16).

3.6.2. Kâr Kaybı Teminat Bedelinin Hesaplanması

Kâr kaybı sigortasında tazminatın hesabında meydana gelen hasarın giderilmesine kadar geçecek süre içerisinde ciroda gerçekleşecek azalma ve iş maliyetindeki artış sonucu ortaya çıkan brüt kâr kaybindan tazminat süresi içerisinde ödenmesi gereken, ancak hasar nedeniyle ödenmeyen veya tasarruf edilen işletme giderleri düşülerek hesaplanmaktadır (TSEV, 2015, 13-14-15).

Cirodaki azalma nedeniyle meydana gelen brüt kâr kaybı: Brüt kâr oranının, tazminat süresi içinde ve hasar sebebiyle azalmış olan ciro miktarına (standart ciro ile elde edilen ciro arasındaki farka) uygulanmasından elde edilen miktardır.

İşletme maliyetindeki artıştan kaynaklanan brüt kâr kaybı: Cirodaki azalmayı önlemek amacıyla gerekli ve kabul edilebilir nitelikteki maliyet artışıdır. Artışın tazminat süresi içinde yapılmış olması ve azalması önlenen ciro miktarına brüt kâr oranının uygulanması ile elde edilecek tutarı aşmaması gerekmektedir.

Sigorta bedelinin hesaplanması fark esaslı yöntemine göre yapılmaktadır. Buna göre sigorta bedeli:

(+) **Net Satış Cirosu + Kapanış Stokları + Proses Stokları**'ndan

(-) **(Belirlenmiş Değişken Masraflar + Açılış Stokları + Proses Stokları)**'nın çıkartılması sonucunda ulaşılabilecek tutar olmaktadır.

Bu tutar Tahmini Brüt Kâr olarak sigortacıya beyan edilmelidir.

Belirlenmiş değişken masraflar, genel itibarıyla iş durduğu veya aksadığı andan itibaren yapılmayacak masraflardır. Bu masraflar hammadde, yardımcı madde, üretime bağlı patent ve marka hakları, elektrik, yakıt, su vb. tedarik giderleri ile yine üretime bağlı bakım ve benzeri giderlerdir.

Personel giderlerinin tamamı, amortismanlar, kiralar sabit gider olup sigortalanmalıdır. Sigortalı firmaların iştital mevzularına göre yarı değişken ve/veya sabit giderleri kendi muhasebe kayıt ve esasları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Sigorta bedelinin hesaplanmasında ve bu sigortanın uygulanmasında sigortalının iştital ettiği işlerden sadece herhangi bir makine tesis ve cihazların faaliyeti sonucunda yaptığı üretim ve satılardan kaynaklanan brüt kâr hesapları dikkate alınmaktadır. zerinde hiç bir işlem yapılmaksızın sadece alım satımı yapılan ticari faaliyetlerden elde edilen kâr kayıpları sigorta kapsamında değildir.

Genel olarak; deprem ve yanardağ püskürmesi hasarlarında 14 gün, diğer hasarlarda 7 gün tenzili muafiyet uygulanmaktadır.

3.6.3. Hidroelektrik Santrallerde *Ciro Kavramı*

İşyerinde iş seyri esnasında sağlanan hizmetler ve satın alınan ve teslim edilen mallar için sigortalıya ödenen veya ödenecek olan para (yapılan indirimler düşülür) *ciro* olarak adlandırılmaktadır.

Yıllık ciro ise; sigortalının, ister işletmenin artık etkilenmeyeceği, isterse tazminat döneminin bittiği tarihten hemen önceki (nce olan geçerlidir) on iki ay zarfında kaza olmasaydı elde etmiş olabileceği cirodur (MunchenerRuck, 1997, 4).

Brüt kâr; ciro değeri ve kapanış stokları(mevcutları)değeri toplamı ile açılış stokları (mevcutları) değeri ve belirlenmiş işletme giderleri toplamı arasındaki farktır. Açılış ve kapanış mevcutlarının değerleri amortisman için gerekli karşılıklar ayrılma kaydıyla sigortalının normal muhasebe metotlarına göre hesaplanmaktadır.

Brüt kâr oranını ve yıllık ciroyu hesaplarken, aşağıdaki konulara özel olarak dikkat edilmelidir (MunchenerRuck, 1997, 13):

- Sigortalı işlerin başlama tarihinden sonraki 12 aylık sreye ilişkin sonuçlar,
- Gecikme meydana gelmese sigortalı işleri etkileyecek özel şart ve değişiklikler,
- Başlama tarihinden sonra sigortalı işleri etkileyen özel şart ve değişiklikler.

Böylece kesin rakamların, gecikme meydana gelmese,programlanmış başlangıç tarihinden sonra sigortalı işin elde edeceği sonuçları makul derecede uygun bir biçimde yansıtması sağlanmaktadır.

Bazı sigorta poliçelerinde verilen teminat cirodaki azalma ve işletme maliyetindeki artışın yol atığı brüt kâr kaybı ile sınırlı olmakta ve buna göre tazminat olarak ödenebilecek tutar;

- Cirodaki azalış açısından; kaza sonucu tazminat süresi boyunca standart cironun altına düşen miktara brüt kâr oranının uygulanması suretiyle elde edilen tutar,

- İşletme maliyetindeki artış açısından; önüne geçilen (mani olunan) azalma miktarına brüt kâr oranının uygulanması ile elde edilen meblağı aşmamak üzere, kaza sonucunda tazminat dönemi esnasında vuku bulabilecek; sadece cirodaki düşmeyi önleme veya azaltma amacıyla zorunlu ve makul olarak üstlenilmiş ek harcamalar olmaktadır.

Kazanın sonucu olarak durdurulabilecek veya azaltılabilecek şekilde brüt kârdan ödenebilen işletme masraf ve harcamaları ile ilgili olarak tazminat süresinde tasarruf edilen tutar kadar indirilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Canlı yaşamının en temel öğelerinden biri olan suyun insanlar tarafından geçmişten günümüze kadar yaşam alanının birçok kesiminde kullanıldığı, sanayileşme ile birlikte bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlandığı tarihsel bir gerçekliktir.

Suyun hareket gücünden yararlanılarak elde edilen hidroelektrik enerji, son 50 yılda dünya üzerinde hızla kullanılmaya başlanan bir enerji kaynağı olmuştur. Dünyanın enerji ihtiyacının %18'i hidroelektrik enerjiden sağlanmaktadır. Dünyada hidroelektrik enerjinin kullanımının hızlanması Türkiye'de benzer şekilde olmuş, ülkenin elektrik ihtiyacının %34'ü hidroelektrik enerjiden sağlanır hale gelmiştir.

Hidroelektrik enerji kullanımının yaygınlaşması ile büyük finans kuruluşları için yeni bir sermaye kaynağı olarak görülen HES'ler; diğer enerji kaynaklarına göre verimi kadar riskleri ve hasarları da yüksek boyutlu olduğundan sigortalanma aşamasında da en çok incelenmesi gereken sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple poliçe tanzim aşamasında aşağıdaki konulara dikkat edilmesi gerekmektedir;

- Hidroelektrik santralleri projelerinde diğer enerji santralleri projelerinde olduğu gibi ke-sintisiz bir sigortalanma sürecinin gerçekleştirilmesi en önemli husustur. Nakliyat poliçesi ile başlayacak bu sürecin İnşaat / Montaj Tüm Riskler poliçesi ile devam edip, proje tamamlandıktan sonra Yangın Poliçesi, Makine ve Elektronik Cihaz Poliçeleri ile bütün süreçle beraber santralin tamamı teminat altına alınmalıdır. Bu durum iç içe geçen bütün üretim süreçlerini korumayı hedeflemektedir.
- Hidroelektrik santrallerdeki hasar kök nedenleri içinde ilk sıralarda yer alan dizayn ve montaj kaynaklı hasarlar ile su taşkını hasarları olası en yüksek hasarlar olarak dikkate alınmalı ve poliçe prim dengesi ile muafiyet uygulamalarında öne çıkarılmalıdır.
- Santralde kullanılan ekipmanların garanti süreleri uzundur. Kâr kaybı ve iş durmasına yol açabilecek bir hasarın garanti şartları açısından mutlaka incelenmesi ve hasar kök nede-nin tam tespiti rücu açısından çok önemlidir.
- Ekipmanın hasarı garanti koşullarında giderilse bile, onarım süresince yaşanan durma ve buna bağlı oluşan kâr kaybı ile kullanıcı ve elbette sigortacı baş başa kalmaktadır. Bu

türden maddeler içeren sözleşmelerin varlığı poliçe tasarımından önce bilinmeli ve garanti kapsamında giderilen hasarlar nedeni ile doğan ikincil kayıplarında garantinin konusunu oluşturacağına poliçelerde yer verilmelidir.

- Kâr kaybı ve iş durmasına yol açabilecek bir diğer büyük risk ise, şebeke bağlantısında oluşabilecek sorunlardır. Depolanması mümkün olmayan, üretilen enerjinin eş zamanlı olarak şebekeye verilmesi gerekmektedir. şebekeye aktarım hattında görevli ekipmanlarda ya da şebekenin kendisinde oluşacak bir sorun iş durması açısından ağır sonuçlara yol açacaktır. Bu nedenle teminat verilecek ise uzman risk mühendislerince santral dışında şebeke bağlantılarının özenle incelenmesi ve santral ile üretim yapılarında fiziki hasara yol amayan şebeke kaynaklı durmaların poliçe konusunu oluşturmayacağına poliçede belirtilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak hidroelektrik santral riskleri önemli bir sigorta prim potansiyeli yaratan, ancak dikkatle incelenerek fiyatlandırılması gereken risklerdir. Önümüzdeki yıllarda bu yatırımların artarak devam etmesi beklendiğinden, sigortacıların çalışmalarının bu risklere yönelik, sigortalı adaylarının beklentilerine uygun paket poliçe alternatifleri üzerinde yoğunlaşması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- ADABROKER. Adabroker Sigorta ve Reasürans Brokerliği Ltd. şti., “Hidroelektrik Santralleri”, <http://www.adabroker.com.tr/urunler.php?akid=118&id=86->, (18.02.2017).
- AKKAYA, Uğur, Arzuhan Burcu GÜLTEKİN, iğdem Belgin DİK MEN ve Gökhan DURMUş. “Baraj ve Hidroelektrik Santrallerin (HES) evresel Etkilerinin Analizi: İlisu Barajı rneği”, 5. Uluslar arası İleri Teknolojiler Sempozyumu (IATS’09), Karabük, 13-15 Mayıs 2009, http://iats09.karabuk.edu.tr/press/bildiriler_pdf/IATS09_08-99_1306.pdf, (15.02.2017), ss.1-7.
- AKPINAR, Erdal. “Nehir Tipi Santrallerin Türkiye’nin Hidroelektrik retimindeki Yeri”, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(2), 2005, ss.1-25.
- ASLAN, Nurdan ve Tahsin YAMAK. “Türkiye’nin Enerji Sorununun Alternatif Enerji Kaynakları Açısından Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt. XXI, Sayı.1, 2006, ss.53-76.
- BAşOL, Koray. Doğal Kaynaklar Ekonomisi,4. Baskı, İzmir: Anadolu Matbaası, 1994.
- BULUT, Mıra. “Hidroelektrik Enerji ve Hidroelektrik Santrallerde Türbin Tipi Seçiminin Verime Etkisinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Gümüşhane, 2013.
- DSİ. “HES’lerden İlk 4,5 Ayda Olağanüstü Performans”, Su Dünyası Dergisi, S.154, Devlet Su İşleri Vakfı, Mayıs 2016.
- DSİ-a. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, “Barajlar ve Hidroelektrik Santraller Yapısal Tasarım Rehberi”, 2012 1. Barajlar Kongresi, Rehber No: 006, Ankara, Ekim 2012.
- EKOL. Ekol Sigorta Ekspertiz Hiz. Ltd. şti. “Hidroelektrik Enerji Santralleri”, Risk ve Mühendislik Grubu Bülteni, (3), Mart 2016., ss.1-25.
- EüAş. “2015 Elektrik retim Sektör Raporu”, Mayıs 2016.

- GKBHAKSAE (Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü). “Türkiye’nin Enerji Stratejileri Ne Olmalıdır?”, Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Sempozyumu, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, Ocak 2006.
- GÜNER, Sıtkı ve Ayhan ALBOSTAN. “Türkiye’nin Enerji Politikası”, 2007, www.emo.org.tr/ekler/ac04853f8058f61_ek.doc, (14.11.2016), ss.47-49.
- MUNCHENER RUCK, “Machinery Loss of Profits Insurance”, Germany, 1997, ss.1-20.
- ÖZKALDI, Akif. “Hidroelektrik Enerji Üretiminde Özel Sektör”, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2011.
- ÖZKÖK, Veysel. “Hidroelektrik potansiyel Belirleme Metodları ve Uygulamaları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- SAĞIR, Hayriye. “Su-Enerji-Çevre İlişkileri Bağlamında Hidroelektrik Santrallerinin (HES) Ekolojik ve Ekonomik Etkileri: Doğu Karadeniz Bölgesi Hidroelektrik Santralleri Araştırması”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.
- SEVAİOĞLU, Osman. “Elektrik Enerji Üretim Tesislerinin İşletmesinde Risk ve Hasar”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü, Ankara, ss.1-47.
- TEZEKİCİ, Selman. “Türkiye’de Enerji Sektörü ve Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu (Kaynaklar-Politikalar)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- TSEV, Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı, “Kar Kaybı Sigortası”, Kurum İçi Çalışma, 2015, ss.1-20.
- ULAŞ, Dilber. “Macahel’de Hidroelektrik Santrallerin Ve Ekoturizmin Çevreye Ve Yöre Halkına Etkileri”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 21(1), 2010, ss.151-158.
- USİAD (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği). “Hidroelektrik Enerji İçin Acil Durum Tespiti ve Öneriler”, İstanbul, 2010.
- YÜKSEL, Sümer. “Hidroelektrik Santrallerde Elektromekanik Teçhizat, Yardımcı Elektrik Sistemleri ve Hidromekanik Teçhizat”, Enerji Merkezi, Ankara, 08 Aralık 2011, <http://docplayer.biz.tr/6655007-Hidroelektrik-santrallerde-elektromekanik-techizat-yardimci-elektrik-sistemleri-ve-hidromekanik-techizat.html>, (15.03.2017), ss.1-151.

İnternet Kaynakları

- TEİAŞ. <http://www.teias.gov.tr/T%C3%BCrkiyeElektrik%C4%B0statistikleri/istatistik2015/istatistik2015.htm>, (10.11.2016).
- TEİAŞ. “İşletme Faaliyetleri Raporları”, <http://www.teias.gov.tr/YukTevziRaporlari.aspx>, (17.11.2016).
- TEİAŞ. “Türkiye Elektrik Üretim – İletim İstatistikleri”, 2015, <http://www.teias.gov.tr/T%C3%BCrkiyeElektrik%C4%B0statistikleri/istatistik2015/istatistik2015.htm>, (13.11.2016).
- TEKNO TASARIM. “Hidroelektrik Enerji ve Türbinler”, <http://docplayer.biz.tr/5870129-Hidroelektrik-enerji-ve-turbinler.html>, (05.01.2017).

TÜRKİYE’NİN FİNANSAL KRİZLERİ VE GÖSTERGELERİ

Doğuş EMİN*

Öz

Bu çalışmanın amacı 1993 ile 2015 yılları arasında Türkiye’de finansal kriz olarak sınıflandırılabilir fi-
nansal anomali dönemlerini ortaya çıkarmak ve bu krizlerin göstergelerini belirlemektir. Kriz dönemlerini
belirleyebilmek amacıyla nominal döviz kuru, faiz oranı ve döviz rezervlerindeki değişimler ile oluşturulan
Finansal Baskı Endeksi kullanılmıştır. Oluşturulan model 1993 ile 2015 yılları arasında toplam 5 farklı fi-
nansal kriz yaşandığını tespit etmiştir.

Çalışmanın ikinci basamağında kriz dönemlerinin göstergelerini belirleyebilmek amacıyla 28 adet
makroekonomik ve finansal değişikenden oluşan bir veri seti hazırlanmıştır. Her kriz döneminin göster-
gelerini ayrı ayrı belirleyebilmek için veri seti en fazla 1 kriz dönemini kapsayacak şekilde 5 farklı döneme
bölünmüş ve incelenmiştir. Test edilen değişkenlerden bazıları farklı kriz dönemleri için anlamlı öncü gös-
tergeler olarak tespit edilse de kullanılan 28 açıklayıcı değişikenden 7 tanesinin her kriz döneminde sürekli
olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Kriz Göstergeleri, 2001 Krizi, Finansal Baskı Endeksi

Jel Kodları: E44, G01, G17

FINANCIAL CRISES OF TURKEY AND THEIR INDICATORS

Abstract

This study aims to identify the financial crises in Turkey for the period of 1993-2015 and to determine
the indicators for each crisis. To be able to identify the crisis periods the Exchange Market Pressure Index
which is constructed with nominal exchange rate, interest rate and change in the exchange reserves. The
model has identified 6 financial crisis periods for 5 crises as 2001 crisis occurred in two separate periods.

In the second step of the study, to be able to identify the crisis indicators, a data set which consists of 28
macroeconomic and financial variables is formed. To identify the crisis indicators separately for each crises,
the sample period is divided into 5 different sub-periods. Although the significance of some of the variables
change for different crisis periods, 7 variables are shown significant for all of the crisis periods.

Keywords: Financial Crises, Crisis Indicators, 2001 Crisis of Turkey, Exchange Market Pressure Index

Jel Codes: E44, G01, G17

* Yrd.Doç.Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, dogus.emin@asbu.edu.tr

Giriş

Rose ve Spiegel'e (2009) göre bir durumu kriz olarak tanımlayabilmek için krizin temel unsurları ya da özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Ekonomik krizleri reel ve finansal krizler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Buna göre reel krizler mal-hizmet ve işgücü piyasalarında faaliyet gösteren oyuncularını hedef alır ve bu piyasalarda ciddi daralmalara yol açarken, finansal krizler finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları ile kendini gösterir ve bankacılık sisteminin aşırı kırılabilir bir hal alması ile ciddi ekonomik problemlere yol açar.

Finansal kriz ortamını döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarında şiddetli fiyat dalgalanmaları ve geri dönmeyen kredilerde aşırı bir artışın olduğu ve ciddi ekonomik sorunların yaşandığı bir dönem olarak tanımlamak mümkün olsa bile bu göstergeler finansal krizin türüne göre değişkenlik gösterir. IMF (1998) finansal krizin üç türünün olduğunu ileri sürmektedir; para krizi, bankacılık krizi ve sistematik finansal kriz.

Para krizi paranın spekülasyon olan ya da olmayan ataklar ile değer kaybetmesi, paranın değer kaybetmesini önlemek amacıyla merkez bankasının döviz rezervlerinden büyük miktarda kayıplar yaşaması ve faizlerde anormal artışlar yaşanması ile kendini göstermektedir. Bankacılık krizi ise bankaların yükümlülüklerini yerine getirememesi ve hükümetlerin bu başarısızlığı önlemek amacıyla müdahale etmek zorunda kalması durumunda ortaya çıkan fiili ve potansiyel banka başarısızlıklarının yaşandığı kriz türüdür. Bir başka deyişle bankacılık krizi banka veya bankaların kapatılması, birleştirilmesi veya kamu tarafından el konulması ile eğer bunlar gerçekleşmez fakat devlet bu finansal kurluşları kurtarmak amacıyla büyük miktarda yardımlar yapar ise ortaya çıkar (Kaminsky ve Reinhart, 1999). Sistematik finansal krizler, finans piyasalarını etkileyen finansal bozulmaların reel ekonomi üzerinde önemli derecede olumsuz etkiler meydana getirmesi ile ortaya çıkar. Bu kriz türünde kredilerin geri ödenmelerinde ciddi sıkıntılar, varlık değerlemelerinde önemli bozukluklar ve reel ekonomide istikrarsızlıklar görülmektedir. Bütün bu kriz türlerinin ortak özelliklerine bakıldığında ise sürdürülemez ekonomik bozukluklara ve dengesizliklere ve döviz kuru gibi birçok finansal varlık fiyatlarında önemli dalgalanmalara sebep oldukları görülmektedir.

Literatürdeki ampirik çalışmaların çoğu sistematik krizlerin para ve bankacılık krizlerinin son basamağı olarak görülebilmelerinden dolayı finansal krizleri para ve bankacılık krizleri başlıkları altında incelemiştir. Para ve bankacılık krizleri ise birbirleri olan ilişkileri ve krizin çoğu zaman bir alanda başlayıp diğerine de yayılması sebebi ile birbirinden ayrı tutulmamıştır. Örneğin bugün literatürde Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan finansal krizlerin hem bankacılık hem de para krizi özellikleri taşıdığı ve hatta sistematik krize kadar ilerlediği genişçe yer almaktadır.

Bu çalışma öncelikle Türkiye'de 1993 ile 2015 yılları arasında yaşanan finansal kriz dönemlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, yukarıda anlatılan para ve bankacılık krizleri ilişkisinden yola çıkılarak bu dönemlerin belirlenmesinde tek bir krize yönelik metodolojinin yeterli olacağı mantığı ile para krizlerinin tespitinde yaygınca kullanılan Eichengreen vd.'nin 1996 yılında oluşturduğu Finansal Baskı Endeksi kullanılacaktır ¹.

¹ Para krizleri literatürde yaygın bir şekilde paradaki değer kaybının ya da döviz rezervlerindeki kaybın ya da bu iki değişkenin yanında ekonomik olarak belirleyici rolde olan diğer göstergelerin eklenmesiyle oluşturulacak endekslerin belirlenen eşik değerleri aştığı durumlar olarak ifade edilmektedir (Kaminsky vd., 1998; Sachs, 1998). Literatürde para krizlerinin kantitatif analiz için nasıl tanımlandığı ve hangi göstergelerin hedef ülkeler ve kullanılan zaman dilimi için anlamlı çıktığı seçilen çalışmalardan oluşturulan Tablo 1'de görülebilmektedir.

Tablo 1. Seçilen Literatürdeki Kriz Tanımları

	Kriz Tanımı	Zaman Dilimi	Ülke Seti	Anlamlı Öncü Göstergeler
Eichengreen et al. (1996)	Döviz kurundaki değişim, rezervlerdeki değişim ve faiz oranlardaki değişim kullanılarak oluşturulan Finansal Baskı Endeksi'nin eşik değeri aşması	1959 – 1993	20 gelişmiş ülke	Uluslararası rezervler ve yurtiçi kredi hacminde azalma, faiz oranlarında artış, ithalatın, para arzı ve kredi hacmi büyüme oranlarının, cari işlemler ve bütçe açığının artması, ihracatın, istihdam ve büyüme oranlarının azalması
Frankel and Rose (1996)	Ulusal paranın nominal olarak %25'ten fazla değer kaybetmesi ya da bir sene önceki değer kaybindan en az %10 daha fazla değer kaybı yaşaması	1971 – 1992	105 gelişmekte olan ülke	Doğrudan yabancı yatırımlarda azalma, rezervlerde azalma, kredi hacminde artış, aşırı değerli döviz, gelişmiş ülkelerdeki faizlerde yükseliş
Kaminsky et al. (1998)	Döviz kurlarındaki aylık yüzde değişim ve brüt uluslararası rezervlerdeki yüzde değişimin negatifi ile oluşturulan Finansal Baskı Endeksi'nin eşik değeri aşması	1970 – 1995	15 gelişmekte olan ülke, 5 gelişmiş ülke	Reel döviz kurundaki artış, ihracattaki, uluslararası rezervler ve borsa endeksindeki düşüş, M1 ve M2'nin uluslararası rezervlere oranı ve çıktı düzeyi
Edison (2000)	Döviz kurlarındaki yüzde değişim ve uluslararası rezervlerdeki yüzde değişim ile oluşturulan Finansal Baskı Endeksi'nin eşik değeri aşması	1970 – 1995	20 ülke	Döviz kurlarındaki artış, M2'nin rezervlere oranındaki artış, döviz rezervlerindeki düşüş ve hisse senedi fiyatlarındaki keskin düşüşler
Kaya ve Yılmaz (2007)	Ulusal paradaki değer kaybı ve uluslararası rezervlerdeki değişimin kullanılması ile oluşturulan Finansal Baskı Endeksi'nin eşik değeri aşması	2003 – 2005	Türkiye	Bütçe dengesinin, M2Y'nin, kısa vadeli dış borçların ve dış ticaret hadlerinin GSMH'ye oranları ve reel döviz kurunun değerlenmesi
Çeşmeci ve Önder (2008)	Sinyal yaklaşımı, yapısal model ve MRD modeli olmak üzere üç model	1992 – 2004	Türkiye	Para piyasası baskı endeksi, reel sektör güven endeksi, kamu borcu, bütçe dengesinin GSYİH'ye oranı
Reinhart and Rogoff (2011)	Ulusal paranın Amerikan Doları ya da dengi bir döviz karşısında yıllık en az %15 değer kaybetmesi	1800 – 2006	70 ülke	Enflasyon, kamu ve özel sektör borçlarındaki artış
Avcı ve Altay (2013)	Nominal döviz kuru, faiz oranı ve döviz rezervlerindeki yüzde değişimlerin standardize edilmiş değerlerinden oluşan Finansal Baskı Endeksi'nin eşik değeri aşması	1990 – 2010	Türkiye, Arjantin, Tayland, İngiltere	Reel faiz oranı farklılığı, reel döviz kurunun trendden sapması, para piyasası baskı endeksi ve yurtiçi kredilerin endüstriyel üretime oranındaki artışlar

Çalışmanın ikinci basamağı ise literatürde çok karşılaşılmayan kriz spesifik göstergeleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda krizleri açıklamada anlamlı olduğunu düşünülen reel sektör değişkenleri, finansal değişkenler, ödemeler dengesi değişkenleri ve ekonomilerin borç profilleri başlıkları altında 28 değişkenin kriz dönemlerinde anlamlı göstergeler olup olmadıkları araştırılacaktır.

Her ne kadar kriz dönemlerinin belirlenmesi için Finansal Baskı Endeksi diğer ülkeler olduğu kadar Türkiye için de yaygın bir şekilde kullanılmış olsa da bu çalışma literatüre üç yönden anlamlı katkıda bulunacaktır. Öncelikle bu çalışma finansal krizler konusunda en güncel verilerle oluşturulan veri setinin kullanılması sayesinde diğer çalışmalardan farklı olarak 2016 yılına kadar olan dönemde herhangi bir finansal kriz yaşanıp yaşanmadığına yönelik sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu çalışmada krizlerin öncü göstergelerini belirlemek amacıyla aylık veriler kullanılarak geniş bir öncü gösterge olma potansiyeli yüksek değişkenlerin kullanıldığı bir veri seti hazırlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen 28 değişken literatürde farklı çalışmalarda ayrı ayrı kullanılmış fakat bu çalışmada olduğu gibi farklı çalışmaların taranması sonucu bir araya getirilmesi ile birlikte daha önce bu kadar geniş ölçekte bir arada analiz edilmemişlerdir. Çalışmanın üçüncü ve en önemli katkı ise literatürdeki birçok çalışmadan farklı olarak öncü göstergelerin bütün krizlerin kümeleştirilerek genel bir sonuç çıkartılması ile değil her kriz için ayrı ayrı belirlenmesi olacaktır. Buna göre her krizin öncü göstergelerini ayrı ayrı belirleyebilmek amacıyla aylık verilerden oluşan veri seti (1993-2015) her periyot en fazla 1 kriz dönemini kapsayacak şekilde parçalara bölünerek analiz edilecektir.

Bir sonraki bölüm bu çalışmada kullanılan veri setinin ve metodolojinin tanımını yapmaktadır. Üçüncü bölüm iki alt başlıktan oluşmakta ve birinci başlık altında tespit edilen kriz dönemleri anlatılırken ikinci başlıkta tespit edilen krizlerin öncü göstergeleri tartışılmaktadır. Dördüncü ve son bölüm ise çalışmanın kısa özeti ile birlikte sonuç kısmından oluşmaktadır.

I. Veri ve Metodoloji

I.1 Veri

Giriş kısmında detaylı bir şekilde anlatıldığı üzere bu çalışma iki basamaktan oluşmaktadır. Birinci basamak belirtilen zaman diliminde güvenilir bir kriz tanımına dayanılarak ülkede meydana gelen kriz dönemlerinin belirlenmesi iken ikinci basamak bu kriz dönemlerinde krizin öncüsü ya da habercisi sayılabilecek değişkenlerin belirlenmesinden oluşmaktadır. Bu durumda birinci basamak için gerekli olan veriler Finansal Baskı Endeksi'ni oluşturmak için gerekli olan döviz rezervlerindeki yüzde değişim, nominal kurlardaki yüzde değişimin ağırlıklı ortalaması ve yurtiçi faizlerdeki değişim iken ikinci basamak için herhangi kısıtlayıcı ya da belirleyici bir kriter bulunmamaktadır. Bu bağlamda değişkenlerin seçilmesinde literatürde yer alan temel çalışmalardan yararlanılmış ve veri seti mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmıştır. Buna göre çalışmanın ikinci basamağı için farklı farklı çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılan 28 değişken bir araya getirilmiştir. Seçilen değişkenler aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Kategorileri ve Değişkenler Listesi ²

Kategori	Değişkenler
Sermaye Hesabı	Net Doğrudan Yabancı Yatırımı, Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ye oranı, Sermaye Portföyü Net Giriş
Borç Profili	Kısa Dönemli Borçlar (Toplam rezervlerin %'si), Kamu ve Kamu Garantili Borçlar (GSYİH'nin yüzdesi), Toplam Dış Borçlara Yapılan Faiz Ödemeleri, Toplam Dış Borçlar, Bankalar Tarafından Özel Sektöre Verilen Toplam İ Krediler, Toplam Rezervler, Dış Borçların GSYİH'ye Oranı, Kısa dönemli Borçların Toplam Dış Borçlara Oranı
Cari Hesap	Döviz Kurlarındaki Değişim Oranı, Cari İşlemler Dengesi (GSYH'nin %'si), İthalattaki Artış (% yıllık büyüme), İhracattaki Artış (% yıllık büyüme), İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Uluslararası Değişkenler	IMF kredisi kullanımı, Döviz Rezervleri
Finansal Liberilizasyon	Borlanmadaki Risk Premiumu, Mevduat Faiz Oranı
Diğer Finansal Değişkenler	M2'nin Uluslararası Rezervlere Oranı, Borsa İstanbul Getiri Oranı
Reel Sektör	Enflasyon Oranı, Kişi Başına Düşen Milli Gelir Büyüme Oranı, İşsizlik oranı, Toplam Tasarruf (GSYİH'ye oranı), Ekonominin Reel Büyüme Oranı
Kurumsal/Yapısal Faktörler	Ticari Açıklık Oranı

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış ve her iki metod da modelzde kullanılan kriz göstergelerinin 1. de-recede durağan olduğunu teyit etmiştir.

1.2 Metodoloji

Kriz dönemlerinin tespit edilebilmesi için literatürde yaygın bir şekilde kullanılan Finansal Baskı Endeksi oluşturulmuş ve hesaplanmıştır. Eichengreen vd. (1996) Finansal Baskı Endeksi'ni oluştururken nominal döviz kurundaki yüzdelerik değişim (%Δe), net uluslararası rezervlerdeki yüzdelerik değişim (%Δr) ve faiz oranlarındaki değişimleri (%Δi) kullanmıştır:

$$EMP_{i,t} = [(\alpha\% \Delta e_{i,t}) + (\beta \Delta(i_{i,t} - i_t^*)) - (\gamma(\% \Delta r_{i,t} - \% \Delta r_t^*))] \quad (1)$$

² çalışmada kullanılan değişkenler Dünya Bankası'nın her yıl uluslararası kaynaklardan bir araya getirerek oluşturduğu World Development Indicators Data isimli veri setinden direkt olarak alınmıştır.

Oluşturulan endeks kriz tahminlerini belirlenen eşik değere göre tespit etmektedir. Eichengreen vd. (1996) göre finansal baskı endeksinin değeri ortalamayı minimum standart sapmanın 1,5 katı kadar aşarsa kriz var demektir. Bu durumu aşağıdaki şekilde formüle etmek mümkündür:

$$d > 1.5\sigma + \mu \text{ ise kriz var}$$

$$d \leq 1.5\sigma + \mu \text{ ise kriz yok}$$

(*d Finansal Baskı Endeksi'nin değerini ifade ederken, μ ortalamayı, σ ise standart sapmayı ifade etmektedir*)

Literatürde farklı değişkenlerin kriz habercisi olarak kullanılması gibi eşik değer olarak kullanılan değerler de farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Eichengreen vd. (1996) çalışmasından farklı olarak Kaminsky vd., (1998) standart sapmayı 3 ile çarpıp ortalamaya ekleyerek, Edison (2000) ise standart sapmayı 2,5 ile çarpıp ortalamaya ekleyerek eşik değer belirleme yoluna gitmişlerdir. Emin ve Aytac (2016) farklı eşik değerleri değerlendirdikleri çalışmalarında optimal değer olarak 3'ün olduğunu ampirik olarak kanıtlamışlardır. Bu sebeple bu çalışmada eşik değer standart sapmanın 3 ile çarpılması ile belirlenmiştir.

Oluşturulan modelde bağımlı değişken kriz değişkeni olarak belirlenmiş ve $Y_{i,t}$ karakteriyle gösterilmiştir. Logit ve Probit metoduyla analiz edilen bağımlı değişken kriz durumunda 1 değerini alırken krizin olmaması durumunda ise 0 değerini alır. Buna göre, denklemin sol tarafında krizin olup olmamasına bağlı olarak 1 ve 0 değerlerini alan bu bağımlı değişken yer alırken, denklemin sağ tarafı krizi açıklaması muhtemel olan öncü göstergelerden oluşmaktadır.

$E(Y_{i,t})$ kriz değişkeninin beklenen değeridir ve kriz olma ihtimaline eşittir. $p_{i,t}$ krizin gerçekleşme ihtimali ve $(1 - p_{i,t})$ ise krizin olmama ihtimalidir. $E(y_{i,t})=1$, i ülkesinde t zamanında kriz olduğunu, $E(y_{i,t})=0$ ise tam tersini belirtir.

$$E(y_{i,t}) = 1 \cdot p_{i,t} + 0 \cdot (1 - p_{i,t}) = p_{i,t} \quad (2)$$

Logit modeli bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi bağımlı değişkenin tahmin edilen değerine uygun olarak olasılık skoruna göre belirler. Bu durumda krizin gerçekleşme ihtimali $p_{i,t}$ açıklayıcı değişkenlerin fonksiyonu olarak modellenir:

$$P_{i,t} = \Pr(Y_{i,t} = 1) = E(Y_{i,t} | X_{i,t}) = f(X'_{i,t}\beta) \quad (3)$$

$$P_i = e^{(Y = 1 | X_i)} = \frac{1}{1 + e^{-X_i\beta_j}} \quad (4)$$

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-z_i}} = \frac{e^z}{1 + e^z}, \quad z_i = X_{i,t}\beta_j \quad (5)$$

Yukarıda anlatılan metodoloji ile ilk basamakta kriz dönemlerinin tespit edilmesi ile birlikte ikinci basamakta bu krizlerin emareleri olabilecek açıklayıcı değişkenlerin tespiti hedeflenmiştir. Bu basamakta krizler literatürde (bkz. Tablo 1) yaygın olarak kullanılan panel veri seti oluşturulması ile değil tek tek zaman serileri oluşturularak incelenmiştir. Böylelikle 20 yıldan uzun bir süre içerisinde yaşanan ve farklı dinamiklere dayanan krizlerin tek tek incelenmesine olanak doğmuştur.

2. 1993-2015 Yılları Arası Yaşanan Finansal Krizler ve Göstergeleri

2.1 Kriz Dönemleri

Metodoloji bölümünde detaylı bir şekilde anlatılan Finansal Baskı Endeksi 1993 ile 2015 yılları arasında 2001 krizi iki evrede olmak üzere toplam 6 farklı kriz dönemi tespit etmiştir.

Tablo 3. 1993-2015 Yılları Arasında Yaşanan Kriz Dönemleri

Kriz Dönemleri
1994:02-1994:07
1998:09-1999:01
2000:11-2000:12
2001:02-2001:04
2001:07-2001:11
2008:10-2008:12

1994 Krizi

Oluşturulan modelin zaman sıralamasına göre ilk tespit ettiği ve Türkiye'nin en önemli kriz dönemlerinden biri olduğu yaygınca bilinen dönem 1994 krizi olmuştur. Buna göre 1994 krizi Şubat ayında patlak vermiş ve 5 ay süreyle varlığını korumuştur.

1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte artan yabancı yatırımlar sayesinde ülkede 4-5 yıl süren bir ferahlık dönemi baş göstermiştir. Yabancı sermayenin ülkeye giriş yapması ile birlikte Türk Lirası aşırı derecede değerlenmiş, bankaların uygun koşullarda borçlanma imkânı bulması ile birlikte yurtiçi piyasalara akıtılan kredilerde büyük artışlar olmuştur. Hareketlenen iç pazar ile birlikte hammadde ithalatında ciddi bir artış olurken TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması ise ihracatı zorlaştırmıştır. Bu durumun sonucunda da 1993 yılında dış ticaret açığı 6,4 milyar dolara yükselmiş ve aynı dönemde bankacılık sektörünün de dövizdeki açık pozisyonu ciddi artışlar göstererek 4,9 milyar dolara yükselmiştir.

1993 yılı itibari ile Avrupa para piyasalarındaki gerginliğin ve endişenin artması ile birlikte gelişmekte olan ülkelere gelen yatırım miktarında belirgin ölçüde düşüşler başlamıştır. Türkiye'nin

iç siyasetinde yaşanan sıkıntılar ve yabancı yatırımlardaki ciddi düşüşler ülke ekonomisinin derinden etkilenmesine sebep olmuş ve serbest piyasada hızla değer kazanan döviz ile birlikte ülkenin döviz rezervlerinde hızlı düşüşler baş göstermiştir. 1993 yılının Kasım ayında toplam resmi rezervler 7,2 milyar dolar seviyesindeyken, 1994 yılının Nisan ayında bu miktar 3 milyar dolar seviyesine inmiştir. Yine aynı dönemde hazine bonolarında faizler yüzde 400'ü aşmış, yıllık enflasyon yüzde 100'ü geçmiş ve 500.000'den fazla kişi işsiz kalmıştır.

1998 Krizi

Özellikle 1998 yılı tüm dünyada kriz yılı olarak bilinmektedir. Bu yıl içerisinde Asya'daki birçok ülke ve Rusya derin ekonomik krizler yaşamış ve bu ülkelerde yaşanan krizler dünyanın diğer bölgelerinde de etkilerini göstermiştir. Elde edilen analiz sonuçları Türkiye'nin de bu dönemde Asya ve Rusya'da yaşanan krizlerden etkilendiğini ve ülkede finansal kriz yaşandığını göstermektedir. Buna göre Tablo 3'te rahatlıkla görülebileceği üzere ülke 1998 yılının Eylül ayı ile 1999 yılının Ocak ayı arasında 4 ay süre ile kriz dönemi yaşamıştır.

İlk olarak Asya ülkelerini vuran kriz, 1998 yılının Ağustos ayında Rusya'ya ulaşmıştır. Dünya üretiminde ve ticaretinde daralmaların yaşanması ile birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerden hızlı para çıkışları yaşanmıştır. O dönemde aylık 400-500 milyon dolar civarında olan bordadaki yabancı sermaye yaklaşık olarak 314 milyon doları ilk etapta piyasadan çekmiş, Ocak 1998 itibarı ile 4 aylık yabancı yatırım kaybı yaklaşık olarak 566 milyon doları bulmuştur. Bu dönemde ülkeyi terk eden toplam para miktarı 6 milyar dolara ulaşmıştır.

Krizin etkisi ile birlikte 1997 yılında %7,5 olan büyüme oranı 1998 yılında %3,1'e düşmüştür. Yaşanan krizin etkisinin devam etmesi ve 2 deprem ile ülke ekonomisinin sarsılması ile birlikte 1999 yılında ekonomi %3,4 daralmış dış borç stoku 103 milyar dolara ve iç borç stoku 55 milyar dolara yükselmiştir.

2000 Krizi

1998 yılında Asya ile başlayan sonrasında Rusya'yı derinden sarsan ve bütün dünyada bir panik dalgasına sebep olan krizin etkilerini atlarmaya çalışan Türkiye 1999 yılında 2 farklı deprem felaketi yaşamış ve bu durum ekonomide yeni birçok yaranın açılmasına sebep olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın hesaplamalarına göre depremlerin Türkiye ekonomisine verdiği zarar 10 milyar doları bulmuştur. Ve böylelikle bu çalışmada oluşturulan modelin yakaladığı üçüncü kriz dönemi 2000 yılının Kasım ayında başlamış ve 2 ay sürmüştür.

Sıcak paranın ülkeyi terk etmesi, yaşanan doğal felaketler ve 2000 yılının Kasım ayında bankacılık sektöründeki yolsuzlukların ortaya çıkması ve sektöre olan güvenin azalması ile birlikte piyasada dönen para miktarı ciddi düşüş göstermiştir. Yabancı yatırımcının parasını alarak ülkeye terk etmesinin hızlanması ile birlikte gecelik faizler %200'e ulaşmış, 1 Aralık günü o zamanki adıyla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Ulusal-100 Endeksi'nin yüzde 26 oranında düşüş göstermesi ile kriz zirve noktasına ulaşmış ve gecelik repo faizi %1300'lere kadar yükselmiştir.

2001 Krizi

Tarihe 2001 krizi olarak geçen ve Türkiye ekonomisini derinden sarsan krizin başlangıç tarihi oluşturulan modelde şubat olarak belirlenmiştir. Aslında bu durum, 1998 yılında global aktörlerin yaşadığı gerginliklerin ülkeye yansımaları ile başlayan krizi, 1999 yılında yaşanan 2 tane büyük deprem ve ekonomik durgunluğun takip etmesi ve bu iki yılda yaşanan gerginliklerin 2000 yılında hem ekonomide hem de iç siyasette krizlere sebep olması ile birlikte birkaç yıldır sürekli olarak devam eden kriz durumunun 2001 yılı şubat ayı itibari ile oluşturduğumuz Finansal Baskı Endeksi'nin tekrar eşik değeri aştığını göstermektedir.

Oluşturulan model 2001 krizinin iki etaplı bir şekilde seyrettiğini ortaya çıkarmıştır. Buna göre şubat ayında başlayan ilk etap iki ay süreyle devam etmiş ve Nisan ayında son bulmuştur. İLkine nazaran daha uzun süren ikinci etapta ise kriz Temmuz ayında kendini tekrar göstermiş ve bu sefer Kasım ayına kadar srmştir.

2000 yılında yaşanan ağır krizden kurtulmak için atılan adımlar adeta 2001 yılında yaşanan krizin en önemli sebebi haline almıştır. Daralan i talebi canlandırmak, günü gelen borçları ödeyebilmek için IMF ile borç anlaşması yapmaktan başka bir çaresi olmayan ülkede kemer sıkma politikası devreye sokulmuştur. Bu dönemde cari işlemler açığı 9,8 milyar dolar ile tarihinde en yüksek seviyeye çıkmış, kısa vadeli borçlar 28,9 milyar dolara, toplam dış borçlar da 114,3 milyar dolara ulaşmıştır. Yabancı bankaların yaşanan panik üzerine günü gelmemiş kredilerini geri çekmeye başlaması, sermaye çıkışlarının hızlanması ve siyasi gerginlikler döviz fiyatlarında ve faiz oranlarında tırmanışa sebep olmuştur. Kriz ncesi 670 bin TL olan dolar 1 milyon lirayı geçmiş, Borsa bir günde yüzde 14,6 oranında düşmüş, döviz rezervleri hızla erimiş ve gecelik faiz oranları %7500'e kadar çıkmıştır. Krizin reel piyasayı da derinden etkilemesi ile birlikte birçok işyeri kapanmış ve 2001 yılında %6,5 olan işsizlik oranı 2002 yılında %10,3 olmuştur.

2008 Krizi

2008 yılının Ekim ayı itibariye bütün dünyayı derinden sarsan global ekonomik krizin etkisi ülkemizde de hissedilmiş Aralık ayına kadar yaklaşık 2 ay süre ile bu kriz hissedilmiştir. Ne var ki gelişmiş lkelerin durumunun çok daha kötü olması ve ülkemizin finansal yapısının nazaran daha hafif etkilenmesinden dolayı bu dönem ülkemizde topyekn bir finansal kriz olarak tarihe geçmemiştir. Fakat bu çalışmada oluşturulan baskı endeksinin 2 ay süre ile eşik değerin üzerinde seyretmesi 2008 krizinin ülkemizde de kısa dönemli de olsa bir finansal krize sebep olduğu tespit edilmiştir.

Diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi kriz Türkiye'de de büyüme oranlarını negatif etkilemiştir. Bu dönemde Çin, Hindistan, Rusya gibi gelişmekte olan Asya ekonomilerinin büyüme oranlarında daha az düşüşler gerekleşiirken, gelişmiş ülkeler ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu Avrupa lkelerinde daha büyük daralmalar grlmştir. Buna göre krizin patlak vermesinden bir yıl önce 2007 yılında Türkiye'nin büyüme oranı %4,7 iken 2008 yılında %0,7'ye düşmüş, 2009 yılında ise büyüme negatif oranlı olmuş ve ekonomi %4,8 daralmıştır.

Kriz öncesi yaşanan global likidite bolluğu gelişmekte olan ülkelerde net sermaye akışlarında önemli yükselişlere sebep olmuş ve bu durum ekonomilerin büyümelerinin hızlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Fakat kriz ile birlikte 2007 yılında “715 milyar dolar olan net özel sermaye akımı, 2008 yılında 245 milyar dolara gerilemiş, 2009 yılında 267.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir” (Kaderli ve Küçükkaya, 2012, s. 88). Piyasalarda yaşanan durgunluk ve uluslararası para musluğunun da kesilmesi ile birlikte işsizlik oranlarında da artışlar görülmüştür. Buna göre, 2007 yılında %9,9 olan işsizlik oranı, 2008 yılında %10,6’ya ve 2009 yılında da %14’e çıkmıştır. Kriz enflasyonun da artmasına sebep olmuş ve 2007 yılında %8,4 olan enflasyon 2008 yılında %12’ye yükselmiştir.

2.2 Krizin Öncü Göstergeleri

Kriz dönemlerinin belirlenmesi ile birlikte her krizin öncü göstergelerini ayrı ayrı belirleyebilmek amacıyla aylık verilerden oluşan veri seti, her periyot en fazla 1 kriz dönemini kapsayacak şekilde 5 parçaya bölünmüştür. 1994 krizinin öncü göstergelerini belirleyebilmek amacıyla 1993 Ocak-1996 Aralık dönemi, 1998 krizinin öncü göstergelerini belirleyebilmek için 1995 Ocak-1999 Haziran dönemi, 2000 krizinin öncü göstergelerini belirleyebilmek için 1999 Şubat- 2001 Şubat dönemi, 2001 krizinin öncü göstergelerini belirleyebilmek için 2001 Ocak-2004 Aralık dönemi ve 2008 krizinin öncü göstergelerini belirleyebilmek için 2006 Ocak- 2009 Aralık dönemi analiz edilmiştir. Tablo 4 her kriz dönemi için ayrı ayrı test edilen değişkenlerin panel logit regresyon tekniği ile elde edilen t istatistik değerlerini vermektedir. Buna göre Tablo 4, 1993 ile 2015 yılları arasında yaşanan 5 farklı kriz dönemi için test edilen değişkenlerin anlamlı olup olmadıklarını göstermektedir

Çalışmanın bu basamağı bir takım ilginç sonuçlar sunmuştur. Buna göre Tablo 4’ten de net bir şekilde görülebileceği üzere test edilen değişkenlerden bazıları bütün kriz dönemlerinde öncü göstergeler olarak anlamlı çıkmıştır. Test edilen 28 değişkenden 7 tanesi -bankalar tarafından özel sektöre verilen toplam iç krediler, toplam rezervler, döviz kurlarındaki değişim oranı, döviz rezervleri, mevduat faiz oranı, M2’nin uluslararası rezervlere oranı, Borsa İstanbul getirisi- her 5 kriz dönemi için de öncü gösterge olarak anlamlı çıkmışlardır.

Tablo 4. 1993-2015 Yılları Arasında Yaşanan Krizlerin Öncü Göstergeleri

	1994 Krizi	1998 Krizi	2000 Krizi	2001 Krizi	2008 Krizi
Net Doğrudan Yabancı Yatırımı	-0,83908	-1,14256	-1,37707	-0,94306	-1,21494
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ye oranı	-0,76347	-1,02364	-0,98346	-1,36908	-1,11204
Sermaye Portföyü Net Giriş	-1,61590	-1,78909*	-1,12997	-0,99803	-1,26651
Kısa Dönemli Borçlar (Toplam rezervlerin %'si)	0,99781	1,04569	1,24120	0,78192	1,05157
Kamu ve Kamu Garantili Borçlar (GSYİH'nın yüzdesi)	0,86303	0,97611	1,03416	0,96214	1,21457
Toplam Dış Borçlara Yapılan Faiz Ödemeleri	0,93084	0,77803	1,00572	0,59908	0,64829
Toplam Dış Borçlar	0,96534	1,37008	1,15225	1,63899	1,54377
Bankalar Tarafından Özel Sektöre Verilen Toplam İ Krediler	3,27678***	3,16547***	3,90081***	3,42161***	3,07679***
Toplam Rezervler	-2,66888***	-2,23718**	-2,56702**	-2,29532**	-2,26491**
Dış Borçların GSYİH'ye Oranı	1,61809	1,27793	1,40058	1,57822	1,29798
Kısa dönemli Borçların Toplam Dış Borçlara Oranı	0,86707	0,94563	1,02437	1,11204	0,91202
Döviz Kurlarındaki Değişim Oranı	2,57062**	2,55976**	3,05594***	2,64849***	3,43902***
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)	0,90664	1,18236	1,11602	1,93305*	1,97864**
İthalattaki Artış (% yıllık büyüme)	1,14306	1,21565	1,40567	0,99808	1,01254
İhracattaki Artış (% yıllık büyüme)	-0,89616	-0,93321	-1,00134	-0,94762	-1,76782*
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	-1,98909**	-1,16303	-1,21355	-1,07938	-0,99414
IMF kredisi kullanımı	1,31201	1,24407	0,99364	0,89907	1,02416
Döviz Rezervleri	-2,02984**	-4,08923***	-3,77323***	-3,09745***	-3,02210***
Borlanmadaki Risk Premiumu	1,38829	1,21114	1,28803	0,99707	0,94563
Mevduat Faiz Oranı	3,34971***	3,17492***	3,44289***	3,00462***	2,89613***
M2'nin Uluslararası Rezervlere Oranı	1,78940*	1,99787**	1,83214*	2,02237**	2,41438**
Enflasyon Oranı	1,52207	1,56049	1,61256	1,39703	1,24411
Kişi Başına Düşen Millî Gelir Büyüme Oranı	-1,03319	-0,97704	-1,14392	-1,30459	-1,29340
İşsizlik oranı	1,54662	1,26332	1,46634	1,59372	1,44212
Toplam Tasarruf (GSYİH'ye oranı)	0,94322	1,14563	0,86512	1,22450	1,01348
Ticari Açıklık Oranı	-1,24505	-1,36417	-1,19945	-1,00438	-0,99472
Ekonominin Reel Büyüme Oranı	-1,46604	-1,98505*	-1,45674	-0,99216	-1,54607
Borsa İstanbul Getirisi	-2,03478**	-1,99674**	-3,04560***	-2,98371***	-4,03604***

*** %99 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı. ** %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı. * %90 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı.

Öncü göstergeler daha detaylı incelendiğinde bankalar tarafından özel sektöre verilen iç kredilerin artmasının kriz riskini artırdığı, buna karşılık toplam rezervler ve döviz rezervlerindeki artışın ise kriz riskini düşürdüğü görülmektedir. Ayrıca döviz kurlarındaki ve mevduat fazi oranlarındaki artışın da kriz riskini artırdığı görülmektedir. Bu göstergelere ek olarak M2'nin uluslararası rezervlere oranındaki artışların da kriz olma olasılığı ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. M2'nin uluslararası rezervlere oranının merkez bankasının parasal yükümlülüklerinin arttığını ifade etmesi ve bu artış ile birlikte finansal sistemin olası şoklara karşı savunmasız bir duruma düşebileceği ihtimalinin artmasından dolayı bu değişken ile kriz olma olasılığı arasındaki çıkan pozitif ilişki beklentiler dahilinde gerçekleşmiştir. Öte yandan ise, Borsa İstanbul getirisindeki artışın kriz olma olasılığı ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu yani Borsa İstanbul getirisi arttıkça kriz olma olasılığının düştüğü gözlemlenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen 7 göstergenin haricinde bazı kriz dönemlerinde anlamlı olup diğer kriz dönemlerinde anlamlı olmayan değişkenler de mevcuttur. Bu değişkenler daha çok kriz spesifik olduğu için krizlerin karakterleriyle direkt olarak alakalı olduğu söylenebilmektedir. Buna göre, sermaye portföyü net girişi yalnızca 1998 krizinde anlamlı çıkarken diğer krizlerde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yani 1998 krizinde sermaye portföyü net girişindeki düşüşün kriz olmasında etkin ve öncü rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Sermaye portföyü net girişinin yalnızca 1998 krizinde anlamlı çıkması gibi, ihracatın ithalatı karşılama oranı yalnızca 1994 krizinde anlamlı çıkmış, cari işlemler dengesi 2001 ve 2008 krizlerinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre 1994 krizinde ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüş kriz olma ihtimalini anlamlı bir şekilde artırırken, 2001 ve 2008 krizlerinde cari işlemler dengesindeki değişim kriz olma ihtimaline anlamlı olarak etki etmiştir. Bunlara ek olarak ekonominin reel büyüme oranı sadece 1998 krizi için anlamlı çıkarken, ihracattaki artış sadece 2008 krizi için anlamlı çıkmış ve bu iki değişkenin de kriz olma olasılığı ile negatif ilişkilere sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikli olarak Türkiye'de 1993 ile 2015 yılları arasında yaşanan finansal kriz dönemlerinin tespiti amaçlanmış ve Eichengreen vd.'nin 1996 yılında oluşturduğu Finansal Baskı Endeksi kullanılarak kriz tanımı yapılmıştır. Çalışmanın ikinci basamağında ise literatürde çok karşılaşılmayan kriz spesifik göstergelerin belirlenmesi amaçlanmış ve krizleri açıklamada anlamlı olduğunu düşünülen reel sektör değişkenleri, finansal değişkenler, ödemeler dengesi değişkenleri ve ekonomilerin borç profilleri başlıkları altında gruplanan 28 değişken her kriz dönemi için analiz edilmiştir.

Oluşturulan Finansal Baskı Endeksi 1993 ile 2015 yılları arasında 2001 krizi iki evrede olmak üzere toplam 6 farklı kriz dönemi tespit etmiştir. Oluşturulan modelin zaman sıralamasına göre ilk tespit ettiği ve Türkiye'nin en önemli kriz dönemlerinden biri olduğu yaygınca bilinen dönem 1994 krizi olmuştur. Buna göre 1994 krizi Şubat ayında patlak vermiş ve 5 ay süreyle varlığını korumuştur. Modelin ikinci tespiti 1998 krizi olmuş ve buna göre ülke 1998 yılının Eylül ayı ile 1999 yılının Ocak ayı arasında 4 ay süre ile kriz dönemi yaşamıştır. Finansal Baskı Endeksi'nin yakaladığı üçüncü kriz dönemi 2000 yılının Kasım ayında başlamış ve 2 ay sürmüştür. Oluşturulan

model 2001 krizinin iki etaplı bir şekilde seyrettiğini ortaya çıkarmıştır. Buna göre şubat ayında başlayan ilk etap iki ay süreyle devam edip ve Nisan ayında son bulurken, ikinci etap Temmuz ayında başlamış ve Kasım ayına kadar sürmüştür. Son olarak 2008 yılının Ekim ayı itibariye bütün dünyayı derinden sarsan global ekonomik krizin etkisi ülkemizde de hissedilmiş Aralık ayına kadar yaklaşık 2 ay süre ile bu kriz devam etmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmındaki sonuçlar bazı genellemelere ve yaşanan krizler ile ilgili ilginç saptamalara olanak vermiştir. Buna göre, her kriz dönemi için anlamlı çıkan değişkenler aslında ülkede yaşanan finansal krizlerin kronik şekilde hep aynı temellere dayandığını fakat krizden krize değişen farklı göstergelerin de aslında her krizin farklı tetikleyici ya da ayırıştırıcı etkenlere sahip olduğunu göstermiştir. Daha detaylı bir şekilde anlatmak gerekirse, 1993-2015 yılları arasında yaşanan her kriz döneminde bankalar tarafından özel sektöre verilen toplam i krediler, toplam rezervler, döviz kurlarındaki değişim oranı, döviz rezervleri, mevduat faiz oranı, M2'nin uluslararası rezervlere oranı ve Borsa İstanbul getirisinin sürekli olarak anlamlı çıkması bu göstergelerin ülkede artık kemikleşmiş öncü göstergeler olarak sınıflandırılabilceğini ortaya kaymaktadır. Öte yandan 1994 krizinde ihracatın ithalatı karşılama oranının, 1998 krizinde sermaye portfoly net giriş hızındaki ve ekonominin reel büyüme oranındaki değişimin, 2001 yılındaki cari işlemler dengesinin ve 2008 yılındaki cari işlemler dengesinin ve ihracattaki artışın anlamlı çıkması aslında her krizin kendine has bir sebeple ya da farklı tetikleyici faktörlerle patlak verdiğinin ispatı durumundadır.

Sonuç olarak bu çalışma her ne kadar Türkiye'deki finansal kriz olgusu daha önce yaygın olarak tartışılsa ve çalışılsa da güncel verilerin kullanılması, geniş bir açıklayıcı değişken veri setinin oluşturulması ve kriz göstergelerinin dönem dönem her kriz için ayrı ayrı analiz edilip tanımlanmasıyla literatüre anlamlı derecede katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada sunulan yöntem ve sonuçlar doğrultusunda, global etkenli ve iç kaynaklı finansal krizlerin ayırıştırılarak incelenmesi ve mikro ölçekteki dinamiklerinin ortaya çıkarılması literatürde kayda değer bir boşluğun kapanmasına vesile olabilecektir.

Kaynakça

- AVCI, Mehmet Ali ve ALTAY, Nasuh Oğuzhan, 2013. Finansal Krizlerin Sinyal Yaklaşımı İle ngrlmesi: Türkiye, Arjantin, Tayland Ve İngiltere İçin Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 47-58.
- BERG, Andrew ve PATTİLLO, Catherine, 1999. Predicting Currency Crises: The Indicators Approach and an Alternative. *Journal of International Money and Finance*, 18(4), 561-586.
- EŐMECİ, zge ve NDER, zlem, 2008. Determinants of Currency Crises in Emerging Markets. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(5), 54-67.
- EDİSON, Hali, 2000. Do Indicators of Financial Crises Work? An Evaluation of an Early Warning System. *Federal Reserve Board of Governors International Finance Discussion Papers*, 675, 56-74.
- EİCHENGREEN, Barry, ROSE, Andrew ve WYPLOSZ, Charles, 1996. Contagious Currency Crises. *NBER Working Paper Series*, 5681, 7-26.
- EMİN, Doğuş and AYTA, Ayşegl, 2016. The Challenge of Predicting Currency Crises: How do Definition and Probability Threshold Choice Make a Difference?. *Eurasian Economics Review*, 3(2), 195-213.

- FRANKEL, Jeffrey ve ROSE, Andrew, 1996. Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment. *Journal of International Economics*, 41(3), 351-366.
- IMF, 1998. Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability. *World Economic Outlook*, 4, 74-97.
- KADERLİ, Yusuf ve KÜÇÜKKAYA, Hatice, 2012. 2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 85-96.
- KAMİNSKY, Graciela, SAUL, Lizondo ve REİNHART, Carmen, 1998. Leading Indicators of Currency Crises. *Policy Research Working Paper*, 1852, 1-16.
- KAMİNSKY, Graciela ve REİNHART, Carmen, 1999. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. *American Economic Review*, 89, 473-500.
- KAYA, Vedat ve YILMAZ, Ömer, 2007. Para Krizlerinin Öngörüsünde Logit Model ve Sinyal Yaklaşımının Değeri: Türkiye Tectübesi. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2007/1, 1-16.
- REİNHART, Carmen ve ROGOFF, Kenneth, 2011. From Financial Crash to Debt Crisis. *American Economic Review*, 101, 1676-1706.
- ROSE, Andrew ve SPIEGEL, Mark, 2009. Cross-Country Causes and Consequences of the 2008 Crisis: Early Warning. *NBER Working Paper*, 15357, 1-55.
- SACHS, Jeffrey, 1998. Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets. *Capital Flows and Financial Crises* (Ed.), Miles Kahler, *Cornell University Pres*, Ithaca New York, 243-262.

SAHİPLİK YAPISININ KAR DAĞITIM KARARLARINA ETKİSİ: PANEL TOBİT YÖNTEMİYLE BİR ANALİZ

Koray ÖZVAR*
Ersan ERSOY**

Öz

Bu çalışmanın amacı sahiplik yapısındaki farklılıkların kar dağıtım kararları üzerine etkisini araştırmaktır. Çalışmada Borsa İstanbul'a kote 142 imalat sanayi şirketinin 2009-2014 dönemine ait verilerinden faydalanılmıştır. Analizlerde Rassal Etkili Panel Tobit yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, Rozeff (1982), Easterbrook (1984) ve Jensen'in (1986) yaklaşımıyla uyumlu olarak sahiplik yoğunlaşması ile kar payı dağıtım oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca yabancı sahipliğin varlığı kar payı dağıtım oranını pozitif yönde etkilerden, halka açıklık oranının negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aile sahipliğinin ise kar payı dağıtım oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Firmalarda karlılık oranının artması, borçlanma düzeyinin ise düşmesi kar payı dağıtım oranını yükseltmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak, sahiplik yapısının kar dağıtım politikasını etkilediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sahiplik Yapısı, Mülkiyet Yapısı, Temettü Politikası, Kar Dağıtım Politikası, Sahiplik Yoğunlaşması, Yabancı Sahiplik, Aile Sahipliği.

Jel Kodları: G32, G35, G39

OWNERSHIP STRUCTURE AND DIVIDEND POLICY: A PANEL TOBIT ANALYSIS

Abstract

This paper investigates the effect of differences in ownership structure on dividend payout policy. Our sample consists of 142 manufacturing industry firms listed on the Borsa Istanbul over the period 2009-2014. Panel Tobit model with random effect was used in the analyses. The results show that ownership concentration has a positive effect on the dividend payout in line with Rozeff (1982), Easterbrook (1984) and Jensen (1986). The presence of foreign ownership also affects dividend payout in the positive direction. In

* Borsa Seans Uzmanı, Alan Yatırım Menkul Değerler A.Ş., korayozvar@gmail.com

** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, ersoy1@yahoo.com

addition, we find that free float rate negatively affects the dividend yield whereas family ownership does not have a statistically significant effect on the dividend yield. Overall, it can be said that dividend payout policy is affected by ownership structure. Besides, companies with higher earnings and/or lower borrowings make higher dividend payout.

Keywords: Ownership Structure, Dividend Policy, Dividend Payout, Ownership Concentration, Foreign Ownership, Family Ownership.

Jel Codes: G32, G35, G39

I. Giriş

Kar dağıtım politikası (temettü politikası); temel olarak firmaların faaliyetleri sonucunda elde ettikleri karın, ortaklara dağıtılıp dağıtılmayacağı, kar dağıtımını yapılacaksa, karın ne kadarının ne şekilde ortaklara dağıtılacağı, ne kadarının da firma bünyesinde bırakılacağı ile ilgili kararları kapsar. Ayrıca kar dağıtımını konusunda alınacak kararın, firmanın yatırım ve finansman gibi temel finansal karar alanları ile piyasa değerine etkisinin nasıl olacağını da içerir.

Sahiplik yapısı; dar anlamda öz kaynakların ortaklara oransal dağılımını ifade ederken, geniş anlamda hissedarların niteliksel özelliklerini (aile şirketi mi, yabancı ortağı var mı, şirket yönetimine kim hakim vs.), hissedarların yönetimle olan ilişkisini ve hissedarların şirket kontrolünü ellerinde bulundurup bulundurmadıklarını ifade etmektedir (Sayman, 2012).

İşletmelerin sahiplik yapıları incelendiğinde birbirinden farklı sahiplik yapılarının olduğu görülmektedir. Örneğin özkaynakların büyük kısmı bazı şirketlerde belirli bir aileye ait iken, bazı şirketler bir holdinge veya bir kurumsal yatırımcıya aittir. Bazı şirketlerin özkaynaklarının büyük bir kısmı devlete ait iken, bazı firmalarda yabancı bir kişi veya şirkete ait olmakta, bazı firmalarda ise halka açıklık oranının yüksek olması nedeniyle özkaynakların büyük kısmı geniş bir yatırımcı tabanına yayılmaktadır (Ersoy ve Çetenak, 2015).

Finans literatüründe tartışılan konulardan biri de sahiplik yapısındaki farklılıkların, firma performansı, karlılık, yatırım kararları ve kar dağıtım kararları vb. üzerine etkisidir. Sahiplik yapısı ile ilgili tartışmaların, Berle ve Means'ın 1932 yılındaki çalışmasına kadar gittiği söylenebilir. Berle ve Means (1932), sahiplik yoğunlaşması ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Demsetz ve Lehn (1985) ise Berle ve Means'ın (1932) tersine sahiplik yoğunlaşmasındaki farklılıkların karlılık üzerinde bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Firmaların karlılık düzeyi, borçlanma düzeyi, gelecekteki yatırım hedefleri, yasalar, vergilendirme ve likidite durumu gibi kar dağıtım kararlarını etkileyen faktörlerden biri de sahiplik yapısıdır. Nitekim literatürde, kar dağıtım politikasının sahiplik yapısından etkilendiğini ortaya koyan birçok çalışma vardır. Kontrol gücünü elinde bulunduran ortakların niteliği (hakim ortağın aile bireyi, yönetim kurulu üyesi veya yönetici olması gibi), firmaların yönetimini etkileyerek kar dağıtım politikasının farklı biçimlerde şekillenmesine neden olabilecektir (Maury ve Pajuste,

2002). Mancinelli ve zkan'a (2006) göre, sahiplik yoğunlaşmasının olduğu firmalarda büyük hissedarlar kendi menfaatleri için kullanmak amacıyla, kendi kontrolleri altındaki serbest nakit miktarını artırma güdüsüne sahip olabileceklerdir. Dolayısıyla, sahiplik yoğunlaşmasının olmadığı yani dağınık sahiplik yapısına sahip firmalar ile karşılaştırıldığında, sahiplik yoğunlaşmasının olduğu firmalarda daha az temettü yapılmak suretiyle, daha fazla serbest nakit akımı tutulabileceklerdir.

Sahiplik yoğunlaşması, aile sahipliği, kurumsal sahiplik ve yabancı sahipliği gibi farklı sahiplik yapısı türlerinin temettye bakış açıları arasındaki farklılıklar, vergilendirme ve temsil maliyetlerini azaltma isteği gibi nedenler, farklı kar dağıtım politikalarının şekillenmesine neden olabilir. Bu çalışmanın amacı, sahiplik yapısındaki farklılıkların kar dağıtım kararları üzerine etkisini araştırmaktır. Çalışmada, sahiplik yoğunlaşmasının göstergesi olarak da kullanılan en büyük üç ortağın şirket sermayesindeki payı, yabancı sahiplik, aile sahipliği ve halka açıklık oranı olmak üzere dört farklı sahiplik yapısı unsurunun kar dağıtım kararlarına etkisi incelenmiştir. Analizlerde Rassal Etkili Panel Tobit Modeli kullanılmış olup, Borsa İstanbul'a kote 142 imalat sanayi şirketinin 2009-2014 dönemine ait verilerinden faydalanılmıştır. Türkiye zeline sahiplik yapısının kar dağıtım politikasına etkisini inceleyen az sayıda çalışma vardır. Bu çalışmanın, gerek konuyla ilgili teorik yaklaşımlar hakkında bilgi vermesi, gerekse kullanılan veri, yöntem ve değişkenler açısından farklılık yaratarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde, sahiplik yapısı ile kar dağıtım politikası arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlara ve literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.. cnc bölümde çalışmada kullanılan veriler ve metodoloji açıklanmıştır. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmiş, beşinci bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar sunulmuştur.

2. Ampirik ve Teorik Altyapı

Çalışmanın bu kısmında sahiplik yapısı ile kar dağıtım politikası arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yaklaşımlar ile literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2.1. Sahiplik Yapısı - Kar Dağıtım Politikası İlişkisini Açıklayan Yaklaşımlar

Sahiplik yapısı hem yöneticiler ve hissedarlar arasında hem de hakim hissedarlar ile azınlık hissedarlar arasında temsil maliyetlerinin oluşmasına neden olmaktadır (Yılgör ve Yücel, 2012). Firmaların kar dağıtım politikalarının, firma ile ilgili menfaat sahipleri arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklı temsil maliyetlerini azaltmada önemli bir role sahip olduğu literatürde tartışılmaktadır. Firmaların kar dağıtım politikalarının, beklenen temsil maliyetini azaltmada etkili olmakla birlikte, aynı zamanda sahiplik ve kontrol yapısına da bağlı olduğunu dikkate almak önemlidir. Bu nedenle firmaların sahiplik ve kontrol yapılarının kar dağıtım politikası üzerine etkisini araştıran birçok çalışma yapılmıştır (Mancinelli ve Ozkan, 2006). Ayrıca birçok çalışmada,

sahiplik yapısının kar dağıtım politikası üzerine etkisinin temsil maliyetleri ile de ilişkilendirilerek araştırıldığı görülmektedir.

Sahiplik yapısındaki hakim hissedarların türü (aile, yabancı vb), temsil maliyeti problemleri ve vergi gibi nedenler, kar payı dağıtımı konusunda farklı tercihlerin yapılmasına yol açabilecektir (Maury ve Pajuste, 2002). Short, Zhang ve Keasey (2002), sahiplik yapısının, vergilendirme, kar dağıtım politikasının temsil maliyetini azaltmada bir mekanizma olarak kullanılması ve sin-yal etkisi olmak üzere üç farklı yoldan kar dağıtım politikasını etkileyebileceğini belirtmiştir.

Yatırımcıların farklı vergilendirme pozisyonlarına bağlı olarak farklı vergilendirme tercihlerinde bulunacak olmaları nedeniyle, firmaların kar dağıtım politikalarını vergilendirmeye dayanarak net bir biçimde açıklamak son derece zordur. Hissedarlar üç farklı gruba ayrılabilir. Birinci grup, temettü getirisini tercih edenler, ikinci grup temettü getirisi veya sermaye kazancı tercihi konusunda kayıtsız kalanlar (yatırım fonları gibi vergiden muaf yatırımcılar) ve üçüncü grup sermaye kazancını tercih edenlerdir (yabancı yatırımcılar) (Maury ve Pajuste, 2002). Firmalar elde ettikleri kar üzerinden kurumlar vergisi öderlerken, hissedarlar da elde ettikleri kar üzerinden girdikleri vergi dilimine göre gelir vergisi öderler. Bu durum, temettülerin temel olarak iki kez vergilendirilmesi anlamına gelir. Birincisi firmanın karı üzerinden ödenen kurumlar vergisi, ikincisi ise temettü gelirinden ödenen gelir vergisidir. Dolayısıyla yüksek vergi dilimince yer alan hissedarlar karın temettü olarak dağıtılmasındansa firmada bırakılmasını tercih edeceklerdir. Vergiden muaf hissedarlar ise karın temettü olarak dağıtılması veya firmada bırakılması tercihi konusunda kayıtsız kalacaklardır (Short, Zhang ve Keasey, 2002).

Temsil maliyeti teorisi kapsamında, Rozeff (1982), Easterbrook (1984) ve Jensen (1986) kar dağıtım politikasının temsil maliyetini azaltmada kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Rozeff (1982), maliyet minimizasyonu yaklaşımı vasıtasıyla firmaların temsil ve işlem maliyetlerinin toplamını minimum düzeye indiren optimal bir kar payı dağıtım oranının olduğunu göstermiştir. Rozeff'e (1982) göre, temettü ödemeleri temsil maliyetlerinin düşürülmesinde kullanılabilir, kar payı dağıtım oranı arttıkça temsil maliyetleri de azalır. Ayrıca, firma dışından yatırımcıların (outside shareholders) özkaynakların önemli bir kısmına sahip olması ve bu yatırımcıların sahipliklerinin dağınık olması durumunda, daha yüksek düzeyde temettü talep edileceği yönündeki hipotezi ile uyumlu sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca çalışmasında, kar payı dağıtım oranının, firma içinden yatırımcılar (insider shareholders) tarafından sahip olunan hisse senetlerinin yüzdesinin negatif bir fonksiyonu olduğu, firmanın adi hisse senedi sahiplerinin sayısının ise pozitif bir fonksiyonu olduğu görülmüştür.

Easterbrook (1984), firmaların yeni kaynak bulmak için sermaye piyasalarına başvurmaları durumunda, sermaye piyasalarının gözetimine gireceklerini, bunun da yöneticilerin gözetim maliyetlerinin daha düşük bir düzeyde gerçekleşmesini sağlayacağını ileri sürmüştür. Kar payı dağıtım oranının artırılması halinde, yöneticiler ihtiyaç duyulan kaynakları karşılamak için sermaye piyasalarına daha sık başvurmak zorunda kalacaklar ve dolayısıyla yöneticiler sermaye piyasası tarafından daha sık ve etkin bir şekilde denetlenecekler, izleneceklerdir. Ayrıca yöneticiler, sermaye piyasası tarafından daha fazla gözetim altında olacakları için risk almada daha dikkatli davranmak zorunda kalacaklardır. Sermaye piyasaları tarafından daha etkin bir şekilde

izlenmeleri ve gözetim altında tutulmaları, yöneticilerin hissedarların çıkarlarına zarar verecek kararlar verme olasılıklarını ve dolayısıyla temsil maliyetlerinin azalmasını sağlayacaktır. Ayrıca yöneticiler, sermaye piyasalarında yeni çıkaracakları menkul kıymetlerin daha yüksek bir fiyat-tan işlem görmesini sağlayabilmek için temsil maliyetlerinin azaltılması noktasında daha yüksek bir güdüye sahip olacaklardır.

Jensen (1986), yöneticilerin temettü ödemesi yapmak yerine fonların firma bünyesinde bırakılması yönünde bir tercihte bulunacaklarını ileri sürmüştür. nemli miktarda serbest nakit akımına sahip bir yöneticinin, bu fonların temettü ödemelerini artırmak için kullanmaması durumunda, düşük getirili yatırım projelerinde veya gereksiz harcamalarda kullanabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kar payı dağıtım miktarının artırılması suretiyle yöneticilerin kullanabilecekleri serbest nakit akımlarının azaltılması, yöneticilerin bu fonları kendi kişisel çıkarları için, lüks veya gereksiz harcamalarda kullanma olasılıklarını düşürecek ve kaynak kullanım etkinliğini artıracaktır. Sonuç olarak bu durum, yöneticiler ile hissedarlar arasındaki serbest nakit akımlarından kaynaklı temsil problemlerini azaltabilecektir.

Ayrıca La Porta vd. (2000) da temettülerin yatırımcılar arasındaki (corporate insiders and outsiders) temsil problemlerini zmede faydalı bir rol oynayabileceği belirtilmiştir. Yaptığı çalışmada, hissedarların yasal olarak korunma kalitesi temsil maliyetinin bir göstergesi olarak ele alınmiş ve iki hipotez ortaya atılmıştır. İlk hipotezde, temettü ödemeleri hissedarların yasal olarak korunmalarının bir çıktısı olarak ifade edilmiştir. Bu hipoteze göre hissedarlarının haklarının iyi bir şekilde korunduğu yasal rejimlerde, daha yüksek kar payı dağıtım oranı beklenmektedir. İkinci hipotezde ise, temettü ödemelerinin hissedarların yasal korunmasının yerine geçeceği, onu ikame edeceği ifade edilmiştir. Bu hipoteze göre daha yüksek temettü ödemesi yapılarak, hissedarların yasal olarak korunmalarındaki eksikliklerin telafi edileceği beklenmiştir.

Sinyal yaklaşımına göre, hissedarlar ve yöneticiler arasında bilgi asimetrisinin varlığı kabul edildiğinde, sermaye piyasasındaki yatırımcıların firmaların fon bulma ve likiditesine verdiği önemin bir sonucu olarak, temettüler firmaların gelecekteki başarısı hakkında bir sinyal olarak kullanılabilir. Bu yaklaşım, temettü ödemelerindeki değişimlerin, yöneticilerin firmanın gelecekteki kazançları, başarısı hakkında sahip olduğu özel bilgilerin bir sinyali olabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Sahiplik yapısındaki farklılıklar, temettülerin firmaların gelecekteki başarısına ilişkin bir sinyal olarak kullanılmasını etkileyebilecektir. Örneğin firmalarda sahiplik yoğunlaşmasının olması, temettülerin firmanın gelecekteki başarısı hakkında bir sinyal olarak kullanımını azaltacaktır (Short, Zhang ve Keasey, 2002). Zeckhauser ve Pound (1990), temettünün başlıca fonksiyonun firmanın gelecekteki başarısı hakkında bir sinyal olduğu varsayıldığında, sahiplik yoğunlaşmasının var olduğu firmalarda temettülerin bir sinyal olarak kullanılma ihtiyacının daha az olabileceğini, firmada hakim hissedarların varlığının firmanın gelecekte sağlayacağı iyi performansın bir işareti olarak kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Söz konusu yaklaşım, sahiplik yoğunlaşmasının olduğu firmalarda, sahiplik yoğunlaşmasının olmadığı firmalara kıyasla daha düşük düzeyde temettü dağıtılacağını ifade edilmiştir.

Shleifer ve Vishny (1997), hakim hissedarların yönetime baskı yapabilecek ve hatta yönetimi değiştirebilecek düzeyde yeterli oy hakkına sahip olduklarını belirtmiştir. Hakim hissedarların,

yönetimin daha sıkı denetlenmesi ve gözetilmesi konusunda daha yüksek bir güç ve güdüye sahip olmaları nedeniyle, sahiplik yoğunlaşmasının olduğu firmalarda sahiplik ve yönetim ayrımından kaynaklanan temsil problemlerinin daha az olacağını ileri sürmüştür. Fakat hakim hissedarların çıkarlarının azınlık hissedarların çıkarları ile çatışması halinde, hakim hissedarlar kontrol güçlerini kendi refahlarını maksimize etmek için kullanabileceklerdir. Dolayısıyla bu durum, hakim hissedarlar ile azınlık hissedarlar arasında temsil problemlerinin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Hakim hissedarların varlığı, firma üzerindeki kontrol gücünün kullanılması suretiyle servetin etkin olmayan bir şekilde diğer yatırımcılardan kendilerine doğru yeniden dağıtımının yapılmasına da neden olabilecektir.

2.2. Literatürde Yer Alan Çalışmalar ve Elde Edilen Bulgular

Literatürde kar dağıtım kararları ile sahiplik yapısı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda çelişkili sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin Stacescu (2012) 2006-2009 döneminde Norveç'te, Thanatawee (2013) 2002-2010 döneminde Tayland'da, Djebali ve Belanes (2015) ise 2006-2010 döneminde Fransa'da sahiplik yoğunlaşması ile kar payı dağıtım oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuştur. Bun karşın, Maury ve Pajuste (2002) 1995-1999 döneminde Finlandiya'da, Mancinelli ve Özkan (2006) İtalya'da, Khan (2006) 1985-1997 döneminde İngiltere'de, Harada ve Nguyen (2006) 1995-2002 döneminde ve yine Harada ve Nguyen (2011) 1995-2007 döneminde Japonya'da firmaların kar payı dağıtım oranları ile sahiplik yoğunlaşması arasında negatif yönde bir ilişki bulmuştur.

Faccio vd. (2001), 1992-1996 döneminde firmalarda birden fazla büyük hissedarın varolmasının, Avrupa'da kar payı dağıtım oranını pozitif yönde, Asya'da ise negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Gugler ve Yurtoglu (2003) 1992-1998 döneminde Almanya'da en büyük hissedarın sahiplik oranındaki artışın kar payı dağıtım oranını azalttığını, ikinci en büyük hissedarın sahiplik oranındaki artışın ise kar payı dağıtım oranını yükselttiğini tespit etmiştir. Thomsen (2005) Amerika, İngiltere ve Avrupa'da firmaların sahiplik yoğunlaşmasındaki artışın daha düşük temettü ödemesi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Smit ve Eije (2009) 2005-2008 döneminde Almanya'da sahiplik yoğunlaşmasının ne nakit kar payı dağıtımını yapıp yapılmama kararını ne de nakit temettü ödeme miktarını etkilediğine dair bir kanıt ulaşılamamıştır.

Baba (2009) 1998-2005 döneminde Japonya'da, Chai (2010) 1993-2003 döneminde Kore'de, Jeon, Lee ve Moffett (2011) 1994-2004 döneminde Kore'de, Ullah, Fida ve Khan (2012) 2003-2010 döneminde Pakistan'da, Shukla (2014) ise 2003-2013 döneminde Hindistan'da firmalardaki yabancı sahipliği ile temettü ödemeleri arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Lam, Sami ve Zhou (2012) Çin'de 2001-2006 döneminde yabancı sahipliğinin nakit temettü ödemeleri üzerinde anlamlı bir negatif etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Diğer yandan, Kumar (2003) 1994-2000 döneminde Hindistan'daki firmalar için yabancı sahipliği ile temettü ödemeleri arasında bir ilişki olduğuna dair delil bulamamıştır. Thanatawee (2013) 2002-2010 döneminde Tayland'da, Goergen, Renneboog ve Silva (2005) 1984-1993 döneminde Almanya'da yabancı sahipliğin temettü ödemeleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını tespit etmiştir.

Gugler ve Yurtoglu (2003), 1992-1998 döneminde Almanya'da aile sahipliğinin olduğu firmaların, aile sahipliğinin olmadığı firmalara kıyasla daha az temett ödeme eğiliminde olduğunu belirlemiştir. Wei, Wu, Li ve Chen (2011) 2004-2008 döneminde inde aile firmalarının diğer firmalara kıyasla daha düşük nakit temett dağıtım oranına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Djebali ve Belanes (2015) 2006-2010 döneminde Fransa'da aile kontrolünde olan firmaların daha az temett dağıttıklarına dönük delillere ulaşmıştır. Attig, Boubakri, Ghoul ve Guedhami (2016) 2006-2010 döneminde Doğu Asyalkelere (Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Filipinleri Singapur, Tayvan, Tayland) temett ödeme miktarı ile aile kontrol arasında negatif bir ilişki bulmuştur.

Isakov ve Weisskopf (2015) 2003-2010 döneminde İsviçre'de aile sahipliğinin olduğu firmaların, diğer sahiplik yapısına sahip firmalara kıyasla daha yüksek oranda temett dağıttığını tespit etmiştir. Hu, Wang ve Zhang (2008) 2000-2005 döneminde, Smirnova, Tabriztchi ve Lange (2015) ise 1998-2007 döneminde S&P 500 endeksinde yer alan aile firmalarının diğer firmalara kıyasla daha düşük temett dağıtım oranına sahip olduklarını, ayrıca Hu, Wang ve Zhang (2008) yönetimin aktif bir şekilde aile bireyleri tarafından yürütülmediği aile şirketlerinin, yönetimin aktif bir şekilde aile bireyleri tarafından yürütüldüğü aile şirketlerine kıyasla daha yüksek temett dağıtım oranına sahip olduğunu tespit etmiştir.

Goergen, Renneboog ve Silva (2005) 1984-1993 döneminde Almanya'da firmaların aile kontrolünde olmasının kar dağıtım kararlarında anlamlı bir etkiye sahip olmadığını tespit etmiştir. Chen, Cheung, Stouraitis ve Wong (2005) 1995-1998 döneminde Hong Kong'da aile sahipliği ile kar dağıtım politikası arasında sınırlı bir ilişki bulmuştur. Temett dağıtımı ile aile sahipliği arasında, aile sahipliğinin % 10'un üzerinde olduğu firmalarda negatif yönde, aile sahipliğinin %10 ile %35 arasında olduğu firmalarda ise pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Al-Nawaiseh (2013) 2000-2006 döneminde rdnde aile sahipliğinin temett dağıtımı üzerinde negatif fakat anlamsız bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Wen ve Jie (2010) göre, sahiplik yoğunlaşmasının olduğu firmalara kıyasla dağınık sahiplik yapısına sahip firmalarda, yöneticilerin etkin bir şekilde denetlenmesinin daha zor olması ve dolayısıyla bu firmalarda temsil maliyetlerinin daha yüksek olabilmesi, temettdmelerinin temsil maliyetlerinin azaltılması amacıyla kullanılma ihtiyacını artıracaktır. Yaptıkları çalışmada dağınık sahiplik yapısı ile temett dağıtımı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve bunun daha yüksek temsil maliyetine sahip firmaların daha yüksek temettdme eğiliminde olduğuna dair bir delil olarak kabul etmişlerdir. Al-Nawaiseh (2013) 2000-2006 döneminde rdnde hissedar sayısının doğal logaritması ile ölçtüğü dağınık sahiplik yapısının kar dağıtım politikası ile ilişkili olmadığını ortaya koymuştur.

Konuyla ilgili olarak Türkiye'de faaliyette bulunan firmalar için de çalışmalar yapıldığı grlmektedir. Yıldız, Gökbulut ve Korkmaz (2014), 2003-2010 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören sanayi firmalarının kar dağıtım politikalarını etkileyen unsurları araştırmıştır. Çalışmada, halka açıklık oranı ve toplam hisse senedi adedinin en az % 5 oranına denk gelen hisse senedi sayısının elinde bulunduran ortak sayısının, firmaların kar dağıtım politikaları üzerinde bir etkisinin bulunmadığı grlmştir. Sakinc ve Gungor (2015), sahiplik yoğunlaşmasındaki artışın

nakit temettü dağıtım oranını artırdığını, yabancı sahiplik ve halka açıklık oranı ile temettü dağıtım oranı arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ersoy ve Çetenak (2015), 2004-2009 döneminde Borsa İstanbul'a kayıtlı 116 sanayi şirketinin verilerinden faydalanarak sahiplik yoğunlaşmasının (%5'ten fazla paya sahip tüm ortakların toplam payı ile yöneticiler, aile üyeleri, fonlar gibi stratejik diğer tüm ortaklıkların payları ile ölçülen) kar dağıtım kararlarına etkisini incelemiştir. Örneklemin tamamında, sadece temettü dağıtımı yapan firmalardan oluşan örnekleme ve temettü dağıtan ve yüksek hızda büyüyen firmalardan oluşan örnekleme sahiplik yoğunlaşmasının temettü verimini pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Temettü dağıtım yapan ve düşük hızda büyüyen firmalardan oluşan örnekleme ise sahiplik yoğunlaşması ile temettü verimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Aydın (2015), en büyük üç ortağın sahiplik yüzdesi ile ölçtüğü sahiplik yoğunlaşması ve yabancı sahiplik yüzdesi ile temettü dağıtım oranı arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. 2004-2012 dönemini kapsayan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 78 finansal olmayan firmanın verileri kullanılmıştır. Al-Najjar ve Kilincarslan (2016) 2003-2012 döneminde yabancı sahiplik ve aile sahipliğinin temettü dağıtım oranı ve temettü verimi üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Abdioğlu (2016), 2005-2013 döneminde temettü dağıtan firmalar örnekleminde temettü dağıtım oranı ile yönetimsel sahiplik arasında negatif yönlü bir ilişki bulurken, tüm örnekleme herhangi bir ilişki bulamamıştır.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada sahiplik yapısının kar dağıtım kararlarına etkisini belirlemek amacıyla Borsa İstanbul'a kote 142 imalat sanayi şirketinin 2009-2014 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Veriler Borsa İstanbul'un ve Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun internet sitesinden alınmıştır. Çalışmada, Rassel Etkili Panel Tobit Modeli kullanılmıştır. Panel veri analizi, ülkeler, endüstriler, firmalar ve hane halkları gibi yatay kesit verilerinin, belirli bir zaman dönemi içinde bir araya getirilmesi olarak tanımlanabilir (Baltagi, 2005). Panel veri analizi, zaman boyutuna sahip yatay kesit serileri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmin edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Panel veri analizi, zaman serileri ile yatay kesit serilerini bir araya getirmek suretiyle hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri setlerinin oluşturulmasını sağlamaktadır (Green, 2003). Dolayısıyla bu analiz, zaman serisi ve yatay kesit serilerini bir araya getirerek iki veri türüyle birlikte çalışma olanağı yaratmaktadır.

Panel veri analizleri, yalnızca yatay kesit veya yalnızca zaman serisi verileri ile karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahiptir. Panel veri analizinde, hem yatay kesit hem de zaman serilerinin bir araya getirilmesi, daha fazla bilgi kullanımına olanak vermekte ve serbestlik derecesinde artış sağlamaktadır. Ayrıca gözlem sayısındaki artış, ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katmak suretiyle çoklu doğrusal bağlantı probleminin ortadan kalkmasını sağlamaktadır (Hsiao, 2003). Sadece yatay kesit veya sadece zaman serisi kullanımına kıyasla gözlem sayısının daha fazla olması, panel veri analizinin daha güvenilir sonuçlar vermesini sağlamaktadır. Ayrıca panel veri analizleri heterojenliklerin kontrol edilmesine imkan vermektedir (Baltagi, 2005).

Çalışmada kullanılan modellerde, temettü verimi değişkeni bağımlı değişken, sahiplik yoğunlaşmasının bir temsilcisi olarak da kullanılan şirket sermayesinde en büyük paya sahip üç ortağın toplam sermaye içindeki payı, halka açıklık oranı, aile sahipliği ve yabancı sahiplik ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Yabancı sahiplik ve aile sahipliği değişkenleri kukla değişken olarak kullanılmıştır. şirketlerin karlılık düzeyleri, borçlanma düzeyleri ve gelecek dönemlerde yapacakları yatırımlar nedeniyle sağlayacakları büyüme, kar dağıtım kararlarını etkileyen en temel unsurlardandır. Bu nedenle, oluşturulan modellerde aktif karlılığı, kaldıraç oranı ve aktif büyüme oranı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımları verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımları

TV	Temettü Verimi (Toplam Net Nakit Temettü/Piyasa Değeri)
EBOP	En büyük üç ortağın toplam sermayedeki payı
YAB	Yabancı sahiplik varsa 1, Yabancı sahiplik yoksa 0
AİLE	Aile şirketi ise 1, aile şirketi değilse 0
HAO	Halka açıklık oranı
ROA	Net Kar/Toplam Aktif
KALD	Toplam Borçlar /Toplam Aktif
BUY	Aktif büyüme oranı

Mancinelli ve Özkan (2006) ve Smit ve Eije (2009), kar payı dağıtım oranı hesaplanırken, oranın paydasında yer alan karlılık rakamının çeşitli muhasebe hileleri ile manipüle edilebildiğini belirtmiştir. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda, toplam nakit temettünün piyasa değerine oranının kullanılmasının faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Schooley ve Barney (1994), Gul (1999) ve Bradford vd. (2013), oran hesaplanırken paydada kar rakamının kullanılmasının, zarar eden firmalarda temettü dağıtım oranının negatif bir değer almasına ve karlılığı sıfıra yakın olan firmalarda kar payı dağıtım oranının çok yüksek değerler almasına yol açacağını, bu nedenle gözlem değerlerinde problemlerin oluşabileceğini, oranın paydasında piyasa değerinin kullanılmasının bu sorunları ortadan kaldıracabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle çalışmada bağımlı değişken olarak, toplam nakit temettünün piyasa değerine oranı şeklinde hesaplanan temettü verimi oranı kullanılmıştır.

Karlılık, kar dağıtım kararlarını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Diğer koşullar sabitken, karlılığı daha fazla olan firmalar daha fazla temettü ödeyebileceklerdir (Fama ve French, 2002). Dolayısıyla aktif karlılık oranı ile kar payı dağıtım oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmektedir. Kar dağıtım kararlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri de firmaların borçlanma düzeyleridir (Gugler ve Yurtoglu, 2003). Borçların anapara ve faiz ödemelerinin yaratacağı

finansal yük ve borçların nakit akışlarında yaratacağı daralma nedeniyle, yüksek borçlanma düzeyine sahip firmalar daha az temettü dağıtmak zorunda kalabileceklerdir. Ayrıca firmaların kar payı dağıtım oranını artırması (azaltması), yatırımcılar tarafından firmanın gelecekteki başarısına ilişkin olumlu (olumsuz) bir sinyal olarak algılanabilmektedir. Özellikle satışların dalgalanma gösterdiği dönemlerde, yüksek düzeyli borç ödemeleri nedeniyle kar payı dağıtım oranının düşürülmesi, firmanın gelecekteki başarısı hakkında yatırımcılarda olumsuz bir algı yaratıp piyasa değerinin düşmesine yol açabilir. Dolayısıyla kar payı dağıtımını azaltmanın yaratacağı olumsuz sinyal etkisine maruz kalmamak için firmalar düşük düzeyde kar payı dağıtımını yapacak bir politika benimseyebilirler. Rozeff (1982), diğer koşullar sabitken finansal kaldıraç ve dolayısıyla borçlanma oranı ile kar payı dağıtım oranı arasında negatif bir ilişki olacağını ifade etmiştir. Fama ve French'e (2002) göre kar payı dağıtım oranı ile borçlanma ve yatırım fırsatları arasında negatif yönlü bir ilişki olacaktır.

Firmaların gelecek dönemlerde yapacağı yatırımlar, kar dağıtım kararlarında belirleyici bir faktör olacaktır. Firmaların yatırım kararları, kar dağıtım kararlarını etkileyecektir ve diğer koşullar sabitken daha fazla yatırım yapacak olan firmalar daha az temettü dağıtacaklardır (Rozeff, 1982). Bir firmanın tesis, makine ve cihazlar gibi duran varlıklara yaptıkları yatırımlarını diğer firmalara kıyasla daha fazla artırması, aktif büyüme hızının görece olarak daha yüksek olmasına neden olacaktır. Ancak bu durum, firmanın kaynak ihtiyacını artıracak ve artan nakit çıkışları nedeniyle likidite durumunu olumsuz etkileyebilecektir. Dolayısıyla bu firmalar likidite durumlarını bozmamak, kaynak ihtiyaçlarını karşılamak ve ayrıca satışlarda olumsuz dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde kar payı dağıtım oranını düşürmek zorunda kalarak firmanın gelecekteki performansı hakkında yatırımcılara negatif bir sinyal vermemek için kar payı dağıtım oranını düşük tutmayı tercih edebileceklerdir. Sonuç olarak firmaların aktif büyüme oranı ile kar payı dağıtım oranı arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

Panel Tobit yöntemi kullanılarak, sahiplik yapısının kar dağıtım kararları üzerine etkisini belirlemek amacıyla tahmin edilen modeller aşağıda yer almaktadır;

Model 1:

$$TV_{i,t+1} = \beta_1 EBOP_{i,t} + \beta_2 ROA_{i,t} + \beta_3 KALD_{i,t} + \beta_4 BUY_{i,t+1} + \varepsilon_{i,t}$$

Model 2:

$$TV_{i,t+1} = \beta_1 YAB_{i,t} + \beta_2 ROA_{i,t} + \beta_3 KALD_{i,t} + \beta_4 BUY_{i,t+1} + \varepsilon_{i,t}$$

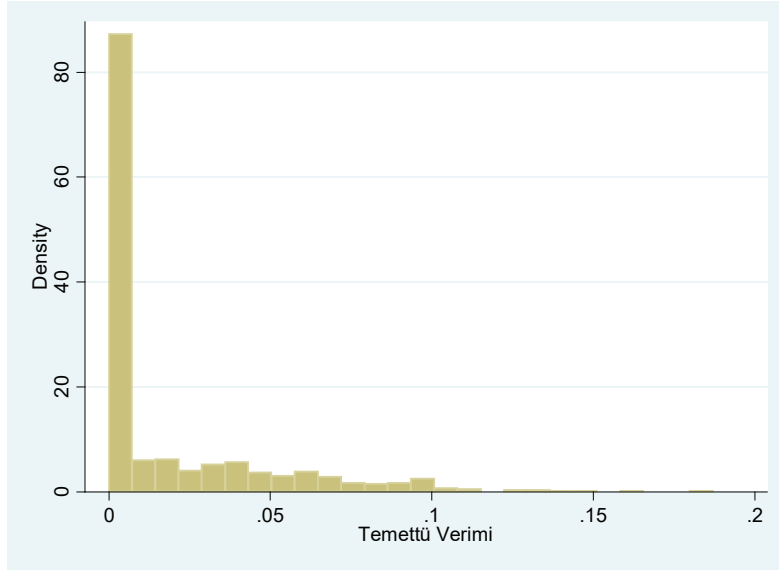
Model 3:

$$TV_{i,t+1} = \beta_1 AİLE_{i,t} + \beta_2 ROA_{i,t} + \beta_3 KALD_{i,t} + \beta_4 BUY_{i,t+1} + \varepsilon_{i,t}$$

Model 4:

$$TV_{i,t+1} = \beta_1 HAO_{i,t} + \beta_2 ROA_{i,t} + \beta_3 KALD_{i,t} + \beta_4 BUY_{i,t+1} + \varepsilon_{i,t}$$

şekil 1'de temettü verimi değişkeninin dağılımı verilmiştir. şekil incelendiğinde, temettü verimi değişkeninin sadece pozitif değerler aldığı, bazı firmaların hiç temettü dağıtmadığı, bazı firmaların ise bazı yıllarda temettü dağıttığı ve bu nedenlerle temettü verimi değişkeninin dağılımında sıfıra doğru sağ tarafta bir yığılma olduğu, temettü verimi değişkeninin sol taraftan kısıtlandığı grlmektedir. Temettü verimi değişkeninin göstermiş olduğu bu özelliklerden dolayı çalışmada Tobit modeli kullanılmıştır.

şekil 1. Temettü Verimi Değişkeninin Dağılımı

Çalışmada kısıtlamalı bir regresyon modeli olan Tobit modelinin kullanılmasının bir diğer sebebi de temettü veriminin; hesaplanmasında paydada piyasa değerinin kullanılması nedeniyle, hiçbir zaman negatif değerler almaması, dolayısıyla sıfır veya sıfırdan büyük değerler almasıdır. Tobit modelleri kısıtlamalı, başka bir ifadeyle kısıtlanmış bağımlı değişkenlerin tahmininde tercih edilen modellerdir. Veri seti panel yapıda olmasına rağmen; Tobit modellerde tahmin sırasında en yüksek olabilirlik yönteminin kullanılabilmesi nedeniyle, söz konusu modeli sadece rasal etkili kısıtlamalı regresyon modeline uyarlamak mümkündür (Ersoy ve etenak, 2015). Bu nedenle de çalışmada Rassel Etkili Panel Tobit Modeli kullanılmıştır.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada ilk önce, modellerde kullanılan tüm değişkenlerinin ortalama değerleri incelenmiş, daha sonra değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisine bakılmış, son olarak da tahmin

edilen modellerden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerinin ortalama değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Ortalama Değerleri

Temettü Verimi	0.018159
En Büyük Üç Ortağın Payı	60.04632
Yabancı Sahiplik	0.330986
Aile Sahipliği	0.490141
Halka Açıklık Oranı	30.23872
Net Kar / Toplam Aktif	0.035065
Toplam Borç / Toplam Aktif	0.525610
Büyüme Oranı	0.106385

Tablo 2 incelendiğinde, örnekleme yer alan 142 firmanın ortalama temettü veriminin yaklaşık % 2 olduğu görülmektedir. Firmalarda en büyük üç ortağın sahip olduğu sermayenin toplam sermayedeki payının ortalama değeri % 60’tır. Yabancı sahipliğin olduğu gözlem sayısının ortalama değeri % 33, aile sahipliğinin olduğu gözlem sayısının ortalama değeri ise % 49’dur. Firmaların ortalama halka açıklık oranı % 30, ortalama aktif karlılığı % 3,5, ortalama kaldıraç oranı % 52,6 ve ortalama aktif büyüme oranı % 10,6’dır. Örnekleme yer alan firmalar, 2009-2013 döneminde yaklaşık ortalama % 4 aktif karlılık oranı ile çalışırken, varlıklarının yaklaşık ortalama % 53’ünü borçla, % 47’sini özkaynakla finanse etmişler ve aktiflerinde ortalama % 10,6’lık bir büyüme yaşamıştır.

Değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını gösteren korelasyon matrisi Tablo 3’de sunulmuştur. Korelasyon katsayıları incelendiğinde, modellerde kullanılan bağımlı değişken ile bağımsız ve kontrol değişkenleri arasında yüksek düzeyde bir korelasyonun bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	TV	EBOP	YAB	AİLE	HAO	ROA	KALD	BUY
TV	1.0000							
EBOP	0.1283	1.0000						
YAB	0.0565	0.4298	1.0000					
AİLE	0.1077	-0.0891	-0.1668	1.0000				
HAO	-0.1160	-0.8171	-0.3412	-0.0731	1.0000			
ROA	0.0939	0.0530	0.0332	0.0135	-0.0318	1.0000		
KALD	-0.1526	-0.0502	-0.0419	0.0145	0.1029	0.1897	1.0000	
BUY	-0.0293	0.0545	0.0755	0.0704	-0.0941	-0.0488	-0.0975	1.0000

Sahiplik yapısının kar dağıtım kararlarına etkisini test etmek amacıyla tahmin edilen modellerden elde edilen sonuçlar Tablo 4'de yer almaktadır. Wald Ki Kare değerinin % 1 önem düzeyinde anlamlı olması, tahmin edilen tüm Rassal Etkili Panel Tobit modellerinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Rassal Etkili Panel Tobit Modeli Tahmin Sonuçları

	Model 1 (Bağımsız Değişken) (EBOP)	Model 2 (Bağımsız Değişken) (YAB)	Model 3 (Bağımsız Değişken) (AİLE)	Model 4 (Bağımsız Değişken) (HAO)
EBOP	1.67* (0.0003355)			
YAB		1.73* (0.0149815)		
AİLE			1.51 (0.0143347)	
HAO				-2.14** (-0.000574)
ROA	3.37*** (0.0587266)	3.52*** (0.061661)	3.69*** (0.0632224)	3.43*** (0.0596825)
KALD	-4.93*** (-0.0910701)	-5.12*** (-0.0949779)	-5.31*** (-0.0982669)	-4.91*** (-0.0905898)
BUY	0.09 (0.0013658)	0.14 (0.0021456)	0.15 (0.0022499)	0.05 (0.0008038)
Sabit	-0.09 (-0.0014523)	1.53 (0.0152665)	1.53 (0.0152852)	3.05*** (0.0350964)
Gözlem Sayısı	567	567	567	567
Sol Sansürlü Gözlem Sayısı	344	344	344	344
Wald Ki Kare	29.77***	29.59***	29.44***	31.35***
Log-Likelihood	232.78416	232.87595	232.49619	233.75189

Not: Parantez içerisinde yer alan değerler tahmin edilen Z katsayıların olasılık değerlerini göstermektedir. ***, **, * simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tobit modelinden (Model 1) elde edilen tahmin sonuçlarına göre, sahiplik yoğunlaşmasını temsilen kullanılan en büyük üç ortağın payı değişkenine ait katsayı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, temettü verimi ile en büyük üç ortağın payı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir ve Stacescu (2012), Thanatawee (2013), Djebali ve Belanes (2015), Sakinc ve Gungor (2015), Ersoy ve Çetenak (2015) ve Aydın'ın (2015) çalışmasında elde edilen bulgularla uyumludur. Ayrıca elde edilen bu sonucun, Rozeff (1982), Easterbrook (1984) ve Jensen'in (1986) yaklaşımıyla tutarlı olduğu, sinyal yaklaşımı ile Shleifer ve Vishny'nin (1997) yaklaşımıyla çeliştiği söylenebilir. Rozeff (1982), temettü ödemelerinin temsil maliyetlerinin

düşürülmesinde kullanılabileceğini ve kar payı dağıtım oranı arttıkça temsil maliyetlerinin de azalacağını ileri sürmüştür. Sahiplik yoğunlaşmasının yüksek olduğu firmalarda hakim hissedarlar, yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklı temsil maliyetlerini azaltmak için firma üzerindeki kontrol güçlerini kullanarak daha fazla temettü dağıtımını yapmayı tercih etmiş olabilirler. Easterbrook (1984), kar payı dağıtım oranının artırılması halinde, yöneticilerin ihtiyaç duyulan kaynakları karşılamak için sermaye piyasasına daha sık başvurmak zorunda kalacaklarını ve dolayısıyla sermaye piyasası tarafından daha sık ve etkin bir şekilde denetlenecekleri ve izlenecekleri için de risk almada daha dikkatli davranmak zorunda kalıp hissedarların çıkarlarına zarar verecek kararlar verme olasılıklarının ve dolayısıyla temsil maliyetlerinin azalacağını ileri sürmüştür. Hakim hissedarlar; bu yolu kullanarak yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklı temsil maliyetlerini azaltmak için, firma üzerindeki kontrol güçlerini daha fazla temettü dağıtımını yapılması yönünde kullanma istek ve arzusuna sahip olabilirler. Hakim hissedarların böyle bir motivasyona sahip olması, sahiplik yoğunlaşması ile temettü ödemeleri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Jensen (1986), temettü dağıtım miktarının artırılması suretiyle yöneticilerin kullanabilecekleri serbest nakit akımlarının azaltılmasının, bu fonların yöneticilerin kendi kişisel çıkarları için, lüks veya gereksiz harcamalarda veya düşük getirili yatırım projelerinde kullanma olasılıklarını düşürüp, kaynak kullanım etkinliğini artıracaklarını ve sonuç olarak da yöneticiler ile hissedarlar arasındaki serbest nakit akımlarından kaynaklı temsil problemlerini azaltabileceğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla, hakim hissedarların temsil maliyetlerini azaltma saikiyle daha fazla temettü dağıtımını yapma yönünde bir tercihte bulunmaları, sahiplik yoğunlaşmasıyla temettü ödeme oranı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Sinyal yaklaşımı çerçevesinde, sahiplik yoğunlaşmasının var olduğu firmalarda temettülerin bir sinyal olarak kullanılma ihtiyacının daha az olabileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla sahiplik yoğunlaşmasının yüksek olduğu firmalarda, daha düşük düzeyde temettü dağıtılacağı ifade edilebilir. Shleifer ve Vishny'nin (1997) yaklaşımına göre, hakim hissedarlar; sermaye payı oranında temettü dağıtımını yapmak suretiyle karı diğer hissedarlarla paylaşmak yerine, firma üzerindeki kontrol güçlerini kullanarak kendi servetlerini maksimize etmek üzere karın etkin olmayan bir şekilde kendilerine dağıtılmasını sağlayabileceklerdir. Dolayısıyla hakim hissedarların bu tercihi daha düşük düzeyde temettü dağıtılması şeklinde bir sonucun ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Ayrıca zaten sahiplik yoğunlaşmasının yüksek olduğu firmalarda, yöneticiler ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklı temsil maliyetleri daha az olacağı için temettü ödemelerinin temsil maliyetlerini azaltmak amacıyla bir araç olarak kullanılma ihtiyacının daha az olacağı söylenebilir. Dolayısıyla, sahiplik yoğunlaşmasının yüksek olduğu firmalarda temettü dağıtım oranının daha düşük olması beklenebilir.

Yabancı sahipliğin bağımsız değişken olarak kullanıldığı modelden elde edilen sonuçlar, yabancı sahiplik değişkenine ait katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, temettü verimi ile yabancı sahiplik arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğuna işaret etmekte ve yabancı sahipliğin varlığı durumunda kar payı dağıtım oranının arttığını göstermektedir. Bu durum, yabancı yatırımcıların daha yüksek düzeyde kar payı dağıtımını yapan firmaları tercih ettiği şeklinde de yorumlanabilir. Elde edilen bu bulgu, Baba

(2009), Chai (2010), Shukla (2014), Jeon, Lee, Moffett (2011), Ullah, Fida, Khan (2012) ve Aydın'ın (2015) alışmasından elde edilen bulgular ile uyumludur.

Aile sahipliği değişkenine ait katsayı istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla rnekleme yer alan firmalarda inceleme dönemi içerisinde, aile sahipliği ile temettü verimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Goergen, Renneboog, Silva (2005) ve Al-Nawaiseh (2013) de aile sahipliği ile kar dağıtım politikası arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Halka açıklık oranının bağımsız değişken olarak kullanıldığı Rassal Etkili Panel Tobit modelinden elde edilen sonuçlar, halka açıklık oranı değişkeninin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Sakinc ve Gungor'un (2015) alışmasından elde edilen sonuçlara paralel olarak, Türkiye'de temettü verimi ile halka açıklık oranı arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla şirketlerin halka açıklık oranı arttıkaa, kar payı dağıtım oranı azalmaktadır. Sakinc ve Gungor (2015), Wei, Zhang ve Xiao (2003) ve Rezaloie, Zarietan ve Bjarkenari (2013) de çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmiştir. şirketlerin halka açıklık oranının artması durumunda sermayenin daha fazla tabana yayılacağı ve şirketlerin daha dağınık bir sahiplik yapısına sahip olacağı, dolayısıyla şirketlerin sahiplik yapısındaki yoğunlaşmanın azalacağı kabul edilmektedir. Nitekim Tablo 3'de görüldüğü üzere, halka açıklık oranı ile en büyük üç ortağın payı arasında negatif bir korelasyon (-0.8171) ıkmıştır. Model 1 ve Model 4'n tahmin sonuçlarında, en büyük üç ortağın payı ile temettü verimi arasında pozitif yönlü, halka açıklık oranı ile temettü verimi arasında ise negatif yönlü bir ilişkinin çıkması, korelasyon matrisinde yer alan negatif yönlü ilişkiyi de teyit etmektedir.

Tahmin edilen modellerin tamamında, beklentilerle uyumlu olarak aktif karlılık oranının katsayısı pozitif, kaldıraç oranının katsayısı ise negatif ve istatistiksel olarak % 1 önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla, firmaların aktif karlılık oranı arttıkaa kar payı dağıtım oranı artmakta, borçlanma düzeyleri yükseldikçe de kar payı dağıtım oranı azalmaktadır. Bu durum, firmaların karlılıkları artıp, borçlanma düzeyleri azaldıkça daha fazla temettü dağıtıma eğiliminde olabileceklerine işaret etmektedir. Çalışmada firmaların aktif büyüme oranı ile temettü verimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı sahiplik yapısındaki farklılıkların kar dağıtım kararları üzerine etkisini araştırmaktır. Çalışmada Borsa İstanbul'a kote 142 imalat sanayi şirketinin 2009-2014 dönemine ait verilerinden faydalanılmıştır. Analizlerde Rassal Etkili Panel Tobit yöntemi kullanılmıştır. Temettü veriminin bağımlı değişken, sahiplik yapısını temsilen kullanılan şirket sermayesinde en büyük paya sahip üç ortağın toplam sermayedeki payı, halka açıklık oranı, yabancı sahiplik ve aile sahipliği değişkenlerinin bağımsız değişken, aktif karlılık oranı, kaldıraç oranı ve aktif büyüme oranının da kontrol değişkeni olarak kullanıldığı dört farklı model tahmin edilmiştir.

Rassal Etkili Panel Tobit modellerinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, temettü verimi ile en büyük üç ortağın payı ve yabancı sahipliği arasında pozitif, temettü verimi ile halka açıklık oranı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Aile sahipliği ile temettü verimi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna göre, en büyük üç ortağın şirket sermayesindeki payı arttıkça temettü verimi yükselmektedir. Yabancı sahipliğin bulunduğu firmalar daha fazla temettü dağıtmaktadırlar. Firmalarda halka açıklık oranı arttıkça, temettü verimi azalmaktadır. Dolayısıyla diğer koşullar sabitken, sahiplik yoğunlaşmasının yüksek olduğu, yabancı sahipliğin olduğu veya halka açıklık oranının düşük olduğu firmaların daha yüksek oranda temettü dağıttıkları söylenebilir. Firmalarda aile sahipliğinin olması ile kar dağıtım kararları arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Tahmin edilen modellerin tamamında, beklentilerle uyumlu olarak aktif karlılık oranının temettü verimini pozitif yönde, kaldıraç oranının ise negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Dolayısıyla, firmaların aktif karlılık oranının artması temettü verimini artırırken, borçlanma düzeyinin yükselmesi temettü verimini düşürmektedir. Bu sonuç, firmaların karlılıkları artıp, borçlanma düzeyleri azaldıkça daha fazla temettü dağıtımına eğiliminde olabileceklerine işaret etmektedir.

Kaynaklar

- ABDİÖĞLU, Nida (2016). On the Determinants of Corporate Dividend Policy: A Tobit Model Approach. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1): 332-345.
- AL-NAJJAR, Basil ve KILINCARSLAN, Erhan (2016). The Effect of Ownership Structure on Dividend Policy: Evidence from Turkey. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 16(1): 135-161.
- AL-NAWAISEH M. (2013). Dividend Policy and Ownership Structure: An Applied Study on Industrial Companies in Amman Stock Exchange. *Journal of Management Research*, 5(2): 83-106.
- ATTIG, Najah, BOUBAKRI, Narjess, EL GHOUL, Sadok ve GUEDHAMI, Omrane (2016). The Global Financial Crisis, Family Control, and Dividend Policy. *Financial Management*, 45(2): 291-313.
- AYDIN, Alev Dilek (2015). Can Ownership Structure Explain Dividend Policies of Non-Financial Firms Registered to Borsa Istanbul (Bist)? *PARIPEX - Indian Journal of Research*, 4(6): 529-533.
- BABA, Naohiko (2009). Increased Presence of Foreign Investors and Dividend Policy of Japanese Firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 17(2): 163-174.
- BALTAGI, Badi H. (2001). *Econometric Analysis of Panel Data*. Chichester: John Wiley and Sons Inc.
- BERLE, Adolf A. ve MEANS, Gardiner C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Macmillan.
- BRADFORD, William, CHEN, Chao ve ZHU, Song (2013). Cash Dividend Policy, Corporate Pyramids, and Ownership Structure: Evidence from China. *International Review of Economics and Finance*, 27: 445-464.
- CHAI, Dominic H. (2010). Foreign Corporate Ownership and Dividends Centre for Business Research, University of Cambridge Working Paper No.40, 1June 2010.
- CHEN, Zhilan, CHEUNG, Yan-Leung, STOURAITIS, Aris ve WONG, Anita W.S. (2005). Ownership Concentration, Firm Performance, and Dividend Policy in Hong Kong. *Pacific-Basin Finance Journal*, 13: 431-449.

- DJEBALI, Raoudha ve BELANÈS, Amel (2015). On The Impact of Family Versus Institutional Blockholders on Dividend Policy. *The Journal of Applied Business Research*, 31(4): 1329-1341.
- DEMSETZ, Harold ve LEHN, Kenneth (1985). The Structure of Corporate Ownership: Causes and Consequences. *Journal of Political Economy*, 93(6): 1155-1177.
- EASTERBROOK, Frank H. (1984). Two Agency Cost Explanations of Dividends. *The American Economic Review*, 74(4): 650-659.
- ERSOY Ersan ve ÇETENAK, E. Hüseyin (2015). Sahiplik Yoğunlaşmasının Temettü Dağıtım Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15(4): 509-521.
- FACCIO, Mara, LANG, Larry H.P. ve YOUNG, Leslie. (2001). Dividend and Expropriation. *The American Economic Review*, 91(1): 54-78.
- FAMA, Eugene F. ve FRENCH, Kenneth R. (2002). Testing Trade- Off and Pecking Order Predictions about Dividends and Debt. *The Review of Financial Studies*, 15(1): 1-33.
- GREENE William H. (2003). *Econometric Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- GOERGEN, Marc, RENNEBOOG, Luc ve CORREIA, da Silva, Luis (2005). When do German firms change their dividends?. *Journal of Corporate Finance*, 11(1-2): 375-399.
- GUGLER, Klaus (2003). Corporate Governance, Dividend Payout Policy, and the Interrelation between Dividends, R&D, and Capital Investment. *Journal of Banking & Finance*, 27(7): 1297-1321.
- GUGLER, Klaus ve YURTOGLU, B. Burcin (2003). Corporate Governance and Dividend Pay-Out Policy in Germany. *European Economic Review*, 47(4): 731-758.
- GUL, Ferdinand A. (1999). Government Share Ownership, Investment Opportunity Set and Corporate Policy Choice in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 7(2): 157-172.
- HARADA, Kimie ve NGUYEN, Pascal (2006). Ownership Concentration, Agency Conflicts, and Dividend Policy in Japan. (SSRN No: 953433). Retrieved 2014, July 17, from <http://ssrn.com/abstract=953433>
- HARADA, Kimie ve NGUYEN, Pascal (2011). Ownership concentration and dividend policy in Japan. *Managerial Finance*, 37(4): 362-379.
- HSIAO, Cheng (2003). *Analysis of Panel Data*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HU, Yan; WANG, Dechun ve ZHANG, Shaorong (2008). *Founding Family Ownership, Management and Payout Policy*. Financial Management Association International (FMA) Annual Meeting , October 8-11, Grapevine, Texas
- ISAKOV, Dušan ve WEISSKOPF, Jean-Philippe (2015). Pay-out Policies in Founding Family Firms. *Journal of Corporate Finance*, 33:330-344.
- JENSEN, Michael C. (1986). Agency Cost of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers. *The American Economic Review*, 76(2): 323-329.
- JEON, Jin Q., LEE, Cheolwoo ve MOFFETT, Clay M. (2011). Effects of Foreign Ownership on Payout Policy: Evidence from the Korean Market. *Journal of Financial Markets*, 14(2): 344-375.
- KHAN, Tehmina (2006). Company Dividends and Ownership Structure: Evidence from UK Panel Data. *The Economic Journal*, 116(510): 172-189.
- KUMAR Jayesh (2003). Ownership Structure and Dividend Payout Policy in India. India Gandhi Institute of Development Research 1-40.
- LA PORTA, Rafael, LOPEZ-DE-SILANES, Florencio, SHLEIFER, Andrei ve VISHNY, Robert W. (2000). Agency Problems and Dividend Policies around the World. *The Journal of Finance*, 55(1): 1-33.
- LAM, Kevin C.K., SAMI, Heibatollah ve ZHOU, Haiyan (2011). The Role of Cross-Listing, Foreign Ownership and State Ownership in Dividend Policy in an Emerging Market. *China Journal of Accounting Research*. 5(3): 199-216.

- MANCINELLI, Luciana ve ÖZKAN, Aydın (2006). Ownership Structure and Dividend Policy: Evidence from Italian Firms. *The European Journal of Finance*, 12(3): 265-282.
- MAURY, C. Benjamin ve PAJUSTE, Anete (2002). Controlling Shareholders, Agency Problems, and Dividend Policy in Finland. Stockholm School of Economics No. LTA 1/02. Retrieved 2014, October 10, from http://lta.hse.fi/2002/1/lta_2002_01_a1.pdf
- REZALOIE, Abbas, ZARIEAN, Moein ve BJARKENARI, Mohammad Aghaie (2013). Relationship between Ownership Structure and Dividend Policy in Iran. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(7): 1984-1990.
- ROZEFF, Michael S. (1982). Growth, Beta and Agency Costs as Determinants of Dividend Payout Ratios. *The Journal of Financial Research*, 5(3): 249-259.
- SAKINC, Ilker ve GUNGOR, Selim (2015). The Relationship between Ownership Structure and Dividend: An Application in Istanbul Stock Exchange. *Journal of Economics and Development Studies*, 3(4): 19-30.
- SAYMAN, Yahya (2012). Sahiplik Yapısının Firma Performansı ve Sermaye Yapısı Üzerine Etkileri: İMKB'de İşlem Gören Üretim Firmalarında Bir Uygulama. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi.
- SCHOOLEY, Diane K. ve BARNEY, L. Dwayne (1994). Using Dividend Policy and Managerial Ownership to Reduce Agency Costs. *The Journal of Financial Research*, 17(3): 363-373.
- SHLEIFER, Andrei ve VISHNY, Robert W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *The Journal of Finance*, 52(2): 737-783.
- SHORT, Helen, ZHANG, Hao ve KEASEY, Kevin (2002). The Link between Dividend Policy and Institutional Ownership. *Journal of Corporate Finance*, 8(2): 105-122
- SHUKLA, Hitesh (2014). *Ownership Structure and Dividend Policy: Indian Evidence*. International Conference on Law, Humanities, Entrepreneurship and Education (ICLEE'2014) April 15-16, 2014 Johannesburg, South Africa.
- SMIRNOVA, Elena, TABRIZTCHI, Sirousse ve LANGE, Cary (2015). Cash Holdings, Use of Debt and Dividend Structure of Family Firms. *American Journal of Economics and Business Administration*, 7(1): 1-10
- SMIT, Matthias ve EIJE Henk von (2009). Ownership and Dividend Policy: New Evidence from Germany. Retrieved April 2, 2014, from <http://www.fma.org/Hamburg/Papers/OwnershipanddividendpolicynewevidencefromGermany.pdf>
- STACESCU, Bogdan (2012). Can Ownership Structure Explain Dividend Policy in Norwegian Private and Public Firms?. BI Norwegian Business School Master Thesis.
- THANATAWEE, Yordying (2013). Ownership Structure and Dividend Policy: Evidence from Thailand. *International Journal of Economics and Finance*, 5(1): 121-132.
- THOMSEN, Steen (2005). Conflicts of Interest Aligned Incentives? Blockholder Ownership, Dividends and Firm Value in the US and EU. *European Business Organization Law Review*, 6(2): 201-225.
- ULLAH Hamid, FIDA, Asma ve KHAN Shafiullah (2012). The Impact of Ownership Structure on Dividend Policy Evidence from Emerging Markets KSE-100 Index Pakistan. *International Journal of Business and Social Science*, 3(9): 298-307.
- WEI, Gang and ZHANG, Weiguo ve XIAO, Jason Ze Zhong (2003) Dividends Policy and Ownership Structure in China, (July 2003). EFMA 2004 Basel Meetings Paper. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=463924>

- WEI, Zhihua; WU, Shinong; LI, Changqing ve CHEN, Wei (2011). Family Control, Institutional Environment and Cash Dividend Policy: Evidence from China. *China Journal of Accounting Research*, 4(1-2): 29-46.
- WEN, Yuan ve JIA, Jingyi (2010). Institutional Ownership, Managerial Ownership and Dividend Policy in Bank Holding Companies. *International Review of Accounting, Banking and Finance*, 2(1): 9-22.
- YILDIZ, Berk, GÖKBULUT, Rasim İlker, ve KORKMAZ, Turhan (2014). Determinants of Dividend Policy: A Panel Data Study on Industrial Firms Listed in ISE. *The International Journal of Economic and Social Research*, 10(1): 259-292.
- YILGÖR, Ayşegöl ve YÜCEL, Emel (2012). Examination of the Firms' Ownership Structure: Deductions for Ownership and Control Divergence. *International Journal of Management Economics and Business*, 8(16): 41-57.
- ZECKHAUSER, Richard J. ve POUND, John (1990). Are Large Shareholders Effective Monitors? An Investigation of Share Ownership and Corporate Performance, pp.149 - 180 (Asymmetric Information, Corporate Finance, and Investment, Editor: R. Glenn Hubbard, University of Chicago Press.)

ŞUBE İŞ MODELİ: KUVEYT TÜRK ÖRNEĞİ

Mustafa UÇAR*
Şerif BOĞAZ**

Öz

Bu makalede Bankacılık sektöründe müşteri ilişkilerinin önemi ve Kuveyt Türk Katılım Bankasının pilot aşamasında bulunan, operasyon personelinin pazarlamayı da yapabileceği “Şube İş modeli” anlatılmaya çalışmıştır. Katılım Bankalarının tercih edilme nedenleri arasında “şube ile müşteri arasındaki ilişki” ilk sırada bulunmaktadır. Finans sektöründe müşteriyi elde etme ve onu elde tutma ihtiyacı rekabetin arttığı finansal sektörde önem arz etmektedir. Müşteri ilişkileri; müşterilerin kurumla olan ilişkisini sürdürmek, kârlılığı sağlamak ve devam ettirmek arzusunda olan kurumların da bir numaralı hedefi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri İlişkileri Yönetimi (MİY), Şube İş modeli, Katılım Bankacılığı

Jel Kodları: G00- G21- G29

BRANCH BUSINESS MODEL: EXAMPLE KUVEYT TURK

Abstract

The aim of this article is to explain the importance of customer relations in the banking sector and the “branch business model” in the pilot stage of Kuveytturk Participation Bank. The relationship between the branch and the customer is one of the reasons why Participation Banks are preferred. The need to acquire and retain customers in the financial sector is important in the financial sector where competition is on the rise. Customer relationships have become the number one target for organizations that are in the business of maintaining and maintaining profitability of customers.

Keywords: CRM, Branch Business model, Participation Banking

Jel Codes: G00- G21- G29

* Prof. Dr., Biruni Üniversitesi, mustafaucar@biruni.edu.tr

** Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ő., serifbogaz@hotmail.com.tr

Giriş

Dini hassasiyeti yüksek insanların finans sisteminden uzak kalmaları nedeniyle bu kişilerin birikimleri atıl kalmıştır. Bu tasarrufların ekonomiyeye kazandırılması için faizsiz bankalar kurulmuştur.

Türkiye'deki serüvenine 1985 yılında başlayan katılım bankacılığı otuz ikinci yılındadır. Türkiye'de günümüze kadar 8 adet katılım bankası kurulmuştur. Bugün itibariyle ise 5 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Katılım bankaları yolu ile körfez sermayesinin yurda çekilmesi amacı başlangıçta ön planda iken daha sonra faize sıcak bakmayan kesimin elindeki atıl fonların ekonomiyeye kazandırılması amacının ön plana çıktığı görülmektedir (Önal, 2000: 16). Dünya finans piyasasındaki gelişimine paralel bir şekilde katılım bankalarının Türkiye'deki şube sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum, katılım bankalarının ürünlerine olan talebin, katılım bankalarının müşteri sayısının ve katılım bankalarının bankacılık sektörü içindeki payının gün geçtikçe arttığını göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse; modern İslami bankacılık ya da katılım bankacılığı, ortaya çıktığı birkaç on yıl öncesinden günümüze kadar geleneksel finansal sistem içerisinde kendisine başarılı bir şekilde yer edinmiştir (Lee vd. 2007: 244).

Müşteriyi memnun etme ve onun elde tutma ihtiyacı finansal sektörde kendisini güçlü bir şekilde belli etmiştir. Finans sektöründe faaliyet gösteren kurumların sayısının, hizmet ve ürün sayılarının artması rekabeti iyice kızıştırmıştır.

Hizmet sektörü artan rekabetle birlikte büyük bir hızla değişmektedir. Değişim süreci makro ve mikro çerçevede önemli etkiler oluşturmakta, çalışma ortamını ve ilişkileri yeniden yapılandırmaktadır. Bankalar, değişime ayak uydurabilmek, yeni stratejiler geliştirebilmek ve bunları uygulayabilmek için altyapılarını, teknoloji ve bankacılık modellerini bütünleştirebilen müşteri odaklı sistemlerle donatmak zorunda kalmaktadır.

I. Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

Kuveyt Türk; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 28 Şubat 1989 tarihli izniyle ve "Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş." unvanıyla, 31 Mart 1989 tarihinde kurulmuştur. Özel Finans Kurumu statüsünde faaliyet yürütmeye başlayan Banka, 1999 yılından itibaren diğer özel finans kurumlarıyla beraber 4389 sayılı Bankacılık Kanunu'na tabi olarak faaliyetlerine yön vermeye başlamış, 2006 yılında ise halen kullanmakta olduğu Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. (Kuveyt Türk) adını almıştır. 2015 yılında 27. yılını kutlayan Kuveyt Türk, dinamik kurumsal yönetim anlayışı, müşterilerinin hizmetine sunduğu yenilikçi ürünlerle ve yurt dışı açılımıyla Türkiye'de katılım bankacılığının gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Kuveyt Türk, 2016 üçüncü çeyrek itibarıyla 3,9 milyar TL düzeyinde özkaynak büyüklüğüne sahiptir. Hisselerinin %62,24'ü Kuveyt Finans Kurumu'na, %18,72'si Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, %9'u Kuveyt Devlet Sosyal Güvenlik Kuruluşu'na, %9'u İslam Kalkınma Bankası'na, geriye kalan %1,04'lük kısmı ise diğer gerçek ve tüzel kişilere aittir. Kuveyt Türk'ün en büyük ortağı konumunda olan Kuveyt Finans Kurumu (Kuwait Finance House - KFH), milyarlarca dolarlık

toplam fon büyüklüğü ve etkin uluslararası hizmet ağı sayesinde Banka'nın istikrarlı gelişiminin teminatı konumundadır.

Ekonomideki gelişmeler ile müşteri ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda faaliyet göstermeyi ilke edinen Kuveyt Türk, bireysel bankacılık alanında çok sayıda ürün ve hizmeti müşterileriyle buluşturmaktadır. Bireysel bankacılık segmentinde faaliyet yürütmeye başlayan ilk katılım bankası olan Kuveyt Türk, bu segmentte müşteri portföyünü istikrarlı bir şekilde geliştirmekte, nitelikli ürün geliştirme yeteneği sayesinde de sektörde referans uygulamalara imza atmaktadır.

Katılım Bankacılığında nc olmayı gelenek haline getiren Kuveyt Türk Katılım Bankasının yeni bir projesi de Değişim Mühendisliği Olan "şube İş Modelidir".

2. şube İş Modeli

şube İş modeli Kuveyttürk Katılım Bankasının uygulamaya başladığı yeni stratejik modeldir.

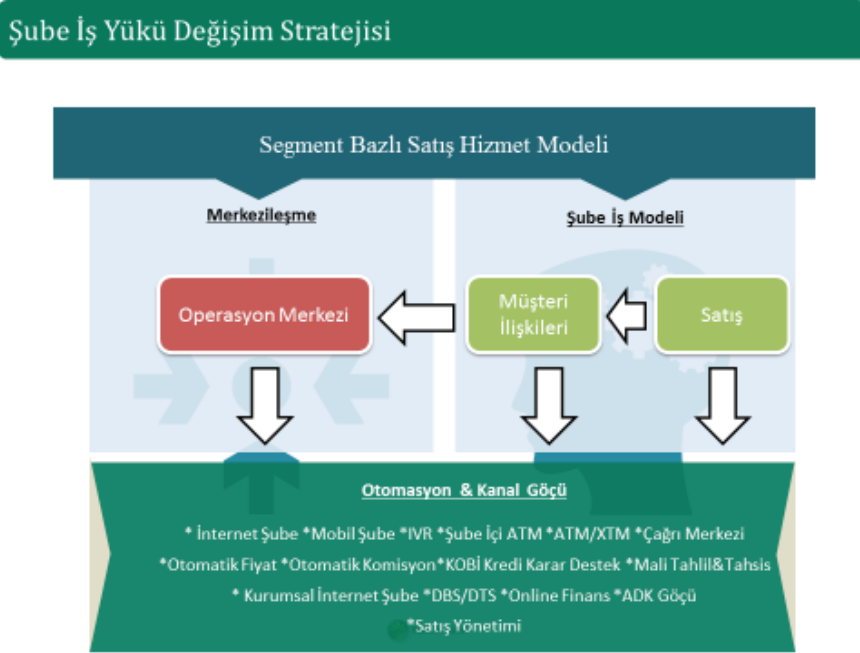
şubelerde yer alan operasyon personellerinin zihinsel dönüşüm gerçekleştirerek beyin merkezlerinde bulunan operasyonel işlemleri çıkararak yerine pazarlama anlayışını koyduğu bir modeldir. Kısaca Kuveyttürk Katılım Bankasının sahada ki iş yapış şeklinin zihinsel ve fiziksel dönüşümü olarak tanımlanabilir.

2.1 şube İş Modeli Amaçları

- şubelerdeki Operasyonel işlerin en aza indirgenmesi: şubelerde yapılan birçok operasyonel iş merkezileşerek genel müdürlük tarafından yapılması.
- Pazarlama Yöneticilerinin Operasyonel işlerden tamamen sıyrılması: Pazarlama personellerinin proje ödemeleri, hesap açılışı vs. gibi operasyonel iş yükleri operasyona devredilerek daha çok müşteri ziyareti, yeni müşteri kazanımları amaç edinilmektedir.
- Müşteri memnuniyetini azaltmadan süreçleri daha hızlı ve verimli hale getirilmesi
- Teknoloji ve Self Servis Uygulamalarının Artırılması: Bugün sektör ancak 100 milyon müşteriye erişebiliyor. Oysa bölgesel potansiyel bunun 6 katı; ancak başarılı olmak için farklı bir bankacılık modelinin uygulanması gerekiyor. Önümüzdeki 10 yıl içinde, bir sonraki 100 milyon müşteriye erişim sağlamak amacıyla dijital öncelikli bir strateji uygulanabilir. Bu heyecanlı yolculuk henüz başlıyor diyebiliriz.

2.2 şube İş Yükünün Değişim Stratejisi

şube içerisinde operasyonel iş yüklerin satış üzerinden alınarak müşteri ilişkilerine, müşteri ilişkileri personellerinin de yapılabilecek tüm işlemleri operasyon merkezine göndererek merkez tarafından yapılmasını sağlaması gerekiyor. Eğer şube işlerini merkezileştirmeye veya Alternatif Dağıtım Kanalları(ADK) ile müşteriye yaptırılmayan müşteri ilişkileri personelleri iş yükleri arasında boğulmayla karşı karşıya kalabilirler.

Tablo I. Kuveyt Türk Şube İş Yükü Değişim Stratejisi.

Kaynak: Kuveyt Türk Şube İş Modeli Projesi

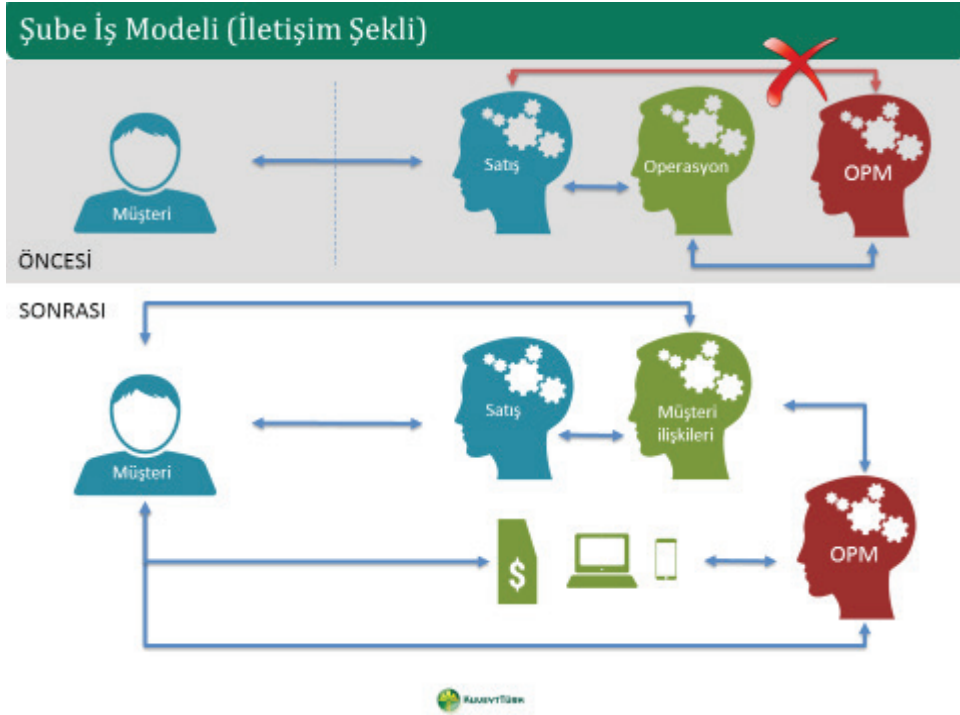
Ayrıca Finansal hizmetlerin tüm boyutlarını etkileyen bir potansiyele sahip olan internet bankacılığı maliyetlerin azaltılmasına imkan vermekte müşterinin hizmet ve ürünlere ulaşmasında yeni kanallar yaratmaktadır. United States Office of the Comptroller of the Currency'nun verilerine göre, ATM'lerdeki bankacılık işlemleri vezne işlemlerine oranla dört kat daha ucuzdur. Bu oran, internet bankacılığı söz konusu olduğunda 1/100'e yükselmektedir. Ayrıca, elektronik faturalama, ekstreleme ve postalama maliyetlerinde ciddi tasarruflara olanak sağlamaktadır. E-bankacılığın sektörde pazarlama ve satış için gerekli fiziksel alt yapı ve şubeleşme gereksinimini azalttığı da görülmektedir (ILO; 2001: 12)

Ancak enteresandır ATM, telefon bankacılığı ve internet bankacılığına rağmen birçok müşterinin hala şubeleri tercih ettiği ve kişisel iletişime dayalı hizmet beklentisi içinde olduğu açıktır.

2.3 Şube İş Modeli İletişim Şekli

Şube satış personellerinin şubede yapılacak herhangi bir işin için genel müdürlük birimlerini arayıp meşgul etmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Şube Pazarlama personellerinin operasyonel işleri bırakması, yeni müşteri ilişkilerine devretmesi istenmektedir. Yapılan herhangi bir iş için pazarlama personelini dâhil olmadan gerekirse müşteri ilişkileri müşteri ile de görüşerek işlemi sonlandırmalıdır.

Tablo 2. Kuveyt Türk Şube Ő Modeli İletifim Şekli.

Kaynak: Kuveyt Türk Şube Ő Modeli Projesi

2.4 Şube Ő Modeli Kapsamında Bölgelere Ve Şubelere Düşen Görevler

- Yeni Şube Ő Modeline Odaklanmak ve İnanmak: İnanılmayan hiçbir proje başarılı olmaz. Yeni Şube Ő Modelinin Tüm alışanlara Aktarılması Olası Sorunlara Rağmen Destek Verilmesi,
- Değifim Yönetimi: Zihinsel Dönüşümün Sağlanması- Değifim Psikolojisinin Yönetilmesi,
- Uygulamaların Kullanılması: Kanal Göçü, Otomasyon ve Merkezileşme Uygulamalarının Etkin Kullanılması gerekmektedir.

2.5 Şube Ő Modeli Hedef Ve Beklentiler

Şube satış personellerinin müşteri ziyaret sayılarını artırması ve buna bağlı olarak;

- Mevcut müşterilerde ürün satış sayılarını artırması
- Yeni Müşteri Kazanılması amaç edinilmektedir.

3. Hizmet Kültürü

Hizmet kültürü; hizmet geliştirme ve performans yetkinlikleriyle müşteri beklentilerini aşan üstün müşteri değeri yaratmayı amaçlayan müşteri odaklı bir kültürdür (Beitelspacher vd., 2011: 215). Kültür, işletmelere davranışları için kurallar ve standartlar sağlamaktadır (Yang, 2007: 532). Hizmet kültürü, hizmet yönetimi araştırmaları gündeminin merkezine yerleşmiş bulunmaktadır. Bu durum özellikle örgüt kültürünün, hizmet yönetimi yapısını kullanan sabit ve tutarlı hizmet mükemmelliği kültürüne dönüşmesinden kaynaklanmaktadır (Skalen ve Strandvik, 2005: 231). Berry (1999) ödül alan işletmeleri incelediği hizmet kültürü üzerine yaptığı araştırmada, işletmelerin yedi değerle yürütüldüğünü tespit etmiştir. Bunlar sırasıyla; yenilik, neşe, saygı, ekip çalışması, sosyal kâr, bütünlük ve mükemmelliktir (Skalen ve Strandvik, 2005: 232). Ooncharoen ve Ussahawanitchakit (2008) geliştirdikleri hizmet kültürü, işletme mükemmelliği ve işletme performansı arasındaki ilişki modeline göre hizmet kültürünü beş boyutta ele almaktadırlar. Bunlar sırasıyla; yüksek kaliteli hizmet, açık ve dürüst iletişim, hizmetlerin duyarlılığı, hizmetlerde hatayı önleme, hizmeti iyileştirme şeklindedir (Ooncharoen ve Ussahawanitchakit, 2008: 14-16). Hizmet kültüründen beklenen performans çıktıları; geliştirilmiş ürün kalitesi, artan pazar performansı, artan müşteri memnuniyeti ölçütlerini içermektedir (Beitelspacher vd., 2011: 216).

3.1 Hizmet Kalitesinin Ölçümünün Yapılması

Hizmet kalitesinin artırılabilmesi için en önemli faktör, mevcut hizmet kalitesi sisteminin ölçülmesi ve değişikliklerin izlenebilmesidir. Hizmet kalitesinin ölçülebilmesi için geliştirilmiş standart kalite ölçme programlarına ve sistemlere ihtiyaç vardır.

3.2 Hizmet Kalitesinin Belirleyicileri

Hizmet kalitesinin belirleyicileri on başlık altında toplanmıştır. Bu başlıkları

Aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

- i. Güvenilirlik: Performansın istikrarlı olması, işletmenin doğru hizmeti ilk seferde vermesi, işletmenin verdiği sözlerin güvenilir olmasıdır. Örneğin; faturalamada doğruluk, kayıtların doğru tutulması, hizmetin öngörülen zamanda gerçekleştirilmesidir.
- ii. Davranış: Personelin hizmeti yapmadaki istekliliği, hizmetin yapılma süresidir. Örneğin; Ödeme/ duyuruların zaman geçirilmeksizin bildirilmesi, müşterinin aramasına çabuk karşılık verme, hızlı hizmet verme gibi.
- iii. Yeterlilik: Hizmeti gerçekleştirebilme bilgi ve yeteneğidir. Müşteri ile temas eden personelin bilgi ve yeteneği, girişimlere yardım eden personelin bilgi ve yeteneği, firmanın araştırma kapasitesi önemli konulardır.
- iv. Ulaşılabilirlik: Yaklaşım ve iletişim kurmadaki kolaylıktır. Telefon ederek hizmete kolay ulaşılabilirlik, hizmeti veren işletmede hizmeti alana kadar geçen bekleme süresi, hizmet vermek için uygun zamanın ve yerin seçimi gibi.

- v. Saygı: Müşteriyile iletişim kuran personelin kibar ve saygılı davranmasıdır. Satış yapan personelin müşterinin haklarına özen göstermesi, personelin görünümünün temiz ve bakımlı olması gibi.
- vi. İletişim/Bilgi Verme: Müşterilerin anlayacağı bir dilde onları bilgilendirme şeklinde açıklanabilir. Farklı müşterilerin özelliklerini dikkate alarak planlı bir şekilde iletişime geçmek gerekir. Hizmeti ve hizmet maliyetinin ne olacağını açıklama, müşterinin probleminin çözümlerini sağlama örnek olarak verilebilir.
- vii. Güvenlik: Tehlike, risk ve şüpheden uzak bir ortam şeklinde tanımlanabilir. Fiziksel ve finansal güvenliğe ve kişiye özel durumların gizliliğine çok önem verilmelidir.
- viii. Müşteriyi Anlama: Müşterinin ihtiyaçlarını anlamaya gayret göstermek, müşterinin özel gereksinimlerini öğrenmek, düzenli müşterileri tanımak gereklidir.
- ix. Dokunulabilirlik: Hizmetin fiziksel unsurlarını bir başka ifadeyle, hizmetin fiziki tanıtıcıları, personelin dış görünüşü, hizmet üretiminde kullanılan araç ve gereçler ve hizmeti alan veya almayı bekleyen diğer müşterileri belirtir.
- x. Saygınlık: Bir işletmenin iç ve dış çevresince nasıl algılandığı ile ilişkilidir. İ ve dış müşterilerin işletmeyi nasıl gördüğü ve hangi ifadelerle tanımladığı saygınlık, kurumsal saygınlığın oluşturulması, korunması ve sürdürülmesi ile ilişkili süreç de saygınlık yönetimi olarak tanımlanabilir.

4. Hizmet Sektöründe Müşteri İlişkileri İhtiyacı

Faizsiz/İşlami Bankacılık ya da Katılım Bankacılığı dünya finans piyasasındaki payını gün geçtikçe artırmaktadır. Katılımcıların katılım bankası tercihlerini etkileyen en önemli faktör “hizmet/ürün kalitesi”dir. Bu faktörün ardından, sırasıyla “İmaj ve Güven”, “Personel Kalitesi” ve “Dini/Çevresel motivasyonlar” faktörleri gelmektedir.

İşletmeler sahip olduğu varlıklarını ve yeteneklerini kullanarak faaliyetlerini yerine getirmekte ve pazarda rekabet etmektedirler. Her işletmede birbirine benzer varlıklar ve yetenekler bulunabilmektedir. Bazı varlık ve yeteneklere sahip olmak veya onları taklit etmek ise kolay değildir. Başkalarının kolaylıkla elde edilemeyen bu gibi yetenekler, temel yetenekler olarak adlandırılmaktadır. Temel yetenekler, işletmelerde rekabet üstünlüğü sağlayabilecek varlık ve yetenekler sektörde değerli olarak kabul edilen, nadir olan, taklit edilemeyen veya edilmesi pahalı olan varlık ve yeteneklerdir. İşletmelerde rekabet üstünlüğü sağlayabilecek, en azından bir süre taklit edilemeyen varlık ve yeteneklerine “temel yetenekler” adı verilmektedir.

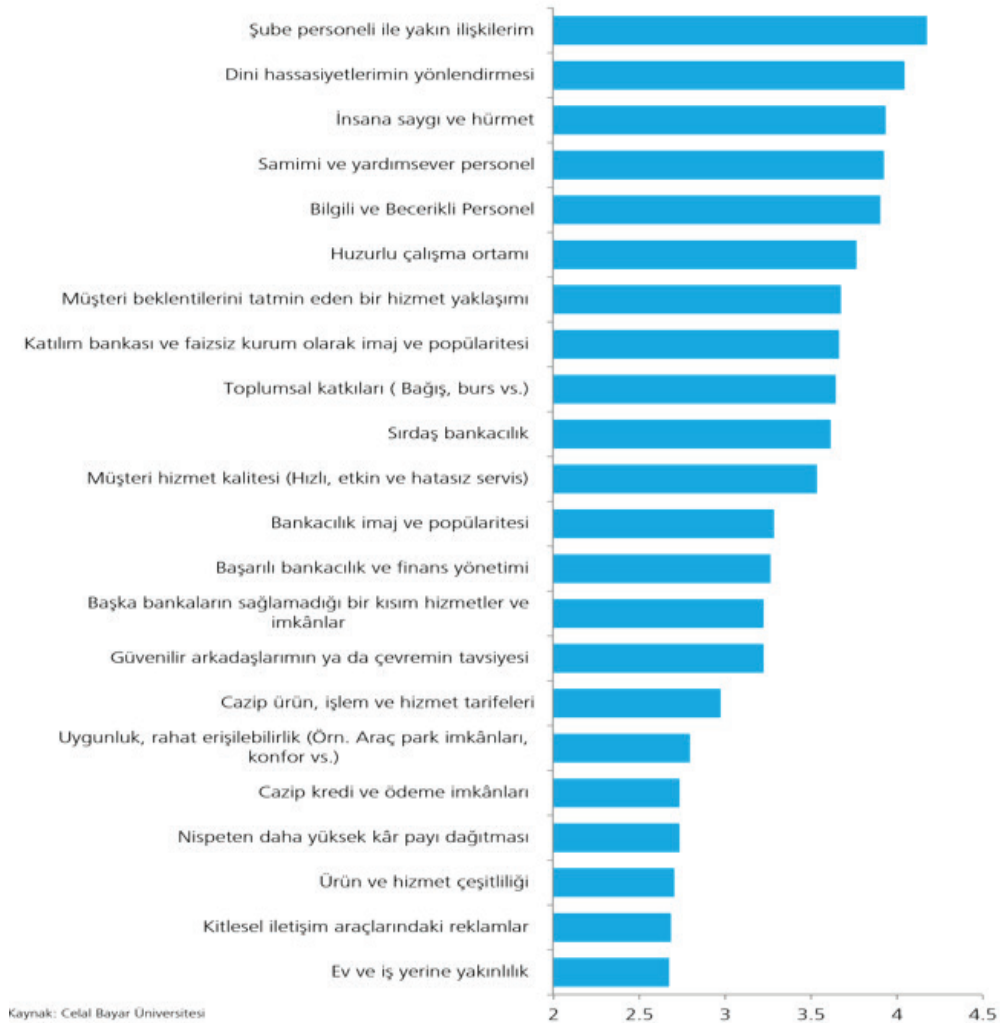
İşletmeler, ancak temel yetenekleri aracılığıyla elde etmiş buldukları rekabet üstünlüğünü sürdürebilir. Bu nedenle, rekabet üstünlüğünü sürdürebilmek, temel yeteneklerin bu özelliklerinin kaybedilmemesine ve daha fazla geliştirilmesine bağlıdır.

Temel yeteneklerin sağlanması ve geliştirilmesinde önemli olan yönetim teknikleri arasında; toplam kalite yönetimi, değişim mühendisliği, kıyaslama, yenilik yönetimi ve dış kaynaklardan

yararlanma gelmektedir. Bu yönetim tekniklerinin her biri işletmelerin hem sürdürülebilirliklerini sağlamaları hem de rakipleriyle aralarında fark yaratmaları bakımından önemlidir. Bu teknikler işletmelere; maliyet azaltımı, kâr ve pazar payı artırımı, etkinlik ve verimlilik artırımı, hız kazanma, kaliteyi artırma, yenilik yaparak fark yaratma gibi ekonomik etkileriyle rekabet ortamında sürdürülebilirliklerini sağlamanın yanı sıra rekabet avantajı da sağlamaktadır.

5. Katılım Bankacılığı Gelecek Trendleri

Tablo 3. Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih sebepleri Kaynak: Celal Bayar Üniversitesi

Kaynak: Celal Bayar Üniversitesi

Katılım bankaları hakkında yapılan “Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri” anketi sonucunda, “Şube Personeli ile yakın ilişkiler” en önemli sebep seçilmiştir, ikinci en önemli sebep “Dini hassasiyetlerimin yönlendirilmesi”; üçüncü sebep “İnsana saygı ve hürmet” ; olmuş, “Samimi ve yardımsever personel” ve “Bilgili ve Becerikli Personel” ise dördüncü ve beşinci sebepler olarak takip etmiştir.

Bu analiz sonucuna göre katılım bankalarının tercih sebebi müşterilerin banka ile olan iyi ilişkileri olarak gözlenebilir. Diğer önemli bir sonuç ise Müşterilerin finansal beklentileri, ürün ve hizmet çeşitliliği, hızlı ve kolay erişebilir hizmet, değerlerinin, dini sebeplere nazaran daha az önemli olduğudur.

Bu değerlendirilmede görülen katılım bankalarının müşteri ile birebir ilişkilere verdikleri önemin sonuçlarını aldıkları göstermektedir. Fakat, müşterilerin gün geçtikçe şubelere daha az uğrayarak ağırlıklı teknolojik çözümleri tercih etmeleri nedeniyle, müşteri ile yaratılan güçlü ilişki bağlarının gelecekte banka performansına bugünkü kadar fark yaratıcı bir etkisi olmayacaktır. Üç kategoride yapılan araştırma sonuçlarına göre müşterilerinin banka tercihlerindeki en önemli etkenler, komisyon, masraf ve faiz oranlarının uygunluğu, ödeme ve para transferi hizmetlerinin etkinliği ve en son olarak şubelere ulaşım ve iletişim

Katılım Bankacığının tercih edilme nedenlerinde ilgili yapılan ankette Şube personeli ile müşteri arasında yakın ilişkiler önemli sebep olarak seçilmiştir. Bununla ilgili anket sonuçları yukarıda belirtilmiştir.

Sonuç

Dünyada bilinen ismi ile İslami Bankacılık veya Faizsiz Bankacılık gitgide önem kazanmaktadır. İslami Bankacılığın oluşumu ve gelişiminde ise iki ana sebep bulunmaktadır. Birincisi, dini sebepler ikincisi ise ekonomik ve sosyal gerekçeler. Faizsiz bankacılık ile ilgili ilk ontolojik tartışmalar 1940-50’li yıllarda başlamıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ivme kazanmış ve teoriden pratiğe dönüşmüştür. Türkiye’de Bankacılık Sektörü varlıkları son sekiz yılda 20% büyürken Katılım Bankaları ise varlıklarını bu büyümenin neredeyse 1,5 katı daha hızlı bir şekilde 33% ile büyümüştür. 2005 yılında katılım bankalarının tüm bankacılık sistemi içerisinde 2,5% olan varlıklarının oranı 2013 yılında 5,9%’a ulaşmıştır. Kredi, mevduat gibi diğer önemli finansallarda da katılım bankalarının payı artmaya devam etmektedir. Şubeleşme ve personel sayısı gibi finansal olmayan göstergelerde de katılım bankalarının payları artmaktadır. Tabii bir taraftan Katılım Bankaları toplam bankacılık içerisindeki paylarını arttırmaya çalışırken diğer taraftan da kendi aralarında rekabet içerisindedir. Dolayısı ile katılım bankalarının rekabeti aslında “cooperation” yani işbirliği içerisinde rekabettir. Gerçekten de katılım bankaları bankacılık sektörü içerisindeki paylarını arttırmak için işbirliği yaparken (örneğin Albaraka Türk ve Kuveyt Türk ortaklaşa bireysel emeklilik firması olan Katılım Emeklilik A.Ş’yi kurdular) diğer taraftan da kendi içlerinde de rekabet etmektedirler. Katılım Bankaları arasındaki rekabet durumuna baktığımızda ise özetle Bank Asya’nın yok olduğu, Kuveyt Türk’ün son yıllarda hızla büyüdüğünü ve pazar payını arttırdığını, Türkiye Finans’ın da Pazar payı artışı ile birlikte karlılık pazar payında lider

olduğunu, Albaraka Türk'ün ise dördüncü oyuncu olmakla birlikte pazar payını koruduğunu ve karlı bir banka olduğunu ve piyasaya Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım gibi yeni oyuncuların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Önümüzdeki dönemde ise katılım bankaları arasındaki rekabetin daha yoğunlaşacağını düşünebiliriz. Buna karşılık “pastanın” artacağı da düşünülmektedir. Ernst&Young'ın hazırladığı World Islamic Banking Competitiveness Report'a göre önümüzdeki dönemde faizsiz bankacılık (katılım bankacılığı) büyümeye devam edecek. Raporda özellikle Türkiye'nin genç nüfusuna ve regülasyonel reformlarına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca KOBİ ve bireysel bankacılığın büyümenin ana etkenleri olacağına değinilen raporda, 2018'e gelindiğinde 121 Milyar Dolarlık büyüklüğe ulaşacak katılım bankacılığının 2018'e kadar olacak yıllık ortalama büyümesinin %21 olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin ekonomik büyüklüğü, bankacılık sisteminin gelişmişliği ve finans alanında kalifiye çalışanı gibi faktörlerde diğer Müslüman ülkelere göre önde olduğunu düşündüğümüzde, Türkiye'nin “İslami Finans Merkezi” olma potansiyeli yüksek olasılıktadır. Tabi bu istikrarlı büyümenin devam etmesi ve Türkiye'nin İslami Finans Merkezi haline gelmesi için devlet kurumları, mevcut oyuncular ve yeni girecek oyunculara büyük rol ve sorumluluklar düşmektedir.

Türkiye İslami Bankacılığın öncüsü olan, yaptığı yatırımlar ve attığı adımlarla bu öncülüğü devam ettiren Kuveyttürk Katılım Bankasının stratejik adımlarından biri de Şube İş Modeli Olarak karşımıza çıkmaktadır.2016 yılında rekor karıyla Katılım Bankaları pastasının büyüğüne sahip olan ve gelecek yıllarda daha zorlaşacak piyasada karını devam ettirebilmesi için bu pazarlama projesi önem arz etmektedir.

Ancak yapılan çalışmalarda ve pilot bölge sonuçlarında hizmet kalitesi belirleyicileri başlığı altında bulunan “Saygınlık” müşteri ilişkileri açısından büyük önem arz ederek karşımıza çıkmaktadır. Şube çalışanları bu kelimeyi akıllarından çıkarmadığı sürece ve Şube değişim liderlerinin (Şube Müdürü) saygısızlığa meydan vermedikleri sürece başarılı olabilecek projedir.

Ayrıca şube iş modeli kapsamında operasyonel riski de gözden kaçırmamak gerekir. Bankaların operasyonel riski yönetmek için yalnızca sermaye karşılığı ayırmaları yeterli değildir. Risk yönetimi anlayışını bankanın tüm çalışanlarına anlatmak ve onların benimsemesini sağlamak, çalışanlarına sürekli eğitimler vererek, sürekli değişen ve gelişen teknolojik sistemlere ve artan ürün ve hizmetlere uyum sağlamaları sağlanmalıdır.

Operasyonel riskin nedenlerine baktığımız zaman ise personel, sistem ve teknoloji gibi nedenleri görmekteyiz bu nedenle operasyonel riski iyi yönetmeye çalışan banka, personeline risk bilincini yerleştirmeli, teknolojiye uyumları için eğitimler vermeli, personeli bu konuda bilgilendirmektedir. Ayrıca bu riski yönetmenin bankanın tüm çalışanlarının sorumluluğu olduğunu anlatmalıdır. Çünkü operasyonel risk her hangi bir işlemin her aşamasında ortaya çıkabilmektedir ve bilinenin aksine operasyonel riskten bankayı korumak ve bu riski yönetmek yalnızca risk yönetim müdürlüklerinin görevi değil, bankanın tüm çalışanlarının üstlenmesi gereken bir sorumluluktur.

Bankalarımızın yapması gereken kısa dönem kâr mantığını bir kenara bırakıp uzun dönemli çözüm arayışlarına girmeleri, riski iyi yöneterek, hem kaybı engellemeleri hem de riskten kâr etmeleridir. Unutulmamalıdır 'Riski iyi yöneten bu yarışın mutlak galibidir.'

Kaynakça

- Beitelspacher, L. S., Richey, R.G. & Reynolds, K.E. (2011). Exploring A New Perspective On Coşkun Can AKTAN. Değişim ağında Yönetim. 2.bs. İstanbul: Sistem Yay. 2005. s.21..
- Defazio, V.J., (2003), Customer Service Leadership Skill and Customer Relationship Management, University of Phoenix, May.
- Edelstein HERB, (2004), “Building Profitable Customer Relationship with Data Mining”,<http://www.twocrows.com/crm-dm.pdf>/Erişim: 30.09.2004. 1, ss. 154 177.
- Eichorn FRANK L., (2004), “Internal Customer Relationship Management (IntCRM) A Framework for Achieving Customer Relationship Management from the Inside Out”, Problems and Perspectives in Management 1, ss. 154 177.
- Fox TRİCİA ve Steve STEAD, (2001), “Customer Relationship Management Delivering the Benefits”, A White Paper, CRM Ltd and Secor Consulting Ltd. s. 14.
- Görmez B, Özsoy İ. , MEKİK S, Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik, Celal Bayar Üniversitesi, 2013 ERNST & YOUNG, World Islamic Banking Competitiveness Report,2014
- İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 21 Haziran 2007 Sayı: 2 127
- Lee, KUN-HO ve Ullah, SHAKİR (2007), “Integration of Islamic and Conventional Finance”, *International Review of Business Research Papers*, 3(5), 241-265.
- Mehmet Emin OKUR. “Kurumsal Saygınlık ve Yönetimi”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi. İstanbul. C.: 7. S.: 26. Haziran 2006. s.144.
- Michael HAMMER ve James CHAMPY. Değişim Mühendisliği İş İdaresinde Devrim İçin Bir Manifesto.
- Nancarrow CLİUE, Rees S. ve Stone M., (2003), “New Directions in Customer Research and the Issue of Ownership: A Marketing Research Viewpoint”, *Database Marketing- Customer Strategy Management*, Vol. 11, ss. 26 39
- Oliver RİCHARD, (1999), “Whence Consumer Loyalty”, *Journal of Marketing*, Vol. 63, pp. 33 44.
- Ooncharoen, N. & Ussahawanitchakit, P. (2008). Building Organizational Excellence And Business Performance Of Hotel Business In Thailand : effects of service culture and organizational characteristic. *International Journal of Business Research*, 8(3), 13-26.
- ÖNAL, Recep (2000), Türkiye’de Özel Finans Kurumlarının Dünü, Bugünü ve Yarını Sempozyumu Konuşması [Past, Present and Tomorrow of Special Financial Institutions in Turkey], İstanbul: Albarakaturk Yayınları.
- Service Efficiency: service culture in retail organizations. *Journal of Services Marketing*, 25(3), 215–228.
- Sinem GÜL 4.bs. İstanbul: Sabah Kitapları. 1997. s.29.
- Skalen, P. & Strandvik, T. (2005). From Prescription to Description:a critique and reorientation of service culture. *Managing Service Quality*, 5(3), 230-244
- Ülgen ve Mirze. s.389
- TÜRKMENÖĞLU Rüveyda Ebru, “Katılım Bankacılığı ve Türkiye’deki Finansal Yapı”, 2007,s.23
- TÜRKMEN, İ., (2000), Yönetici İçin Etken İletişim Modeli, MPM Yayınları, No:480, Ankara.
- Yang, J.T. (2007). Knowledge Sharing: investigating appropriate leadership roles and collaborative culture. *Tourism Management*, 28(2), 530-543.

TÜRKİYE – ÖZBEKİSTAN – KAZAKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BANKACILIK SİSTEMİ

Başak TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ*
Erişah ARICAN**
Ufuk ALKAN***

Öz

Tarihi İpek yolunun geçtiği Orta Asya, jeopolitik konumuyla Türk uygarlıklarının ekonomik kaynağı olmuş, bu yüzden tarih boyunca sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ile dünya devletlerinin dikkatini çekmiş ve önemli mücadelelere sahne olmuştur. Bölge, günümüzde de Avrupa, Asya ve Pasifik arasındaki ekonomik ilişkilerin ve uluslararası dış ticaret bağlantılarının kurulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu alıőmada, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden Özbekistan ve Kazakistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin ölçeği ve yönü incelenmeye çalıőılmıő ve ölkelerin finansal güçlerine deđinilmiőtir. Bu bağlamda; ölkelerin etnik ve siyasi yapıları, ekonomik ve ticari yapıları, birbirleriyle gerçekleőtirdikleri dış ticaret miktarı, ürün çeşidi ve dinamikleri, ticari anlaşmalar ve protokoller ele alınmış, ayrıca üç ölkenin merkez bankaları ve bankacılık sistemleri karőılaőtırılmıőtir. Çalışmanın amacı; Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlenmesi yönünde yapılabileceklerin ve bu süreçte öлке merkez bankalarının ve bankacılık sistemlerinin rolünü ortaya koymaktır. Çalışmada, Türkiye'nin çeőtli dünya ölkeleri ile önemli ekonomik ve ticari ilişkilerinin bulunduğu ve finansal sisteminin güçlü bir yapıda olduğu anlaőtılmıőtir. Buna karşın Özbekistan ve Kazakistan'ın, ekonomik ve ticari açıdan Türkiye ile daha sıkı ilişki içinde olduğu, finansal sistemlerinin yeterince geliőmediđi ve Türkiye'nin söz konusu ölkeler açısından stratejik ve vazgeçilmez bir paydaő olduğu sonucuna varılmıőtir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Ekonomik Yapı, Dış Ticaret, Merkez Bankası, Bankacılık Sistemi

Jel Kodları: E58, F13, F15, G21, N75

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY-UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN AND THE BANKING SYSTEM

Abstract

The Central Asia wherein the historical Silk Road exists became the economic source of the Turkish civilizations with its geopolitical status and therefore, it had drawn quite big attention of the world states

* Do.Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, basakyuce@marmara.edu.tr

** Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, erisaharican@marmara.edu.tr

*** Yrd.Do.Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, ualkan@marmara.edu.tr

due its rich underground sources and became a scene of many significant battles and challenges. This region still has a very important place today as well, while establishing economic relationships along with international foreign trade connections among the Europe, Asia and Pacific countries. In this study, the scale and direction of the economic and commercial relationships were examined among Turkey and Uzbekistan and Kazakhstan of which are one of the Central Asian Turkic Republics and also, the financial capacity of the aforementioned countries were depicted. In this regard, the ethnical and political structures of the said countries as well as their economic and commercial structures, the volume of the foreign trade realized among them, the variety of the products and their dynamics, commercial agreements and protocols were also mentioned about and furthermore, the central banks of all three countries and their banking systems were compared to each other. The purpose of this study is to set forth of what can be done in order to enhance the economic and commercial relationships among Turkey, Uzbekistan and Kazakhstan while drawing attention to the role of their banking systems and Central Banks. It is understood during this study that, Turkey has been sustaining important economic and commercial relations with various countries all around the world and its financial system has a very robust structure. On the other hand, it was drawn to the conclusion that Uzbekistan and Kazakhstan have more close relationships with Turkey in economic and commercial terms but their financial systems have yet not developed as is required to be and therefore, Turkey is both a strategic and indispensable stakeholder for both of the countries in question.

Keywords: Central Asia, Economic Structure, Foreign Trade, Central Bank, Banking System

Jel Codes: E58, F13, F15, G21, N75

Giriş

Orta Asya devletleri jeopolitik konumlarının yanı sıra, yeni ve geniş bir pazar yelpazesine ve çok zengin enerji ve hammadde kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle, son dönemde dünyanın büyük devletlerinin dikkatlerini çekmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Türkiye'nin de tarihsel açıdan ortak kültür ve kökten geldiği Orta Asya devletleri ile ilişkilerini hem ekonomik hem de siyasal açıdan geliştirmeye çalışması olağan bir durumdur.

Orta Asya devletleri Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olarak sıralanmaktadır. Bunlardan Moğolistan ve Tacikistan hariç diğerleri uluslararası arenada bağımsızlığı ilk defa Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınan devletlerdir. 1800'li yıllardan önce Orta Asya devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki yakın ilişkiler Rus İşgali ile sekteye uğramış olsa da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında dağılması ile birlikte yeniden geliştirilmiştir. SSCB'nin Doğu ve Güney kısımlarında beş bağımsız Türk Cumhuriyeti'nin dünya ülkeleri arasında yer alması ile birlikte bu ülkelerin modern dünyaya entegre olmasında Türkiye hem önemli bir örnek olmuş hem de yapılanmalarına katkıda bulunmuştur.

Orta Asya devletleri arasında yer alan Kazakistan'ın en fazla doğal kaynağa sahip ülke olması, diğer taraftan Özbekistan'ın da en fazla nüfusa sahip olması, tarihi merkezlere (Semerkand, Buhara, Hive vb.) ev sahipliği yapması ve birçok ülke ile sınırı olması gibi sebepler Türk

dış politikasına yeni bir boyut getirmiştir. 1990'lı yıllardan sonra özellikle Kazakistan ve Özbekistan ile Türkiye arasında ilişki ve işbirlikleri birçok alanda ortak yarar temelinde hızla gelişmiş ve halen de gelişmeye devam etmektedir. Özbekistan ve Kazakistan bölgesel işbirliği için verdikleri uğraş ile birlikte başka ülkelerle olan ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiş olmaları da Türkiye ile bu amaç doğrultusunda ilişkiler ön plana çıkmıştır. Türkiye sadece Özbekistan ve Kazakistan'a değil, bağımsızlığını tanıdığı tüm Orta Asya ülkelerine ayırım gözetmek sizin destek sağlamıştır. Örneğin; sadece Türk Eximbank tarafından bölge ülkelerine açılan kredilerin miktarı bile 2015 yılı itibariyle 2 milyar dolara ulaşmıştır. Yine Türkiye'nin bölge ülkeleriyle aynı yıl itibariyle ticaret hacmi 10 milyar dolar seviyelerinde iken, bunun yaklaşık 1,5 milyar doları Özbekistan, 2 milyar doları ise Kazakistan ile gerçekleştirilmiştir.

Görüldüğü zere Türkiye ile Özbekistan ve Kazakistan arasında var olan ilişkiler stratejik ortaklık düzeyinde olup, bu ilişkiler çeşitli anlaşma ve protokoller ile de sağlam temellere dayandırılmıştır. Bu anlaşmaların verdiği güvenle birlikte gerek Türk gerekse de Kazak ve zbek girişimciler kapsamlı bir devlet desteğini de arkalarına alarak aralarındaki siyasal ve ekonomik ilişkinin derecesini giderek arttırmaktadırlar. Fakat zellikle Orta Asya enerji kaynaklarının (gaz ve petrol) Avrupa ve dünya pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye'nin sadece bir köprü görevi görmesinden öte baş aktörlerden biri haline gelmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin tasarladığı kapsamlı jeoekonomik stratejinin eseridir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle Türkiye-Özbekistan-Kazakistan lke künyeleri ele alınarak, bu lkelerin demografik, siyasal ve ekonomik yapıları incelenmiştir. Daha sonra bu üç ülkenin milli gelir, enflasyon, işsizlik, dış ticaret vb. makroekonomik verileri ve ticari yapıları karşılaştırılmıştır. Sonrasında lkeler arasında ticarete konu edilen ithal ve ihraç ürünler ile lkelerin dış ticaret hacmi incelenmiş ve Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan arasında gerçekleştirilmiş sosyal ve ekonomik anlaşmalar ve stratejik ortaklık protokolleri ele alınmıştır. Son olarak ise, Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan'ın merkez bankası uygulamalarının ve bankacılık sistemlerinin lkelerin ekonomik ve ticari ilişkileri üzerindeki rollerine değinilmiştir.

I. lkelerin Siyasi Yapısı

Günümüzde Türk dünyası kavramı, tüm Türk halklarını kapsayan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyası, Orta Asya dışında Avrupadan ine kadar yer alan bölgedeki zerk Türk cumhuriyetleri ile Türk toplulukları için kullanılmaktadır. Bu bağlamda günümüzde yedi tane bağımsız Türk devleti bulunmaktadır. Bunlar; Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Bunlar içinde Türkiye ekonomik gücü, tarihi, nüfusu, uluslararası arenadaki saygınlığı, stratejik ve jeopolitik konumu ve geleceğe ilişkin hedefleri açısından en önemli Türk devleti konumundadır. Türkiye Orta Asya'da yer alan Türk devletleri ile yüzlerce milyon dolarlık ekonomik ilişki içerisindedir. Eş anlı olarak bu devletler de, aynı milletin kurduğu ülkeler olarak birbirlerini ticari ve siyasal ilişkilerle desteklemektedir.

Burada Türkiye'nin Türk dünyası içerisinde ve Orta Asya bölgesinde yer alan Özbekistan ve Kazakistan ile olan ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu üç ülkenin siyasi yapıları karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bağımsız Türk devletleri içerisinde ilk kurulan devlet bağımsızlığını ilan ederek 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Özbekistan 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş, aynı gün ilk defa Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmış ve 4 Mart 1992 tarihinde Türkiye ile Özbekistan arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir (DPT, 2000: 56). Kazakistan ise 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, tıpkı Özbekistan'da olduğu gibi aynı gün ve ilk defa Türkiye tarafından bağımsızlığı tanınmış, ülkeler arası diplomatik ilişkiler de 2 Mart 1992 tarihinde tesis edilmiştir (DPT, 2000: 32).

1991 yılında bağımsızlıklarını ilan eden Özbekistan ve Kazakistan devletlerinin ilk kuruluş yıllarında en büyük sorunlarından biri demografik yapılarıdır. Şöyle ki; SSCB'den yeni ayrılmış ülkeler olmanın dezavantajıyla özellikle Kazaklar ülke nüfusunun yarısından daha azını oluşturmaktaydılar. Fakat yıllar itibariyle artan nüfus ve yabancıların göçü ile birlikte azınlık olmaktan çıkmışlardır. Bugün itibariyle Tablo 1'de de görüldüğü üzere, Türkiye'de yaklaşık 79 milyon nüfusun %86'sını Türklerin, Özbekistan'da 31 milyon nüfusun %80'ini Özbeklerin ve Kazakistan'da 18 milyon nüfusun %65'ini Kazakların oluşturduğu ve Türk kökenlilerin çoğunluğa ulaştığı gözlemlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr>).

Bu üç ülke her ne kadar ortak bir geçmişe ve kimliğe sahip olsalar da birçok alanda birbirinden farklı özellikler göstermektedirler. Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan'a göre ekonomik anlamda çok daha gelişmiş ve güçlü bir ülke konumundadır. Örneğin, Türkiye'nin para birimi olan Türk Lirası, Özbekistan para birimi olan Som ve Kazakistan para birimi olan Tenge'ye göre Dolar karşısında çok daha güçlüdür. 2017 yılının ilk iki aylık dönemine bakıldığında ortalama olarak Türkiye'de 1 TL 0,27 dolar, Özbekistan'da 1 Som 0,0003 dolar, Kazakistan'da ise 1 dolar 0,003 Tenge değerindedir (Trading Economics, <http://tr.tradingeconomics.com/countries>).

Tablo 1'de görüldüğü üzere bu ülkeler arasında en büyük yüzölçümüne sahip olan ülke Kazakistan'dır. Kazakistan Türkiye'nin yüzölçümüne kıyasla yaklaşık 4 kat büyüklüğe sahiptir. Konuşulan diller açısından ortak bir geçmişin bıraktığı miras ile birlikte bu üç ülke aynı aile (Ural Altay Dil Ailesi) fakat farklı dil gruplarında (Türkçe-Oğuz, Özbekçe-Uygur, Kazakça-Kıpçak) yer almaktadırlar (Özyetgin, 2006: 14-16). Türkiye'de resmi dil Türkçe iken, Özbekistan'da resmi dil Özbekçe olsa da Rusça ve Tacikçe de çok yaygın olarak kullanılmakta, Kazakistan'da ise resmi dil Kazakça olmakla birlikte 2. Resmi dil olarak Rusça da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Tablo I. lkelerin Künyesi (2015)

	Türkiye Cumhuriyeti	Özbekistan Cumhuriyeti	Kazakistan Cumhuriyeti
Nüfus	78,7 Milyon	31,2 Milyon	17,9 Milyon
Para Birimi	Türk Lirası	Som	Tenge
Yzlm	783.562 km ²	447.400 km ²	2.724.900 km ²
Konuşulan Diller	Türkçe (Resmi)	Özbekçe (Resmi) Rusça Tacikçe	Kazakça (1. Resmi) Rusça (2. Resmi)
Etnik Yapı	Türk %86,2 Kürt %8,3 Çerkez %2,1 Arap %1,6 Diğer %1,8	zbek %80 Rus %5,5 Tacik %5 Kazak %3 Karakalpak %2,5 Tatar %1,5 Diğer %2,5	Kazak % 65,2 Rus % 21,8 zbek % 3 Ukraynalı %1,8 Uygur %1,4 Tatar % 1,3 Alman % 1,1 Diğer % 4,4
Üyesi Olunan Uluslararası Kuruluşlar	Ortak	Birleşmiş Milletler, İşlam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Asyada İşbirliği ve Güven Arttırıcı nlemler	
	Ortak Olmayan	Dünya Ticaret rgt, D-8, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği rgt, Karadeniz lkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Asya-Avrupa Kitası Kuruluşu, Gümrük Birliği, Avrupa Konseyi, Güneydoğu Asya lkeleri Birliği, Interpol, Akdeniz İçin Birlik, Türk Konseyi	şanghay İşbirliği rgt, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İşlam Kalkınma Bankası, Uluslararası Para Fonu, Gıda ve Tarım rgt, Dünya Bankası
İnsani Gelişme Endeksi	72. Sıra (Yüksek İnsani Gelişme)	114. Sıra (Orta İnsani Gelişme)	56. Sıra (Yüksek İnsani Gelişme)
Global Rekabet Endeksi*	51. Sıra	Dahil değil	42. Sıra

Kaynak: T.C. Dışışleri Bakanlığı, Dış Politika”, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08> (14.02.2017), The Eurasia Center, (2016(a)), *Uzbekistan Country Report*, Washington, <https://eurasiacenter.org/country-reports/Central%20Asia/EC-Uzbekistan-Country-Report.doc>, (02/03/2017), 3-4 ve The Eurasia Center, (2016(b)), *Kazakhstan Country Report*, Washington, <https://eurasiacenter.org/country-reports/Central%20Asia/EC-Kazakhstan-Country-Report.doc>, (02/03/2017), 1-5 ve rileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

* 2016 yılı verisidir.

Bu üç ülke de uluslararası düzeyde söz sahibi olmak ve tanınırlıklarını arttırabilmek amacıyla çeşitli uluslararası kuruluşlara üye ve anlaşmalara dahil olmuşlardır. Üç ülkenin de ortak olarak üyesi olduğu uluslararası kuruluşlar; Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler'dir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr>). Bunun dışında Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü, D-8, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Gümrük Birliği gibi diğer önemli uluslararası kuruluşlara üyeliği bulunmaktadır. Özbekistan da aynı şekilde Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlara üyedir (The Eurasia Center, 2016(a): 3-4). Kazakistan'ın da Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlara üyeliği bulunmaktadır (The Eurasia Center, 2016(b): 3-4).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program-UNDP) çerçevesinde her yıl 188 ülkenin değerlendirilmesi yapılarak İnsani Gelişme Endeksi (İGE) yayınlanmaktadır. İGE; ortalama yaşam beklentisiyle ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, ortalama okula gitme süresi ve beklenen okula devam süresiyle hesaplanan bilgiye erişim becerisi ve kişi başına düşen gayrisafi milli hasılayla (KGSMH) ölçülen insana yakışır bir yaşam standardına sahip olma becerisi olmak üzere üç temel boyutu esas alan kompozit bir ölçümdür. Buna göre İGE'de Türkiye Yüksek İnsani Gelişme kategorisinde 72. sırada, Özbekistan Orta İnsani Gelişme kategorisinde 114. sırada, Kazakistan ise yine Türkiye gibi Yüksek İnsani Gelişme kategorisinde ve 56. sırada yer almaktadır (UNDP, 2015: 33-35).

Bir diğer uluslararası endeks olan ve İsviçre'de yerleşik Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) tarafından 140 ülke dahil edilerek ülkelerin rekabet gücünün sınındığı Global Rekabet Endeksi verilerine göre ise; Türkiye 51. sırada, Kazakistan 42. sırada yer alırken, Özbekistan bu değerlendirmeye dahil edilmemiştir (World Economic Forum, 2016: 7).

Özbekistan ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını kazanımlarının ardından, Türkiye ile bu ülkeler arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişimine yeni bir boyut eklenmiştir. Böylece üç ülke arasında karşılıklı siyasi ilişkiler açısından kurulan bağların güçlenmesinin, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin artışının, karma ekonomik komisyonların kurulmasının, ticaret-iş konseyi-turizm gibi mekanizmaların geliştirilmesinin ve çeşitlendirilmesinin yolu açılmıştır. Bunların yanı sıra eğitim alanında karşılıklı öğrenci ve eğitmen değişim programlarının artışı sağlanmıştır. Aynı zamanda 2009 yılında kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi - TDİK) ile Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı bir işbirliğinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Turkkon, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10). Ülkeler karşılıklı güvenin güçlendirilmesi, bölgede ve bölge dışında barışın korunması, ortak tutumların benimsenmesi, ikili işbirliğinin geliştirilmesi, ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması, bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi, hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesi gibi hedefler çerçevesinde ilişkilerini sürdürmekte ve sürekli olarak geliştirmektedirler.

2. Ülkelerin Ekonomik ve Ticari Yapıları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın yeni bir sistemi benimsemeye çalışması lkely ekonomik zorluklarla karşı karşıya getirmiştir. 1997 yılı sonunda başlayan ve etkileri 1998 yılında daha da fazla hissedilen Güneydoğu Asya Krizi, özellikle Rus ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Ancak 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi'nin asıl nedeni; geniş mali açıklar ve Rusya'nın yerli ve yabancı yatırımcılara olan borçlarındaki büyük artışlar olarak kabul edilmiştir. Rusya Krizi, öncelikle Rusya çevresindeki lkeleri sonrasında ise Rusya ile ekonomik ilişkileri olan lkeleri etkilemiştir. Kriz, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Türk Cumhuriyetleri'nin sıkışıp kalmasına neden olmuş, bu lkelerin borçlanma imkânlarını daraltıp borçlanma maliyetlerini arttırmıştır (Bilgin, 2002:1). Üretim ve ticaret hacminin azalması, takas sisteminin ortaya çıkması, para sisteminin başıboşluğu, Türk Cumhuriyetleri'nde önemli sorunları beraberinde getirmiştir (Karluk, 1999: 627). Bunların yanı sıra söz konusu lkelerin enerji potansiyellerinin uluslararası piyasalara nakli konusunda Rusya'ya bağımlılıklarının devam etmesi, lkelerin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini daha da zorlaştırmıştır (Turan & Özdemir, 2002: 1). Ancak 2000'li yıllardan sonra bu ülkelerdeki ekonomik yapı incelendiğinde çarpıcı gelişmeler göze çarpmaktadır.

Özbekistan'ın ekonomiye yön verirken kullandığı araçlar sosyalist sistemi anımsatmaktadır. Hızla serbestleşmeyi, özelleştirmeyi ve makroekonomik istikrara ulaşmayı amaçlayan Özbekistan sıkı para ve maliye politikasını öneren bir ekonomi politiği uygulamaktadır. Özbekistan'ın amacı, sosyalist tipteki ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş değil, tarım ağırlıklı ekonomiden sanayilemiş ve gelişmiş bir ülkeye dönüşümdür. Bu yüzden Özbekistan açısından serbestleştirme, özelleştirme, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve makroekonomik istikrarın oluşturulması ikinci planda olup, ancak sanayileşme ve kendi kendine yeterliliğe ulaşma için elverişli oldukları derecede uygulanmaktadır. Özbekistan hükümetinin stratejisinde sanayileşme açısından yabancı yatırımları çekmek ise oldukça önemlidir (Somuncuoğlu, 2001: 19-20).

Kazakistan ise, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde 2000 yılı sonrası kısa sürede birçok kapsamlı ekonomik ve ticari reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar kapsamında özellikle tekelciliğin kaldırılması, kamusal kurumların özelleştirilmesi, borçların yeniden yapılandırılması, verimlilik artışı sağlanması, fiyatların serbest bırakılması ve vergi iyileştirmesi konularında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlara ek olarak yeni bir yatırım kanunu oluşturulmuş ve bankacılık sistemi ile ilgili regölasyonlar getirilmiştir. Ekonomik ve ticari alana ve bankacılık sistemine ilişkin getirilen bu düzenlemeler sayesinde Kazakistan ekonomisinin gelişiminin önündeki birçok engel kaldırılmıştır (UNESCAP, 2003: 4).

Aynı yıllarda Türkiye ise; rekabet kurallarının işlediği, özel sektörün ekonomide öncü, kamunun ise düzenleyici rol oynadığı, liberal dış ticaret politikasının uygulandığı, mal ve hizmetlerin bireyler ve kurumlar arasında engelsiz olarak el değiştirebildiği bir serbest piyasa ekonomisidir. Türkiye'de Kasım 2000 ve şubat 2001 krizlerinin ardından; ekonomide yapısal reformlara büyük önem verilmiş, özelleştirme süreci hızlandırılmış, kamu maliyesine düzen getirilmiş, yasal düzenlemelere gidilmiş, ayrıca mali piyasalar başta olmak üzere tarım, sosyal güvenlik, enerji ve

iletişim sektörlerinde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelismeler.tr.mfa>).

Tablo 2. Ülke Ekonomilerinin Genel Görünümü (2015)

	Türkiye Cumhuriyeti	Özbekistan Cumhuriyeti	Kazakistan Cumhuriyeti
GSYİH	717,8 Milyar Dolar	66,7 Milyar Dolar	184,3 Milyar Dolar
Reel GSYİH Büyüme Oranı	%4	%4,5	%1,2
Kişi Başı GSYİH	9.126 Dolar	2.132 Dolar	10.510 Dolar
Enflasyon	%8,5	%8,5	%6,6
İşsizlik	%10,5	%10,7	%5
İhracat	143,8 Milyar Dolar	6,1 Milyar Dolar	45,9 Milyar Dolar
İthalat	207,2 Milyar Dolar	10,2 Milyar dolar	30,6 Milyar Dolar
Uluslararası Rezervler	106 Milyar Dolar	15 Milyar Dolar	28 Milyar Dolar
Dış Borç	159,8 Milyar Dolar	10,9 Milyar dolar	152,8 Milyar dolar
Firma Sayısı	235 (Özbek) 511 (Kazak)	520 (Türk) 159 (Kazak)	600 (Türk) - (Özbek)*

Kaynak: TÜİK, T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Dünya Bankası verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

* Özbekistan'a ait veri bulunamamıştır.

Türkiye ekonomisi Özbekistan ve Kazakistan ekonomilerine göre oldukça büyük ve güçlü bir görünüm sergilemektedir. Tablo 2'de görüldüğü üzere 2015 yılı itibariyle Türkiye'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Özbekistan'ın 10,7, Kazakistan'ın ise 3,9 katı büyüklüğe sahiptir. Kazakistan dış ticaret fazlası verirken, Türkiye ve Özbekistan dış ticaret açığı vermektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin toplam ticaret hacmi Özbekistan'ın 21,5 katı, Kazakistan'ın ise 4,5 katıdır. Türkiye uluslararası rezerv büyüklüğü açısından da Özbekistan ve Kazakistan'ın oldukça önündedir. Buna karşın Özbekistan ekonomisinde 2015 yılında reel GSYİH'daki büyüme %4,5 ile Türkiye ve Kazakistan'dan daha yüksek gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Özbek ekonomisinin dış borcu Türk ve Kazak ekonomisinin oldukça altındadır. Kazakistan'ın ise yüksek kişi başı GSYİH, düşük enflasyon oranı, düşük işsizlik oranı ile Türk ve Özbek ekonomilerine fark yarattığı görülür.

Özbekistan'da tekstil, sanayi ve inşaat başta olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 50.000 kişinin istihdam edildiği 520 Türk sermayeli firma bulunmaktadır. Türkiye'de ise 235 Özbek ve 511 Kazak sermayesine sahip şirket faaliyet göstermektedir. Kazakistan'da ise 600'ün üzerinde Türk sermayeli firmayla 15.000'den fazla kişiye istihdam sağlanmaktadır. Türk girişimciler özellikle ilaç-kimya sanayisi, gıda, petrol, inşaat, otelcilik, imalat, sağlık ve savunma sanayinde öne çıkmıştır. Kazakistan'da inşaat sektöründe Türk şirketlerinin faaliyetleri de her geçen gün artmaktadır. Türk müteahhitlik firmalarınca Kazakistan'da 2013 yılında 1,78 milyar dolar, 2014

yılında ise 1,9 milyar dolar değerinde 12 proje gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında da Kazakistan'daki 600 Türk firması toplam 2,05 milyar dolar değerinde çeşitli projeler üstlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08>).

Tablo 3'te yıllar itibariyle lkelerin GSYİH değerlerindeki değişim görülür. Ağır sanayi alanında faaliyet gösteren Türkiye ekonomisinde 1990 yılında 150 milyar dolar olan GSYİH, 2008 yılında 730 milyar dolara ulaşmış, ancak 2008 Küresel Krizi'nin ardından yaklaşık %15 oranında kclmştr. Takip eden yıllarda artan GSYİH 2015 yılında ise Türkiye'nin jeopolitik konumuna bağlı olarak evre ülkelerde yaşanan sorunların yansımalarıyla birlikte 2014 yılından itibaren tekrar gerilemeye başlamış, 2016 yılı için ise artış beklentisiyle 750 milyar dolara ulaşacağı düşünülmüştür. Özbekistan ve Kazakistan ekonomilerinde ise üretim petrol, doğal gaz ve türev ürünlerin çıkarılması, işlenmesi ve dağıtımına dayanmaktadır. Özbekistan tüm Orta Asya bölgesindeki yoğuşturulmuş gazın %74'n, petrolün %31'ini, doğal gazın %40'ını ve kömür yataklarının %55'ini elinde bulundurmaktadır (The Eurasia Center, 2016(a): 2). Buna rağmen her iki ülke ekonomisinin büyüklüğü de dünyada petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip diğer ülke ekonomilerinin oldukça gerisindedir. Tablo 3'te ayrıca Özbekistan'ın GSYİH'sinin 2008 krizi dahil olmak üzere sürekli artış kaydettiği ve 2016 yılında 66,9 milyar dolara ulaşacağına yönelik bir beklentinin olduğu görülür. Kazakistan'da ise, GSYİH'de son yıllarda görülen gerilemede dünya petrol fiyatlarındaki gerilemenin yanı sıra dış şokların etkisinin olduğu anlaşılır (The World Bank, 2016: 3). Kazakistan'da 2016 yılında beklenen GSYİH 190 milyar dolar olmuştur. GSYİH'deki değişim baz alındığında Türkiye ekonomisinin Özbekistan ve Kazakistan ekonomilerinin oldukça önünde olduğu grlmektedir.

Tablo 3. GSYİH (Milyar Dolar)

lke	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Türkiye	150,6	266,5	647,1	730,3	614,5	731,1	774,7	788,8	823,2	798,7	717,8	750,1
Özbekistan	13,3	13,7	22,3	29,5	33,6	39,3	45,9	51,8	57,6	62,6	66,7	66,9
Kazakistan	26,9	18,2	104,8	133,4	115,3	148,0	192,6	207,9	236,6	221,4	184,3	190,1

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=KAZ>, (14.02.2017).

* Beklenen

Bir ülkenin ekonomik gücünün ve büyümesinin bir göstergesi olan GSYİH'deki değişim kadar, refah göstergesi olarak kabul edilen ve ülke vatandaşlarının ortalama gelir düzeyi hakkında fikir veren, aynı zamanda uluslararası karşılaştırmalarda daha açıklayıcı bir gösterge olan kişi başına düşen GSYİH'nin ölümü de oldukça önemlidir. Bir lkenin GSYİH'sinin o ülkenin nüfusuna bölümüyle kişi başına düşen GSYİH'ye ulaşılmaktadır (Alkın, Yıldırım ve zer, 2005: 273). Tablo 4'e göre, 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başlarında Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH'si Özbekistan ve Kazakistan'ın oldukça ilerisindedir. Ancak Kazakistan'da nüfus artış hızı GSYİH artış hızının gerisinde kaldığından kişi başına GSYİH diğer lkelerin üzerine ıkmiş, 2015 yılı

itibariyle Kazakistan'da 10.510 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise kişi başına düşen GS-YİH 9.126 dolar olurken, Özbekistan'da sadece 2.132 dolar olmuştur.

Tablo 4. Kişi Başına Düşen GSYİH (Dolar)

Ülke	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Türkiye	2.791	4.215	9.309	10.382	8.624	10.111	10.539	10.539	10.801	10.304	9.126	9.531
Özbekistan	651	558	830	1.082	1.213	1.377	1.565	1.740	1.908	2.037	2.132	2.144
Kazakistan	1.647	1.229	6.771	8.514	7.165	9.071	11.634	12.387	13.891	12.807	10.510	10.616

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=KAZ,TUR,UZB#>, (14.02.2017).

* Beklenen

Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan üçlüsündeki işsizlik oranları incelendiğinde istihdamın en yüksek, buna karşın işsizlik seviyesinin en düşük olduğu ülkenin Kazakistan olduğu görülür. Kazakistan'da 2000'li yıllarda %12 civarında olan işsizlik oranı son yıllarda %5'lere kadar gerilemiştir. Türkiye'de ise 2000'li yıllarda %6,5 olan işsizlik oranı 2008 krizi ve sonrasında %14 seviyesine kadar yükselmiş ve 2015 yılında ise yeniden %10,5 seviyesine gerilemiştir. Özbekistan'da ise kronik bir işsizlik sorunundan bahsedilebilir. Tablo 5'de görüldüğü üzere Özbekistan bağımsızlığını ilan ettiğinden beri %10-11 arasında gidip gelen ve çok fazla değişmeyen bir işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır. Sürekli olarak var olan ve değiştirilemeyen bu tür işsizlik yapısal işsizlik olarak adlandırılmakta ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu sorun ile karşılaşmaktadır (Zaim, 1997: 188-189).

Tablo 5. İşsizlik Oranları (%)

Ülke	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Türkiye	8,2	6,5	10,3	11	14	11,9	9,8	9,2	8,7	9,2	10,5	11,3
Özbekistan	10,9	10,9	11	11	11	10,9	10,9	10,8	10,8	10,6	10,7	10,1
Kazakistan	9,5	12,8	7,3	6,6	6,6	5,8	5,4	5,3	5,2	4,1	5	5,3

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.TOTL.ZS&country=KAZ#>, (14.02.2017).

* Beklenen

Enflasyon oranları karşılaştırıldığında ise, son yıllarda Kazakistan'ın bu üç ülke arasında en düşük enflasyon oranına sahip olan ülke olduğu görülürken, 2016 beklentisi ise Türkiye'nin enflasyon oranında diğer ülkelere göre daha iyi bir performans sergileyeceği kanısı oluşturmuştur. 2000'li yıllarda Türkiye'de enflasyon oranı %54 seviyelerinde iken bugün %8'lere, Kazakistan'da

ise %13 seviyelerinde iken %5'lere kadar gerilemiştir. Özbekistan'da ise tıpkı işsizlik oranında olduğu gibi yine kronik bir enflasyon sorunu vardır. Resmi kaynaklara göre, Özbekistan'da 1994 yılında enflasyon oranı %1.568 iken uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sonucunda 1994 yılının ortasından itibaren enflasyon oranlarında büyük düşüş gözlenmiştir (TBTM, 2015: 36). Fakat lke son 15 yıldır değiştirilemeyen ve sürekli olarak %11 seviyelerinde bir seyir izleyen enflasyon sorunu ile karşı karşıyadır. 2008 Küresel Krizi'nin etkileri doğal gaz ve altın ihracatı yoluyla ülkede daha az hissedilmiş olmakla beraber, Özbekistan ekonomisi düşük gelirli kesimleri olumsuz yönde etkileyebilecek nitelikte iki haneli enflasyon oranları ve temel ihtiyaç maddelerinde artış ile yüz yüz yüze kalmıştır (Demirtepe ve Bozbey, 2013: 108).

Tablo 6. Enflasyon Oranları (%)

lke	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Türkiye	60,31	54,92	8,76	10,44	6,25	8,57	6,47	8,89	7,49	8,85	7,67	8,40
Özbekistan	-	11,00	11,10	11,10	11,00	11,00	11,00	10,90	10,70	10,00	8,50	10,40
Kazakistan	60,00	13,18	10,77	17,15	7,31	7,12	8,35	5,11	5,84	6,72	5,10	8,70

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=FP.CPI.TOTL.ZG&country=KAZ,TUR,UZB#>, (14.02.2017).

* Beklenen

Bir ülkenin borç stoku denildiği zaman, o ülkenin herhangi bir dönemdeki i ve dış borçlarının toplam miktarı anlaşılır. Kamu net borç stoku ise, bir ülkenin belirli bir dönemdeki toplam borç stokunun o dönemdeki GSYİH'ye oranı demektir. Bu oranın hangi seviyede olması gerektiği Avrupa Para Birliği'ne (APB) yelik koşulları ile çok daha netleşmiştir. APB'de kamu finansmanının sürdürülebilirliği ve istikrarının sağlanması için hem kamu borç stoku/GSYİH oranı hem de bütçe açığı/GSYİH oranı şeklindeki mali kriterler sırasıyla Maastricht Antlaşması (Ayrıntılı bilgi için bkz. The Maastricht Treaty, 1992) ile İstikrar ve Büyüme Paktı'nda (Ayrıntılı bilgi için bkz. The Stability and Growth Pact, 1997) tanımlanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde, APB'ye giriş için toplam kamu borç stoku/GSYİH oranının %60 olması gerekmektedir (The Maastricht Treaty, 1992: 183). Tablo 7'de görüldüğü üzere Türkiye'de bu oran 1990'lı yıllarda yaklaşık %78 seviyelerinde iken, 2015 yılında yaklaşık %33 seviyelerine kadar gerileyerek Avrupa Birliği (AB) lkelerinin bile altında gerçekleşmiştir. Özbekistan'da ise kamu borç stoku 2015 yılında %11 seviyeleri ile oldukça düşük olup, ülke borç stoku yok denecek kadar az olan ülkeler kategorisinde yer almaktadır (Bulut,2016: 60). Kazakistan'da ise kamu borç stoku 2007 yılından bu yana sürekli yükselecek 2015 yılında %23 seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 7. Kamu Borcu / GSYİH (%)

Ülke	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Türkiye	77,90	52,80	39,90	40,00	46,00	42,30	39,10	36,20	36,10	33,50	32,90	33,00
Özbekistan	29,00	59,38	15,79	12,73	10,98	9,96	9,09	8,62	8,58	8,70	11,00	10,90
Kazakistan	17,60	17,96	5,90	6,70	10,20	10,70	10,41	12,39	12,86	14,70	23,30	22,10

Kaynak: Trading Economics, <http://tr.tradingeconomics.com/indicators>, (14.02.2017).

* Beklenen

Burada ülkeler dış ticaret yapıları itibariyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yükseler ve Türkan (2008), Saygılı vd. (2010), Özmen (2014) ve Yıldırım (2015) yaptıkları çalışmalarda, son dönemde Türkiye’de ihracatın, ithalata bağımlılığının arttığını ortaya koymuşlardır. Saygılı vd. (2010) çalışmalarında, Türkiye’de son dönemde üretim yapısının ithal girdi kullanım oranı geleneksel emek-yoğun sektörlerden daha yüksek olan sanayi sektörlerinin (motorlu kara taşıtları, diğer ulaşım araçları, elektrikli makine, ana metal gibi) lehine değiştiğini vurgulamış ve buna bağlı olarak ithal girdi kullanım oranının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Özmen (2014) de çalışmasında benzer şekilde, Türkiye’de dış ticaret açıklarının temelde orta-yüksek ve yüksek teknoloji yoğunluğu olan ürün ithalatından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Tablo 8’de 2001 ve 2009 yıllarında krizlerin etkisiyle ve 2015 yılında dövizde yaşanan aşırı konjonktürel dalgalanmalarla dış ticaret açıklarının azaldığı, bunların dışındaki yıllarda ise ihracat ve ithalatın hızla arttığı hatta ithalat artışının çok daha yüksek olması nedeniyle dış ticaret açıklarının yükseldiği görülmektedir. Bu durum cari işlemlerdeki açıkların da büyümesine neden olmaktadır. Türkiye’de ihracatın ithalatı karşılama oranı ise son yıllarda artmış ve 2015 yılında %69,4 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 8. Türkiye’nin Dış Ticareti (Milyar Dolar)

	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	31,3	107,2	132,0	102,1	113,9	134,9	152,4	151,8	157,6	143,8
İthalat	41,4	170,0	201,9	140,8	185,5	240,8	236,5	251,6	242,1	207,2
Hacim	72,7	277,2	233,9	242,9	299,4	375,7	388,9	403,4	399,7	351,0
Denge	-10,1	-62,8	-69,9	-38,7	-71,6	-105,9	-84,1	-99,8	-84,5	-63,4

Kaynak: ITC, (2017), “Trade Map”, http://www.ITC,TradeMap.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Asya ve Rusya’da yaşanan mali krizlerin de etkisiyle Özbekistan’da 1997 yılında 4,4 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 1998 yılında 3,5 milyar dolar seviyelerine düşmüş, aynı yıl ülkede dış ticaret hacmi 6,8 milyar dolar daralma göstermiştir. Bu dönemde hammadde ve ürün ihracatında önemli azalmalar görülmüştür (KTO, 2008: 18). Tablo 9’da görüldüğü üzere Özbekistan

dış ticareti 2001 yılı sonrasında hacim olarak artmaya başlamış, ancak ülke dış ticaret açığı sorununu ile karşı karşıya kalınmıştır. 2015 yılı itibariyle Özbekistan dış ticaretinin 6,1 milyar doları ihracattan, 10,2 milyar doları ise ithalattan oluşmuş ve zbek ekonomisinde 4,1 milyar dolarlık dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. 2015 yılında zbekistanda ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %59,8 olmuştur.

Tablo 9. Özbekistan'ın Dış Ticareti (Milyar Dolar)

	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	2,3	6,4	8,5	5,6	6,7	7,0	6,3	8,2	7,1	6,1
İthalat	2,1	6,3	9,1	8,1	8,2	9,7	10,9	12,8	13,5	10,2
Hacim	4,4	12,7	17,6	13,7	14,9	16,7	17,2	21,0	20,6	16,3
Denge	0,2	0,1	-0,6	-2,5	-1,5	-2,7	-4,6	-4,6	-6,4	-4,1

Kaynak: ITC, (2017), "Trade Map", http://www.ITS,Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

1998 yılında Özbekistan gibi Kazakistan dış ticareti de önemli açıklar vermiştir. Fakat Tablo 10'da görüldüğü üzere, 2001 yılından sonra Kazakistan'da dış ticaret en önemli ihraç kalemi olan petrol fiyatlarında dünyada yaşanan artışla birlikte fazla vermeye başlamıştır. lke ihracatının önemli kalemlerini petrol ve gazın oluşturması nedeniyle, dünya pazarlarında bu ürünlerin fiyatlarında oluşan değişimler Kazakistan dış ticaret dengesinin de sürekli olarak dalgalanmasına neden olmaktadır. Kazakistan'da üretim çoğunlukla petrol ve gaz sektörlerinde yoğunlaştığından ülkede sermaye ve tktim malları talebi karşılanamamaktadır. Kazakistan'da sermaye ve tktim malı yetersizliği ülke ekonomisinin ithalata dayalı bir ekonomi olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ülkenin geniş ve açık sınırlarından ülkeye ucuz, kaçak ve hatta kalite bakımından da düşük mal girişi oldukça fazladır (DEİK, 2012(a): 7). Kazakistan'da ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %150 seviyelerindedir.

Tablo 10. Kazakistan'ın Dış Ticareti (Milyar Dolar)

	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İhracat	8,5	47,7	71,2	43,2	57,2	88,1	88,1	84,7	79,4	45,9
İthalat	6,2	32,6	37,9	28,4	24,0	38,0	58,2	48,9	41,2	30,6
Hacim	14,7	80,3	109,1	71,6	81,2	126,1	146,3	133,6	120,6	76,5
Denge	2,3	15,1	33,3	14,8	33,2	50,1	29,9	35,8	38,2	15,3

Kaynak: ITC, (2017), "Trade Map", http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Gelişmekte olan ülkeler genellikle ithal mallarının yerli mallarla ikamesi politikası olan ithal ikameci politikayı ya da dışa açılıp uluslararası ekonomiyle entegre olarak ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimserler. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte ülkemizde her iki politika da uygulamıştır. Türkiye, 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulamıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde Ekonomik İstikrar Kararları çerçevesinde ise Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ithal ikameci sanayileşme stratejisini noktlayıp, dışa açılmış ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimseyerek uygulamaya koymuştur (Akkaplan, 2014: 95-96). Tablo 11'de de görüldüğü üzere, Türkiye'nin ihracatında ilk sırayı toplam ihracattaki %12,1'lik payı ile demiryolu veya tramvay taşıtları ile bunların aksam ve parçaları hariç diğer taşıt ve parçaları almaktadır. Zaten Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke olarak otomotiv devi Almanya'nın yer alması bu durumu açıklamaktadır. Bunun dışında makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve parçaları; doğal veya kültürlü inciler, kıymetli veya yarı değerli taşlar, kıymetli metaller; örme veya tığ işi kıyafetler ve giyim eşyaları; elektrikli makina ve cihazlar ve bunların parçaları Türkiye'nin diğer ülkelere olan ihracatının başlıca ürün grupları arasında yer almaktadır. Türkiye'nin 2000'li yılların başında başlıca ihraç ürünü tekstil iken, son yıllarda taşıt parçalarının başlıca ihraç ürünü haline gelmesi Türkiye'nin teknoloji ihraç eden bir ülke konumuna geldiğinin göstergesidir.

Tablo 11. Türkiye'nin Başlıca İhraç Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürün	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Taşıt Parçaları	2.335	15.903	18.326	12.257	13.814	15.803	15.148	17.000	18.063	17.463	12,1
Makine-Mekanik Cihazlar	1.744	8.781	10.258	8.130	9.415	11.560	11.999	12.989	13.591	12.333	8,5
Kıymetli Maden	472	2.623	5.383	5.928	3.748	3.738	16.325	6.998	7.716	11.263	7,8
Kıyafet ve Giyim	3.641	8.022	7.827	6.927	7.741	8.385	8.418	9.244	10.024	8.928	6,2
Elektrikli Makine	2.259	7.422	7.970	6.641	7.530	8.874	9.373	9.544	9.692	8.280	5,7
Demir ve Çelik	2.069	8.372	14.946	7.638	8.761	11.225	11.332	9.918	9.244	6.556	4,5
Hazır Giyim Eşyası	2.639	5.445	5.326	4.295	4.639	5.124	5.431	5.714	6.232	5.917	4,1
Demir veya Çelikten Eşyalar	975	4.129	5.742	4.550	4.855	5.748	6.093	6.148	6.356	5.465	3,8
Plastik Madde	610	2.822	3.563	3.093	3.717	4.580	5.012	5.608	6.097	5.358	3,7
Ham Petrol	444	5.147	7.531	3.901	4.505	6.539	7.708	6.724	6.111	4.518	3,1
Diğer	14.137	38.598	45.123	38.770	45.246	53.324	55.617	61.908	64.478	57.762	40,1
Toplam İhracat	31.333	107.271	132.002	102.138	113.979	134.906	152.461	151.802	157.610	143.850	100,0

Kaynak: ITC, (2017), "Trade Map", http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Özbekistan'da ise 100'den fazla yeraltı maden türü bulunmaktadır. Bu madenlerin başlıcaları; altın, bakır, gümüş, kurşun, çinko ve uranyumdur. Özbekistan volfram, doğal gaz ve diğere yeraltı hammadde kaynakları bakımından da önemli bir zenginliğe sahiptir. Özbekistan, altın madenleri bakımından dünyada dördüncü, altın üretiminde ise Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri içinde Rusya'dan sonra ikinci, dünyada ise dokuzuncu sırada yer almaktadır. Ülkede bir diğere önemli doğal kaynak da bakırdır. Toplam bakır rezervleri 1,3 milyon ton olarak hesaplanan Özbekistan, bu alanda dünyada onuncu sırada yer almaktadır. Aynı zamanda dünyanın dördüncü büyük uranyum üreticisi ve beşinci büyük ihracatçısıdır (TBTM, 2015: 33-34). Tablo 12'de de görüldüğü üzere 2015 yılında Özbekistan'ın ihracatının %31'lik kısmını kıymetli maden ve değerli taşlar oluşturmaktadır. Halbuki, Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda ve 2001 yılında en önemli ihraç kalemi pamuktur. Fakat 2010 yılından sonra Özbekistan'da pamuk ürünleri ile pamuk yağı kalitesinin artırılmasına yönelik olarak hükümetin ülkede üretilen pamuğun depolama, işleme ve ihraç işlemini yapan işletmeleri, yeni oluşturulan "Özbek Pamuk Sanayi İhracat" (Özbek Pahta Sanaat Ekspor) Holding Şirketi çatısı altında birleştirmesi sonucu pamuk ihracatı bir hayli azalmıştır. Buna rağmen Özbekistan hâlâ dünya pamuk ihracatında beşinci sırada, pamuk üretiminde ise altıncı sırada yer almakta ve "Özbek Pamuğu" adı altında önemli bir kalite standardı yakalanmış bulunmaktadır.

Tablo 12. Özbekistan'ın Başlıca İhraç Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürün	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Kıymetli Maden	387	216	1.137	156	301	206	696	1.804	1.445	1.921	31,3
Pamuk	934	1.442	1.472	855	1.580	1.350	1.134	1.081	923	862	14,1
Ham Petrol	357	949	2.551	2.629	1.292	1.587	895	1.586	1.470	662	10,8
Bakır ve Alaşımları	78	507	430	286	537	700	625	611	598	570	9,3
Kıymetli Metal	73	485	563	403	655	443	336	443	381	462	7,5
Yenilebilir meyve ve fındık	70	280	210	219	339	504	382	351	347	267	4,3
Yenilebilir Sebzeler	34	147	71	94	212	233	149	220	216	170	2,8
Kıyafet ve Giyim	9	64	66	55	117	157	201	218	178	152	2,5
Gübreler	14	94	356	69	189	231	228	219	130	144	2,3
Hassas Tıbbi Aletler	1	6	3	8	11	4	11	106	104	114	1,8
Diğere	370	2.301	1.712	906	1.489	1.622	1.668	1.573	1.343	802	13,1
Toplam İhracat	2.327	6.491	8.571	5.680	6.722	7.037	6.325	8.212	7.135	6.126	100,0

Kaynak: ITC, (2017), "Trade Map", http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Kazakistan'da faaliyette bulunan işletmeler açısından ise üretim üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki özellikle yabancıların da yatırım yaptığı stratejik alanlar olarak kabul edilen enerji ve demir çelik endüstrisidir. İkinci kısımda, kısmi özelleştirmenin hakim olduğu, yerli ve yabancı büyük girişimlerin bulunduğu maden ve metal endüstrisi yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise, gıda endüstrisi ve hafif sanayi sektöründe faaliyette bulunan şirketler yer almaktadır (UNES-CAP, 2003: 7). Enerjinin Kazak ekonomisindeki yerini anlamak için bütçe verilerinden bahsetmek faydalı olacaktır. 2013 ve 2014 yıllarında bütçenin gelir kaynaklarının takriben 2/3'ü enerji kaynaklarının ihracına dayalıdır. Kazakistan'ın eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Rusya'dan sonra petrol üretiminde ikinci sırada yer alması da enerjinin ülke bütçesindeki yerini ve ülkenin dünya ekonomisindeki konumunu gözler önüne sermektedir. Sadece kanıtlanmış petrol rezervleri dahi 30 milyar varil (yaklaşık 3,9 milyar ton) olan Kazakistan, dünyadaki petrol kaynaklarının yaklaşık %1,8'ini elinde bulundurmaktadır. Kazakistan sahip olduğu petrol rezervlerine göre dünyada on ikinci sırada, doğal gaz kaynakları açısından ise yirminci sırada yer almaktadır. Bunun yanında Kazakistan enerji üretim hacmine göre dünyada ilk 20 ülke içerisinde bulunmaktadır (İsmayilov ve Budak, 2015: 1). Tablo 13'te de görüldüğü üzere Kazakistan'ın 2015 yılında toplam ihracatının %67,7'lik kısmını ham petrol oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla doğalgaz, demir çelik, bakır ve cevher, cüruf (kömür kırıntısı) ve kül takip etmektedir. Bu durum Kazakistan'da üretimde enerji ve demir çelik endüstrisinin hâkim olduğunu göstermektedir.

Tablo 13. Kazakistan'ın Başlıca İhraç Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürün	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Ham Petrol	4.757	31.518	48.910	30.027	41.032	63.456	64.139	64.621	60.700	31.119	67,7
Petrol ve Diğer Gazlar	271	1.652	2.261	2.141	2.609	3.011	3.584	3.129	2.839	3.105	6,7
Demir ve Çelik	1.008	3.745	6.271	2.970	3.683	6.122	4.066	3.252	3.383	2.500	5,4
Bakır	704	2.805	2.906	1.550	2.153	3.294	2.891	2.921	1.830	2.008	4,3
Cevher, Cüruf ve kül	221	1.589	2.412	1.731	2.185	4.428	2.678	2.729	2.603	1.084	2,3
Hububat	343	1.295	1.633	676	988	759	1.718	1.338	1.135	832	1,8
Kıymetli Maden	236	731	877	947	1.213	1.649	1.907	1.121	755	749	1,6
Çinko vb.	157	1.010	640	400	555	768	540	487	588	577	1,2
Tuz, Sülfür; Kireç vb.	49	168	664	193	298	711	792	521	586	549	1,2
Değirmen Endüstrisi	28	352	875	586	556	565	630	587	574	499	1,1
Diğer	711	2.882	3.722	1.974	1.972	3.344	5.197	3.994	4.466	2.933	6,4
Toplam İhracat	8.485	47.747	71.171	43.195	57.244	88.107	88.142	84.700	79.459	45.955	100,0

Kaynak: ITC, (2017), "Trade Map", http://www.ITC, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Ülkelerin dış ticaretinde ihracatın yanı sıra ithalat da oldukça önem taşır. Türk dış ticaretinde ithalatın payının ihracattan fazla olması, ülkenin uluslararası ticaret giderlerinin gelirlerinden fazla olmasına neden olmaktadır. Türkiye bir tarım ülkesi olduğundan ithalatta en küçük pay tarım sektörüne aitse de, en büyük pay sanayi sektörünüdür. Tablo 14'te Türkiye'de 2015 yılında %18,2'lik pay ile ithalatın en önemli kalemini ham petrolün oluşturduğu gözlemlenir. Bu durum sanayi sektörünün girdisi olan ham petrolün yurtdışından sağlandığı şeklinde yorumlanabilir. Daha önce Türkiye'nin ihracatının önemli kalemlerini taşıt parçaları ve makine-mekanik cihaz ve parçalarının oluşturduğu ifade edilmişti. Fakat Tablo 14'ten Türkiye'nin bu ürünleri üretmekten çok yurtdışından ara mal şeklinde ithal ettiği, işleyip geliştirerek, ardından ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de ihracatı yapılan bazı ürünlerin girdisi ithal edilmekte, bu nedenle de dış ticaret açığı yüksek seyretmektedir.

Tablo 14. Türkiye'nin Başlıca İthal Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürünler	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Ham Petrol	8.339	33.883	48.281	29.887	38.496	54.117	60.117	55.917	54.889	37.841	18,2
Makine-Mekanik Cihazlar ve Parçaları	6.304	22.570	22.539	17.124	21.266	27.110	26.315	30.156	28.104	25.559	12,3
Elektrikli Makine	3.635	13.295	13.892	12.244	14.641	16.835	16.279	17.758	17.948	17.637	8,5
Taşıt Parçaları	1.827	12.397	12.789	8.972	13.419	17.184	14.514	16.808	15.735	17.543	8,4
Demir ve elik	1.797	16.182	23.157	11.340	16.118	20.424	19.642	18.690	17.575	14.775	7,1
Plastik	1.733	8.688	9.385	6.938	9.730	12.578	12.505	13.881	14.150	12.268	5,9
Organik Kimyasallar	1.625	3.995	4.421	3.340	4.400	5.504	5.064	5.314	5.833	4.715	2,3
Hassas Tıbbi Aletler	953	3.012	3.444	2.832	3.437	4.116	4.055	4.558	4.878	4.621	2,2
İlaçlar	1.087	3.523	4.360	4.080	4.410	4.697	3.995	4.151	4.428	4.296	2,1
Kıymetli Maden	1.074	5.906	5.653	2.003	3.036	7.022	8.529	16.234	8.120	4.183	2,0
Diğer	13.021	46.608	54.034	42.103	56.582	71.250	65.525	68.190	70.511	63.764	30,8
Toplam İthalat	41.399	170.062	201.960	140.869	185.541	240.841	236.545	251.661	242.177	207.206	100,0

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Özbekistan'da SSCB döneminde ekilebilen arazilerin tamamının pamuk üretimine ayrılmış olması nedeniyle, ülkede sanayileşme ziraata dayalı bir endüstrileşmeye yönelmiştir. Ülkede kurulan fabrika ve imalathanelerin önemli bir kısmı traktör, tarım makineleri, pamuk toplama ve işleme makineleri, motor, doğal gaz ve petrolle çalışan aletlerin imal edilmesine yöneliktir (Küçük, 2006: 51). Fakat Tablo 15'te de görüldüğu üzere; Özbekistan ithalatının büyük bir kısmını makine, mekanik cihaz ve parçaları ile raylı sistem harici taşıtlar oluşturmaktadır. Bu durum Özbekistan'da endüstrinin ithalata dayalı olarak faaliyette bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

2015 yılında Özbekistan'da toplam ithalatın %18,3'lük kısmını makine-mekanik cihaz ve parçaları oluşturmuştur. Bunu sırasıyla taşıt ve parçaları, elektrikli makineler, ilaçlar ve ham petrol takip etmiştir.

Tablo 15. Özbekistan'ın Başlıca İthal Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürün	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Makine-Mekanik Cihazlar ve Parçaları	493	1.113	1.556	1.557	1.421	1.706	1.949	2.175	2.516	1.875	18,3
Raylı Sistem Hariç Diğer Taşıtlar	231	835	1.184	975	1.101	1.151	1.497	1.730	1.597	996	9,7
Elektrikli Makine	127	376	611	488	481	633	707	818	1.020	797	7,8
İlaçlar	40	210	264	282	352	402	486	572	685	636	6,2
Ham Petrol	48	405	721	583	632	588	681	823	737	616	6,0
Demir ve Çelik	66	328	423	341	471	572	638	763	803	598	5,8
Plastik	23	197	265	226	310	369	351	469	498	402	3,9
Ağaç ve Ahşap	117	312	458	345	345	466	511	662	640	360	3,5
Demir veya Çelikten Eşyalar	64	650	934	959	264	357	524	768	627	335	3,3
Hububat	11	29	77	48	46	113	110	129	173	262	2,5
Diğer	883	1.926	2.637	2.295	2.865	3.407	3.491	3.956	4.262	3.355	32,8
Toplam İthalat	2.103	6.381	9.130	8.099	8.288	9.764	10.945	12.865	13.558	10.232	100,0

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Kazakistan ise hep dış ticaret fazlası veren bir ülke olmuştur (Bkz. Tablo 10). Kazakistan ticaretinde 2015 yılında en önemli ithal kalemlerini %18,3'lük payla makine-mekanik cihazlar ile %10'luk payla elektrikli makineler oluşturmuştur. Ancak ülkede kayıt dışı ticaret hacminin fazlalığı, ithalatın izlediği seyrin takibine yönelik girişimleri güçleştirmektedir. Kazakistan'ın Rusya, Kırgızistan ve Özbekistan ile sahip olduğu geniş ve geçişi kolay sınırlar, küçük ölçekli sınır ticaretine olanak tanımakta, ancak sınır ticaretinin hacmi dış ticaret verilerine yansıtılmamaktadır (Anessov, 2015: 29).

Tablo 16. Kazakistan'ın Başlıca İthal Ürünleri (Milyon Dolar)

Ürün	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Makine-Mekanik Cihazlar	1.322	5.820	7.208	5.428	4.326	5.561	9.278	7.497	6.852	5.600	18,3
Elektrikli Makine	529	2.986	2.844	2.299	2.527	3.815	5.308	3.997	3.976	3.068	10,0
Demir ve elik	588	2.197	4.387	4.569	1.770	2.005	4.216	4.416	2.524	2.584	8,5
Taşıtlar ve Parçalar	519	4.416	2.659	1.553	1.038	1.871	3.959	4.511	4.401	2.021	6,6
Ham Petrol	793	3.639	5.431	2.834	2.379	4.878	4.959	5.472	2.319	1.681	5,5
İlaçlar	120	610	725	759	924	985	1.612	1.614	1.420	1.222	4,0
Plastik	125	887	925	780	783	1.245	1.962	1.594	1.485	1.093	3,6
Demir ve elik	142	1.443	1.183	622	498	1.082	1.314	1.148	1.049	875	2,8
Hassas Tıbbi Mal. aletler	156	733	824	622	757	1.972	1.659	1.231	1.120	794	2,6
Mobilya	102	575	553	489	650	792	1.087	786	789	594	1,9
Diğer	4.396	23.306	26.739	19.955	15.652	24.206	35.354	32.266	25.935	19.532	64,0
Toplam İthalat	6.280	32.686	37.815	28.408	24.023	38.010	58.227	48.805	41.295	30.567	100,0

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITS, Trade Map.org/Product_SelCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan ekonomileri ve ticari yapıları genel hatlarıyla ele alındığında; Türk ekonomisinin Özbek ve Kazak ekonomilerine göre üretim ve GSYİH (büyüme ve gelişme göstergeleri) açısından oldukça gelişmiş olduğu, Kazak ekonomisinin ise kişi başına düşen GSYİH (refah göstergesi) açısından Türk ve Özbek ekonomilerinin ilerisinde olduğu anlaşılr. Kazak ekonomisi aynı zamanda bu üç ülke arasında dış ticaret açığı vermeyen tek ülkedir. Bunun yanı sıra Özbek ekonomisi ise çok fazla borca sahip olmayan ve kamu net borç stokunun GSYİH'ye oranı bu üç ülke arasında en düşük olan ülkedir. Gerek Türkiye gerekse de Özbekistan ve Kazakistan'ın ekonomik ve ticari yapıları incelendiğinde, ülkelerin farklı makroekonomik göstergelerde birbirlerine üstünlük sağladıkları görülür.

3. Ülkeler Arası Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Bir ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını geliştirerek, dünya üzerinde yer alan gelişmiş ve çağdaş ülkeler arasında yer alması ancak kalkınması ile mümkündür. Bir ülkenin kalkınması o ülkenin iç ekonomik, sosyal ve kurumsal yapısıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca, uluslararası ticarî ilişkileri de o ülkenin kalkınması açısından çok büyük önem arz eder (Seyidoğlu, 2001: 598). Uluslararası ticaret Nurkse tarafından "büyümenin motoru" olarak ifade edilmiştir (Nurkse, 1970:163).

Bir ülkenin diğer ülkelerle olan ikili ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesinde özellikle hukuki altyapının tesis edilmesi büyük bir önem arz eder. Bunun için de ticarî, çifte vergilendirilmenin önlenmesi, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması gibi anlaşmaların devletlerarası ekonomik

ve ticarî ilişkilerin hukuki zeminini hazırlayan en önemli anlaşmalar olduğu söylenebilir. Hiçbir ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda kaynağa sahip olduğu söylenemez. Aynı zamanda bir ülkenin ihtiyaç duyduğundan fazla mal ve hizmeti israf etmesi gibi bir şey de söz konusu değildir. Bu sebeple ülkeler ülke içinde ihtiyaç fazlası olan mal ve hizmetleri satıp, ihtiyaç açığı olan mal ve hizmetleri ise yurtdışından karşılayarak uluslararası ticarete bulunurlar. Bunların yanı sıra, coğrafi farklılıklar, iklim, teknoloji, yetişmiş işgücü, gelişmiş girişimcilik ruhu, ürün farklılaştırması, uluslararası fiyat farklılıkları ve tüketici zevkleri dış ticaretin diğer ana nedenleridir (Utkulu, 2005: 6-8).

Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan teoride olduğu gibi farklı üretim faktörlerine farklı miktarlarda sahip olduklarından, aynı ortak geçmişe, tarihe ve değerlere sahip olmaları nedeniyle birbiriyle yakın ilişkiler kurmuşlar ve aralarında ekonomik ve ticarî ilişkileri geliştirmişlerdir. Ülkeler arası ekonomik ve ticarî ilişkilerin geliştirilmesini ve yatırımcıların bu ülkelerde yatırım yapma kararlarını etkileyen en önemli unsur ekonomik ve siyasi istikrarın sürekliliğidir (Aksoy ve Kula, 2006: 399).

1991 yılında Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte Türkiye ile bu ülkeler arasında ekonomik ve ticarî ilişkiler gelişmeye başlamış, yıllar içinde artmış, ancak henüz istenilen düzeye ulaşmamıştır. Son yıllarda Avro Bölgesi'nde yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı beş ülke arasında üç AB üyesi ülke bulunmaktadır. Avro bölgesinin en güçlü ekonomisi durumundaki Almanya, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke olurken, bu ülkeyi izleyen diğer AB ülkeleri ise İngiltere ve İtalya olmuştur. 2015 yılı ihracat rakamlarına göre, Almanya'ya yaklaşık 13,4 milyar dolar, İngiltere'ye 10,5 milyar dolar, İtalya'ya ise 6,8 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatının %9,33'ü Almanya'ya gerçekleştirilmiştir. Yine 2015 yılında Türkiye'nin ihracatında en fazla pay alan 3. ve 5. ülkeler sırasıyla Irak ve ABD'dir. Kazakistan ise 2015 yılında Türkiye'nin dünyada en çok ihracat yaptığı 38. ülke olmuş, buraya toplam 750 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye Özbekistan arası ihracat verilerine göre, Türkiye'den Özbekistan'a 2015'te 488 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiş ve ülke en çok ihracat yaptığımız 50. ülke olmuştur. Yine Tablo 17'de Türkiye'nin 2015 yılında gerçekleştirdiği toplam 207 milyar dolarlık ithalattan en büyük payı %12 ile Çin'in aldığı görülür. Çin'den yapılan ithalat 2015 yılında 24,8 milyar dolar değerindedir. Çin'in ardından sırasıyla Almanya'dan 21,3 milyar dolar, Rusya'dan 20,3 milyar dolar, ABD'den 11,1 milyar dolar ve İtalya'dan 10,6 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra 2015 yılında Türkiye Kazakistan'dan 1,1 milyar dolarlık, Özbekistan'dan ise 711 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Kazakistan Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı 37. ülke konumunda yer alırken, Özbekistan ise 48. sırada yer almıştır.

Tablo 17. Türkiye'nin Başlıca lkeler İtibarıyla Dış Ticareti (Milyon Dolar)

İhracat											
İthalatçılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Almanya	5.366	11.993	12.951	9.791	11.486	13.950	13.124	13.702	15.147	13.418	9,33
İngiltere	2.174	8.626	8.158	5.919	7.238	8.151	8.693	8.785	9.903	10.557	7,34
Irak	0	2.844	3.916	5.126	6.041	8.310	10.822	11.948	10.887	8.550	5,94
İtalya	2.342	7.480	7.815	5.892	6.510	7.854	6.373	6.718	7.141	6.887	4,79
ABD	3.125	4.177	4.307	3.234	3.773	4.585	5.606	5.641	6.342	6.396	4,45
Kazakistan	119	1.079	890	633	819	947	1.068	1.039	977	750	0,52
Özbekistan	89	225	336	279	282	354	449	562	603	488	0,34
Diğer	18.114	70.843	93.626	71.262	77.825	90.751	106.323	103.404	106.607	96.801	67,29
Toplam	31.333	107.271	132.002	102.138	113.979	134.906	152.461	151.802	157.610	143.850	100,0
İthalat											
İhracatçılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Çin	925	13.234	15.658	12.662	17.180	21.693	21.295	24.685	24.918	24.873	12,00
Almanya	5.335	17.539	18.687	14.096	17.549	22.985	21.400	24.182	22.369	21.351	10,30
Rusya	3.435	23.508	31.364	19.718	21.599	23.952	26.625	25.064	25.288	20.399	9,84
ABD	3.261	8.166	11.976	8.572	12.322	16.042	14.130	12.596	12.727	11.128	5,37
İtalya	3.484	9.968	11.012	7.672	10.204	13.452	13.345	12.887	12.059	10.641	5,14
Kazakistan	90	1.284	2.331	1.077	2.470	1.995	2.056	1.760	1.236	1.109	0,54
Özbekistan	36	613	580	412	861	939	813	815	780	711	0,34
Diğer	24.833	95.750	110.352	76.660	103.356	139.783	136.881	149.672	142.800	116.994	56,46
Toplam	41.399	170.062	201.960	140.869	185.541	240.841	236.545	251.661	242.177	207.206	100,0

Kaynak:ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITC, Trade Map.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Özbekistan'da 2000'li yılların başlarına kadar dış ticaret yoğun olarak BDT lkeleri ile gerçekleştirilmiştir. Bunun nedenleri; Sovyetler Birliği döneminde yapılanmış olan tarım ve sanayi sektörlerinin BDT lkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı, yine bu lkelerin kendi aralarında yapmış oldukları serbest ticaret anlaşmaları ve takas ticaretinin yaygınlığı olarak kabul edilir (TBTM, 2015: 56). Özbekistan; Rusya, Ukrayna ve Kazakistanla geleneksel ekonomik ilişkilere sahiptir. Bununla birlikte, BDT lkeleri dışı ortaklıkların önemi de giderek artmıştır. Son yıllarda İsviçre, Güney Kore, AB, Çin, Almanya, Japonya ve Türkiye ülkenin dış ticaretinde daha aktif bir

rol oynamaya başlamıştır (The Eurasia Center, 2016(a): 3). Özbekistan 2015 yılında toplam 6,1 milyar dolarlık ihracatının %30,7 gibi büyük bir kısmını İsviçre ile gerçekleştirmiştir. Bunu sırasıyla Çin, Kazakistan, Türkiye ve Rusya izlemiştir. 2015 yılı verilerine göre Özbekistan'ın ihracatında en büyük pay alan 3. ve 4. ülkeler sırasıyla Kazakistan (%11,8) ve Türkiyedir (%11,6). Yine Özbekistan 2015 yılında toplam 10,2 milyar dolar değerinde ithalat yapmış, en büyük ithalatı %21,8 ile Çin'den ardından sırasıyla Rusya (%21,7), G.Kore (%12,5), Kazakistan (%9,2) ve Türkiyeden (%4,8) gerçekleştirmiştir (Bkz.Tablo 18).

Tablo 18. Özbekistan'ın Başlıca Ülkeler İtibarıyla Dış Ticareti (Milyon Dolar)

İhracat											
İthalatçılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
İsviçre	6	2	11	12	32	9	543	1.539	1.336	1.884	30,7
Çin	7	363	328	349	1.300	807	1.091	1.938	1.597	1.266	20,6
Kazakistan	81	538	516	304	473	770	1.031	968	1.013	725	11,8
Türkiye	36	613	580	412	861	939	813	815	780	711	11,6
Rusya	584	1.459	1.298	846	1.513	1.756	1.390	1.256	869	575	9,4
Afganistan	-	-	168	875	1.087	732	580	581	721	336	5,4
Fransa	-	216	15	195	115	158	156	167	131	177	2,9
Ukrayna	192	546	2.118	1.640	81	643	108	91	72	62	1,0
Diğer	1.421	2.754	3.537	1.047	1.260	1.223	613	857	616	390	6,4
Toplam	2.327	6.491	8.571	5.680	6.722	7.037	6.325	8.212	7.135	6.126	100,0
İthalat											
İhracatçılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Çin	50	764	1.277	1.560	1.181	1.359	1.783	2.613	2.678	2.236	21,8
Rusya	409	1.722	2.066	1.697	1.663	1.983	2.324	2.803	3.113	2.221	21,7
G. Kore	345	748	1.122	1.149	1.438	1.722	1.765	1.968	2.032	1.284	12,5
Kazakistan	150	871	1.272	891	1.101	1.179	1.334	1.145	1.083	942	9,2
Türkiye	89	225	336	279	282	354	449	562	603	488	4,8
Almanya	201	360	453	458	712	683	517	572	671	478	4,7
Japonya	17	64	76	84	77	238	97	122	168	251	2,5
Ukrayna	108	346	595	406	228	353	435	351	308	174	1,7
Diğer	734	1.281	1.933	1.575	1.606	1.893	2.241	2.729	2.902	2.158	21,1
Toplam	2.103	6.381	9.130	8.099	8.288	9.764	10.945	12.865	13.558	10.232	100,0

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITC, Trade Map.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Kazakistan'da ihracat 2015 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 33,5 milyar dolar azalarak 45,9 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu durum son yıllarda petrol fiyatlarında yaşanan düşüşe bağlı olarak Kazakistan'ın petrol ihracatından elde ettiği gelirin azalmasından kaynaklanmıştır. 2015 yılında Kazakistan'ın ihracatında ilk üç sırayı İtalya (%17,7), Çin (%11,9) ve Hollanda (%10,8) almıştır. Türkiye 2015 yılında Kazakistan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında 1,2 milyar dolar ile 8. sırada yer almış, Özbekistan ise 942 milyon dolar ile 12. sırada yer almıştır. Kazakistan'ın 2015 yılında toplam ithalatı 10,7 milyar dolar azalarak 30 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Kazakistan'ın 2015 yılı verilerine göre gerçekleştirdiği ithalat, %34,4'lük pay ile en fazla Rusya'dan olmuştur. Rusya'yı, Çin (%16,6) ve Almanya (%6) takip etmiştir. 2015 yılında Kazakistan'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 739 milyon dolar ile 8. sırada yer almıştır. Aynı yıl Özbekistan ise Kazakistan'ın en çok ithalat yaptığı 9. ülke olmuş, Özbekistan'dan 725 milyon dolar değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir (Bkz. Tablo 19).

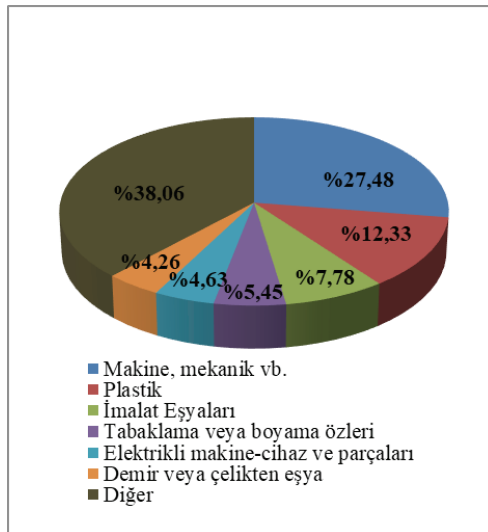
Tablo 19. Kazakistan'ın Başlıca Ülkeler İtibarıyla Dış Ticareti (Milyon Dolar)

İhracat											
İthalatçılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
İtalya	956	7.774	11.920	6.686	9.576	15.045	15.391	16.480	16.051	8.136	17,7
Çin	646	5.635	7.676	5.888	10.122	16.291	14.334	14.373	9.799	5.480	11,9
Hollanda	141	2.464	4.638	2.222	4.160	6.637	7.334	9.888	8.724	4.980	10,8
Rusya	1.733	4.658	6.227	3.546	3.006	7.514	6.136	5.875	6.388	4.547	9,9
Fransa	7	3.982	5.388	3.381	4.433	5.414	5.645	5.460	4.690	2.681	58
İsviçre	378	7.475	11.281	2.668	1.234	4.952	4.923	4.313	4.539	2.659	5,8
Romanya	7	686	1.010	840	1.281	2.265	3.047	2.396	3.152	1.343	2,9
Türkiye	74	934	1.903	791	1.234	2.574	2.741	2.603	2.272	1.275	2,8
Özbekistan	150	871	1.272	891	1.101	1.179	1.334	1.145	1.083	942	2,0
Diğer	4.393	13.268	19.856	16.282	21.097	26.236	27.257	22.167	22.761	13.912	30,2
Toplam	8.485	47.747	71.171	43.195	57.244	88.107	88.142	84.700	79.459	45.955	100,0
İthalat											
İhraılar	2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 %'si
Rusya	2.751	11.573	13.753	8.896	5.475	16.269	16.959	17.971	13.807	10.529	34,4
Çin	171	3.507	4.565	3.569	3.964	5.021	10.330	8.364	7.368	5.085	16,6
Almanya	485	2.585	2.572	2.041	1.828	2.082	4.530	2.039	2.009	1.821	6,0
ABD	347	1.623	1.930	1.393	1.315	1.716	2.940	2.159	1.993	1.484	4,9
İtalya	268	1.130	1.240	1.915	1.581	1.145	1.516	971	978	1.080	3,5

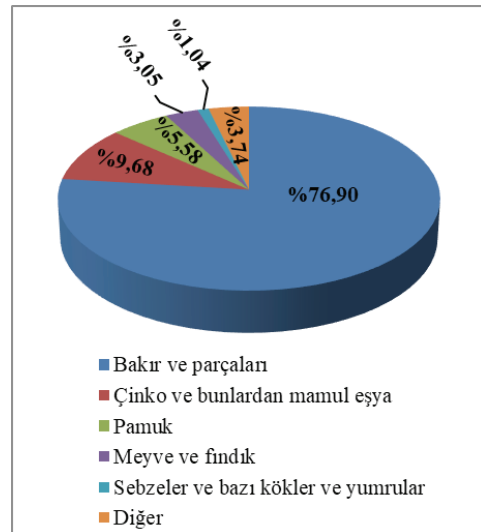
Ukrayna	154	1.517	2.104	2.131	1.358	1.734	3.731	2.269	1.208	827	2,7
Türkiye	136	958	970	570	616	729	1.384	926	1.015	739	2,5
Özbekistan	81	538	516	304	473	770	1.031	968	1.013	725	2,4
Diğer	1.887	9.255	10.165	7.589	7.413	8.544	15.806	13.138	11.904	8.277	27,0
Toplam	6.280	32.686	37.815	28.408	24.023	38.010	58.227	48.805	41.295	30.567	100,0

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITS,TradeMap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx, (14.02.2017).

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkileri, bu ülkelerin bağımsızlıklarını takiben giderek artmıştır. Türkiye'nin bu ülkelerden daha ziyade hammadde ithalatı yaptığı ve bu ülkelere mamul maddeler ihraç ettiği görülmektedir (Kabasakal, 2001: 53-54). Grafik 1'den anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatında en yüksek paya %27,48 ile makine, mekanik vb. aksam ve parçaları sahiptir. Bunu sırasıyla plastik (%12,33), imalat eşyaları (%7,78), tabaklama ve boyama özleri (%5,45), elektrikli makine cihaz ve parçaları (%4,63) ile demir-çelik (%4,26) takip etmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere Türkiye'nin Özbekistan'dan ithalatının büyük bir kısmını hammadde ithalatı oluşturmaktadır. Türkiye'nin Özbekistan ile ithalatında en büyük paya %76,9 ile bakır ve bakır ürünleri sahiptir. Diğer ithal grubu ürünleri çinko ve bunlardan mamul eşya (%9,68), pamuk (%5,58), meyve ve fındık (%3,74), sebzeler ve bazı kökleri ve yumrular (%3,05) ve diğer (%1,04) oluşturmaktadır.

İhracat

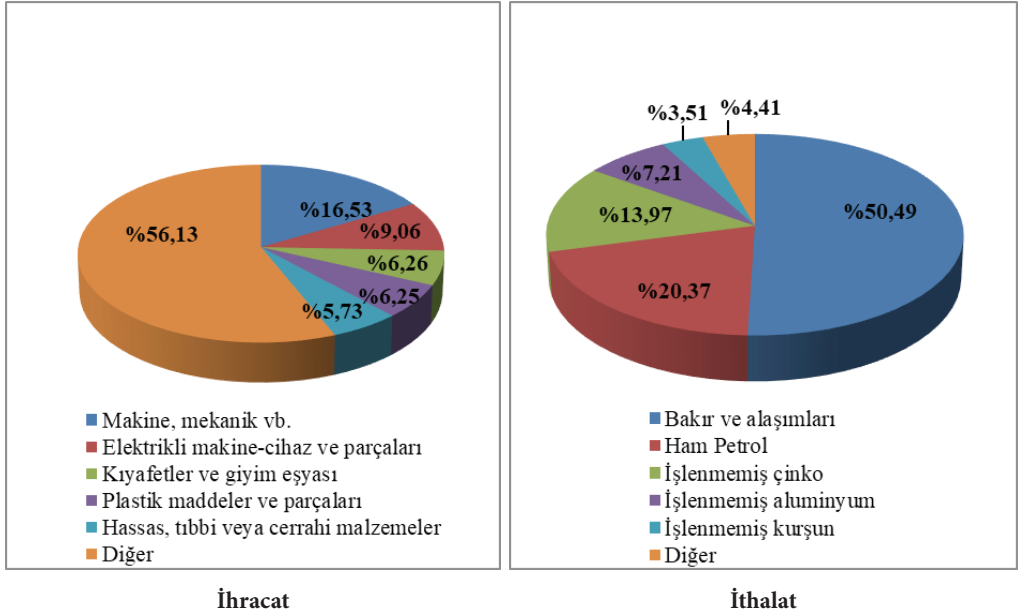

İthalat

Grafik 1. Türkiye'nin Özbekistan'la Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (%) (2015)

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITS,TradeMap.org/Bilateral_TS.aspx, (14.02.2017).

Grafik 2'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin Kazakistan ile gerçekleştirdiği ihracatta en önemli ihraç ürünü %16,53'lk payı ile makine, mekanik aksam ve parçalarına aittir. Bunu sırasıyla elektrikli makine ve parçaları (%9,06), konfeksiyon ürünleri (%6,26), plastik ürünler (%6,25), tıbbi ve cerrahi malzemeler (%5,73) takip etmektedir. Kazakistan'dan yapılan ithalatta ise bakır ve alaşımları (%50,49), ham petrol (%20,37), ham çinko (%13,97), ham alüminyum (%7,21) ve ham kurşun (%3,51) gibi hammaddeler yer almaktadır.

Grafik 2. Türkiye'nin Kazakistan'la Dış Ticaretinde Başlıca rnler (%) (2015)

Kaynak: ITC, (2017), Trade Map, http://www.ITC, Trade Map.org/Bilateral_TS.aspx, (14.02.2017).

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler 1991 yılından 2003 yılına kadar hızlı bir ilerleme kaydetmiş, ancak 2003 yılından sonra bir süre durağanlaşmıştır. İlk yıllarda ikili Anlaşmalar, Protokoller ve Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantılarının olduğu faaliyetler düzenlenmiş, son olarak da 2008 yılında tekrar bir KEK toplantısı gerçekleştirilmiştir (DEİK, 2012(b): 16). Bugüne kadar Türkiye ile Özbekistan arasında ticaretin altyapısını düzenleyen anlaşma ve protokoller şu şekilde sıralanabilir:

- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
- Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma
- Çifte Vergilendirmenin nlenmesi Anlaşması
- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
- Türkiye – Özbekistan Hükümetler Arası KEK I. Dönem Toplantısı Protokolü
- Türkiye – Özbekistan Hükümetler Arası KEK II. Dönem Toplantısı Protokolü

- Türkiye – Özbekistan Hükümetler Arası KEK III. Dönem Toplantısı Protokolü (T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2017), <http://www.mfa.gov.tr>)

Aynı şekilde Türkiye ile Kazakistan arasındaki ikili ilişkilerin önünü açmaya yönelik de hem ekonomik hem siyasi hem de kültürel anlaşmalar yapılmış, ancak ikili ilişkiler henüz arzulanan düzeye ulaşmamıştır (Ercan ve Gökdeniz, 2009: 71). Kazakistan ile Türkiye arasında 1 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile siyasi, ticari, bilimsel, teknik, insani, ekolojik, enformasyon, eğitim ve kültürel konular başta olmak üzere her alanda karşılıklı yarar ilkesine dayanan uzun vadeli bir işbirliği döneminin başlangıcına ilişkin temeller atılmıştır (Saray, 2004: 291). Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaretin altyapısını düzenleyen anlaşma ve protokoller şu şekildedir:

- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
- Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Protokol
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması
- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
- Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması
- Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
- Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı
- KEK IV. Dönem Toplantısı Protokolü
- KEK V. Dönem Toplantısı Protokolü
- KEK VI. Dönem Toplantısı Protokolü
- KEK VII. Dönem Toplantısı Protokolü (T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2017), <http://www.mfa.gov.tr>)

Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler ülkeler arasında yapılan anlaşma ve protokollere rağmen, henüz istenilen düzeye gelmese de her geçen gün artmaya devam etmektedir. Türkiye çeşitli ülkelerle güçlü ekonomik ve ticari ilişkiler içindedir. Bununla birlikte Türkiye ile sıkı ekonomik ve ticari ilişki içinde olan Özbek ve Kazak ekonomileri için ülkemiz büyük bir önem arz etmektedir. Şöyle ki; 2015 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi 351 milyar dolar civarındadır. Fakat bu verinin sadece 1,9 milyar doları (%0,5) Kazakistan, 1,2 milyar doları (%0,3) ise Özbekistan ile gerçekleştirilmiştir. Oysa ki, Özbekistan tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen yaklaşık 16 milyar dolarlık dış ticaret hacminin 1,2 milyar doları Türkiye ile gerçekleştirildiğinden Türkiye Özbekistan'ın dış ticaretinde %7,5'lik bir paya sahiptir. Aynı şekilde 2015 yılında Kazakistan tarafından gerçekleştirilen yaklaşık 76,5 milyar dolarlık dış ticarete Türkiye 2 milyar dolar ile Kazakistan dış ticaretinin %2,6'lık payına sahiptir (Bkz. Tablo 17, 18 ve 19).

Çalışmada ülkelere ait incelenen GSYİH, ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, kamu borç stoku, dış ticaret, finansal gelişmişlik düzeyi, döviz kuru gibi veriler yabancı yatırımcılar açısından dikkate alınan unsurlar arasında sıralanabilir. Literatürde ayrıca doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarını belirleyen faktörler olarak; uluslararası net rezervler, reel döviz kuru, GSMH, grevlerle kaybolan işgünü sayısı, dışa açıklık oranı, enerji kaynakları ve yeraltı zenginlikleri, işgücü maliyetleri ve yatırım teşvikleri gibi değişkenler de kullanılmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008: 1). Çalışmada incelenen ülkeler seçilmiş değişkenlerle incelendiğinde, ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ne düzeyde gerçekleştiği Tablo 20’de görülebilmektedir. Ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYİH’ye oranı yıllar itibariyle en yüksek olan ülke enerji kaynakları ve maden rezervleri fazla olan Kazakistandır. Kazakistan’da son yıllarda doğrudan yabancı yatırım girişleri bir düşüş trendi içinde olsa da, 2015 yılında %3,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de bu oran dönem dönem yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle iniş çıkışlar gösterse de son yıllarda artış eğilimindedir. 2015 yılı itibariyle bu oran Türkiye’de %2,4, Özbekistan’da ise %1,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Net doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının GSYİH’ye oranı dikkate alındığında ise; 2015 yılı itibariyle bu oran Türkiye’de %0,7, Kazakistan’da ise %1,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Buradan hem Türkiye hem de Kazakistan için yabancı sermaye hareketlerinin ülkeye girişinin çıkıştan fazla olduğu ve ilgili ülkelerin yabancı yatırımcıları çeken ülkeler oldukları sonucuna varılabilir.

Tablo 20. Net Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYİH’ye Oranı (%)

Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri/GSYİH										
Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	0,4	3,4	2,7	1,4	1,2	2,1	1,7	1,5	1,6	2,4
Özbekistan	0,5	3,2	2,4	2,5	4,2	3,6	1,1	1,1	1,0	1,6
Kazakistan	7,5	11,4	12,6	12,4	5,0	7,1	6,6	4,2	3,2	3,6
Net Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışları/GSYİH										
Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,5	0,4	0,9	0,7
Özbekistan*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazakistan	0,5	3,8	2,8	3,6	2,6	2,7	0,9	0,8	1,0	1,7

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=KZ-TR-UZ>, (13.04.2017).

* Özbekistan’a ait veriye erişilememiştir.

Türkiye tarafından Orta Asya ülkelerine yapılan yatırımlarda özellikle Kazakistan Türk girişim ve yatırımcılarını çeken ve gelecek için büyük bir potansiyel sunan ülke konumundadır (DEİK 2012(a): 12-13). Türkiye yatırılan sermaye miktarı açısından Kazakistan’daki 17. büyük yatırımcı konumunda olmakla birlikte, enerji dışı sektörlerdeki yatırımlar açısından 4. sırada yer almaktadır. Kazakistan’da yoğunlaşan yatırımların toplam tutarı 2 milyar dolar düzeyindedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>).

Bu üç ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesinde, ön plana çıkan sektörlerle odaklanması ve sektörel bazda çalışmalar yapılması faydalı olabilecektir. Bu amaçla hafif sanayi, inşaat, tekstil ve gıda sanayine ağırlık verilmesi yatırımları ve dış ticaret hacmini daha da arttırabilecektir. Her üç ülkenin de birbirleriyle ilişkilerinde sadece İstanbul – Taşkent – Astana ile sınırlı kalmadan değişik bölgelerle işbirliğini geliştirmeleri, toplantı ve seyahatler organize ederek Türk, Özbek ve Kazak işadamları arasındaki temasları canlı tutmaları, Kazakistan ve Özbekistan’ı Türkiye’nin sahip olduğu KOBİ tecrübesi ile tanıştırmak üzere ülkeler arasında karşılıklı yatırımların genişlemesine katkıda bulunmaları ve girişimcilerle ortak işbirliği için zemin yaratmaları dış ilişkilerin temel hedefleri arasında yer almalıdır.

4. Ülkelerin Merkez Bankası ve Bankacılık Sistemlerinin Karşılaştırılması

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan hemen sonra kazanılan siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güçlendirmek amacıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde bir “tedavül bankası” işlevi görecek “millî devlet bankası” kurulması fikri üzerinde durulmuş ve Türk parasının istikrarının sağlanması amacıyla bağımsız bir merkez bankası kurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilmiş, 30 Haziran 1930 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (TCMB, 2008: 3-4). TCMB bugün de özerk yapısıyla fiyat ve finansal istikrar amaçları doğrultusunda para politikalarını etkin şekilde uygulamaktadır.

Özbekistan Merkez Bankası ise 1992 yılında kurulmuştur. Özbekistan Anayasası’nın 124. maddesi ile Özbekistan Cumhuriyeti’nin bankacılık sisteminin Özbekistan Cumhuriyet Merkez Bankası’nın başkanlığında olduğu kabul edilmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası’nın “Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Bankası Hakkında” 1. maddesi uyarınca, Banka kamu tüzel kişiliğine haizdir. Merkez Bankasının temel amacı ulusal para biriminin istikrarını sağlamaktır. (CBU, 2017, <http://www.cbu.uz/en/o-banke/pravovoy-status-i-funktsii/>).

Kazakistan Merkez (Ulusal) Bankası (National Bank of Kazakhstan-NBK) 13 Nisan 1993 tarihinde kurulmuştur. NBK, Kazakistan Cumhuriyeti menfaatlerini diğer ülkelerdeki merkezi bankalarla, uluslararası bankalarla ve diğer finansal-kredi kuruluşlarındaki ilişkilerinde yetkisinin sınırları dahilinde temsil eder. NBK, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na rapor veren, ancak mevzuatın verdiği yetkilerin sınırları dahilinde faaliyetlerinde bağımsız bir bankadır. Merkezî 13 bölüm (bir departman Astana’da bulunuyor), 13 bağımsız bölüm; 16 bölge şubesi ve Almatı şehrindeki bir şubesi: nakit işlemleri ve değerli eşya depolama merkezi; Rusya Federasyonu Ulusal Bankası Temsilciliği olmak üzere üçlü bir yapıya sahiptir (NBK, 2017, <http://www.nationalbank.kz/?docid=164&switch=english>).

TCMB, Sovyetler Birliği’nin dağılmasını takiben bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile ikili ilişkileri geliştirmek ve ülkeler arası bankacılık faaliyetlerini güçlendirmek amacıyla çeşitli anlaşmalar yapmıştır. 1994 yılında başlatılan bir proje kapsamında Türk Cumhuriyetleri ile gelişmekte olan ülkelerin dövizlerinin TCMB’ye yönlendirilmesinin teşviki amacıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan merkez bankaları TCMB’nin yurtdışı muhabirleri

arasına alınarak “Bankacılık Dzenlemeleri” imzalanmıştır. Ayrıca, Özbekistan ile TCMB arasında muhabirlik ilişkisi tesis edilmiştir. Diğer yandan, bankacılık alanında ikili ilişkileri geliştirmek ve serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında edinilen tecrübe ve birikimin Türk Cumhuriyetleri ve Müslüman Balkan lkeleri merkez bankaları personellerine aktarılması çerçevesinde TCMB ile Kazakistan Merkez Bankası arasında “Eğitim Protokolleri” imzalanmış, bu amaçla çeşitli ziyaret ve eğitim programları yapılmıştır (DPT, 2000: 127-128).

Köklü bir geçmişi olan Türk bankacılık sektörü Kasım 2000 ve şubat 2001 krizlerinin ardından bir rehabilitasyon ve yeniden yapılanma srcine girmiştir. Bu erevede Bankalar Kanunu’nda önemli değişiklikler yapılmış, bankaların faaliyetleri yeniden dzenlenmiş ve etkin denetimleri sağlanmaya çalışılmıştır. Uluslararası finans piyasalarına entegrasyon amaçıyla ürün ve hizmet çeşitliliği ile kalite arttırılmaya ve sektöre rekabet gücü kazandırılmaya çalışılmıştır. 2008 yılında yaşanan Küresel Krize rağmen, Türk bankacılık sektörü gelişimini sürdürmüş, diğer yandan da ülkedeki ekonomik faaliyetleri desteklemeye devam etmiştir. Ayrıca Türk bankalarının krizlere karşı kırılgnlıklarını azaltmak, bankacılık faaliyetlerini iyileştirmek ve uluslararası sermaye yeterliliği hesaplamalarına uyum sağlamak amaçıyla dünyada kabul gören Basel I kriterlerinin uygulanmasına geçilmiştir. Türk bankacılık sektörünün yanı sıra zbek ve Kazak bankacılık sektörleri de Tablo 21’de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 2015 yılsonu itibariyle Türkiye’de 47 adet banka faaliyet göstermektedir. Bu bankaların 6’sı kamu bankası iken, 16’sı Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişiliklere, 25’i ise yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişiliklere ait olan bankalardır. Bu bankaların yaklaşık 10 bin adet şubesi ve 200 bine yakın çalışanı bulunmaktadır (TBB, <https://www.tbb.org.tr/tr>).

1991 yılında Özbekistan bağımsızlığını kazandığında ise henüz hiçbir bankanın Özbekistan’da genel merkezi bulunmamaktaydı. Faaliyette bulunan bankaların tümü SSCB’de mevcut olan bankaların şubeleri şeklindeydi (İTO, 1992: 23). Bu nedenle o dönemdeki banka sayısı tam olarak ortaya konulamamakla birlikte, bu bankaların 1990 yılında toplam 1.804 adet şubesi olduğu bilinmektedir (Küçük, 2006: 67). Özbekistan’da 2015 yılı itibariyle ise faaliyet gösteren 26 adet ticari banka bulunmaktadır. Bu bankaların 5’i yabancı olup, 21’i yerli bankadır. Yerli bankaların 18’i özel, 3’ %100 devlet sermayeli bankalardır. Bu bankaların bugün toplam 846 şubesi bulunmaktadır (Bkz. Tablo 21) (TBTM, 2015 26).

Özbekistan’da bankalar 5 ayrı sınıflandırmaya tabidir. Bu bankalardan birincisi Merkez Bankası, ikincisi ilgili sektörleri destekleyen sanayi-inşaat bankaları, ncs dış ticaret ve döviz işlemlerini yürütmede Merkez Bankasınınca yetkilendirilen dış ekonomik faaliyet bankaları, dördüncüsü Özbekistan vatandaşlarından mevduat toplayan ve onları kredilendirilen mevduat bankaları, son olarak ise çeşitli devlet kurumlarının bir araya gelerek merkezi bir yapıda kurdukları devlet bankalarıdır (İTO, 1992: 23).

Devlet mülkiyetindeki Özbekistan Milli Bankası (National Bank of Uzbekistan-NBU), Özbekistan’ın en büyük bankasıdır. Özbekistan’da, 1992 yılından itibaren Batı tipi bankacılık sistemi kurulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Dünya Bankası’nın da yardımı ile hazırlanan dzenlemeler sonucu bankaların sermaye yeterliliği ve likidite standartları ile ilgili önemli kararlar alınmıştır.

1999 yılının başında, yerli sermayeli bankaların, kayıtlı sermayelerine alt sınır koyan “Bankacılık Sistemi Reformunun Devamı İçin Tedbirler” adlı bir kararname yayınlamıştır. Buna göre bankalar, 1 Ocak 2000 tarihi itibarıyla belirlenen kayıtlı sermaye alt sınırlarına uymak zorundadırlar. Tüm bu gelişmelere rağmen Özbekistan bankacılık sistemi henüz beklenen düzeye erişmemiştir. Çünkü bankaların en büyük kaynağını oluşturan mevduatlarla ilgili olarak Özbek vatandaşlarına hesap açma imkânı ancak 1 Haziran 1999 tarihinden itibaren verilmiştir (DPT, 2000: 134).

Özbekistan’da faaliyette bulunan bankalardan bir tanesi de Türk kamu bankası Ziraat Bankası’nın iştiraki “Uzbekistan Turkish Bank JSC”dir. Kısaca UTBank denilmektedir. Zaten UTBank’tan başka Özbekistan’da faaliyette bulunan herhangi bir Türk sermayeli banka bulunmamaktadır. UTBank Özbekistan’daki ilk yabancı sermaye katılımı ile oluşturulan bankadır. 1993 yılında kapalı tipte bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Banka; ATB “Agrobank” % 50 (Özbekistan Cumhuriyeti), T.C. Ziraat Bankası A.Ş. % 49,98 (Türkiye Cumhuriyeti), Ziraat Bank International A.G. %0,02 (Almanya Cumhuriyeti) şeklinde hissedar yapısına sahiptir. Bunların yanı sıra UTBank’ın Özbekistan’da 2 adet şubesi de bulunmaktadır (UTBank, <http://utbank.uz/tr/content/genel-bilgiler>).

Kazakistan’ın bankacılık sistemi ise 2 kademeli bir yapıya sahiptir. Birinci kademede merkez bankası fonksiyonlarını yerine getiren NBK yer almaktadır. NBK ülkedeki tüm bankalar üzerinde denetleyici yetkiye sahiptir. İkinci kademede ise ticari bankalar bulunmaktadır (DPT, 2000: 131). 1995 yılı itibarıyla Kazakistan bankacılık sisteminde denetimsiz, risk katsayıları oldukça yüksek olan 130 banka faaliyette bulunmaktaydı. Fakat NBK tarafından yürütülen iyileştirme çalışmaları kapsamında sektörde bir dizi güçlendirme ve özelleştirme uygulamalarıyla sektör kalitesi önemli ölçüde artırılmış ve banka sayısı 2002 yılında 38’e düşmüştür (UNESCAP, 2003: 8). Bugün de Kazakistan’da faaliyet gösteren banka sayısı halen 38’dir. Bu bankaların 2’si kamu bankasıyken, 19’ü özel sermayeli, 17’si ise yabancı sermayeli banka olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Bkz. Tablo 21).

Tablo 21. Banka Sayıları (2015)

Ülke	Kamu	Özel	Yabancı	Toplam
Türkiye	6	16	25	47
Özbekistan	3	18	5	26
Kazakistan	2	19	17	38

Kaynak: TCMB, CBU ve NBK verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Kazakistan’da bankacılık faaliyetleri 1995 yılında yürürlüğe giren “Bankalar ve Bankacılık İşlemleri Kanunu” ile düzenlenmiştir. Ülkede ABN AMRO, Citibank, Deutsche Bank, Dresdner Bank, Commerzbank, Union Bank of Switzerland gibi dünyanın önde gelen bankalarının yanı sıra, Türkiye’nin kamu bankası Ziraat Bankası’nın da “Kazakhstan Ziraat International Bank (KZI)” adı altında iştirak bankası bulunmaktadır (DPT, 2000: 132). Tıpkı Özbekistan gibi

Kazakistan'da da Ziraat Bankası dışında herhangi bir bankada Türk sermaye hissedarlığı mevcut değildir. KZI, 1993 yılında yabancı katılımı ile Kazakistan Cumhuriyeti'nde kurulmuş ilk bankalardan biridir. Banka şube ağı Almatı, Astana, Çimkent ve Aktau şehirlerinde birer şube ile temsil edilmektedir. KZI'nın sermayesinin tamamı Türkiye'ye aittir. T.C. Ziraat Bank A.ř. %99,6, Emlak Planlama İnşaat Proje Yönetimi ve Ticaret A.ř. %0,25, T. Emlak Bankası A.ř. Munzam Sosyal Güvenlik ve Yardım Vakfı %0,18 hisse payına sahiptir (Ziraat Bankası, <http://www.ziraat.com.tr/interaktifRaporlar/2012/tr/m-1-12.html>).

Bir ekonomide bankacılık sektörü tarafından verilen krediler ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki olduğu yapılan çalışmalarda genel kabul görmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda Yılmaz (2014), Göçer vd. (2015), eştepe ve Yıldırım (2016) hem kısa hem de uzun dönemde bankacılık sektörü kredileri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkiden bahsetmektedirler. Yine aynı şekilde yabancı çalışmalarda Pradhan vd. (2014), Valickova vd. (2015) ve Cojocarü vd. (2016) aynı sonuca ulaşmışlardır. Bütün bu çalışmalarda kredilerin GSYİH'ye oranıyla, ülkenin bankacılık sektörünün hem finansal gelişmişliğin hem de ülke ekonomisine katkısının ölçülmesinde önemli bir değişken olduğu açıklanmaktadır. Buna göre Türkiye'de 2000 yılında %17 olan kredi/GSYİH oranı sürekli olarak artarak 2015 yılında %80,04'e ulaşmıştır. Bu da Türkiye'de bankacılık sisteminin ülkenin büyümesinde ve kalkınmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kazakistan'da ise bu oran 2000 yılında %11,19 seviyesinde iken 2015 yılında %37,73 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna göre Kazakistan bankacılık sisteminin yatırımları çok fazla desteklemediği ifade edilebilir. Özbekistan'da ise bankacılık sistemine ilişkin çeşitli kurumların istatistiksel bir veri tabanı olmadığı için bilgilere ulaşmak bir hayli güç olmuş, ilgili veriler ancak bazı akademik çalışmalardan elden edilebilmiştir. Buna göre Özbekistan'da kredilerin GSYİH'ya oranı %65 seviyelerinde olup, ülkede bankacılık sistemi çok gelişmemiş olsa bile sistemin ekonomik büyüme ve kalkınmaya önemli katkı sağladığı düşünülebilir (Bkz. Tablo 22).

Tablo 22. Kredilerin GSYİH'ye Oranı

Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	17,75	29,50	35,21	39,18	47,14	53,11	57,86	70,10	74,60	80,04
Özbekistan	-	-	-	66,28	68,60	-	-	-	65,99	66,10
Kazakistan	11,19	58,94	49,65	50,27	39,30	35,14	35,88	34,87	33,53	37,73

Kaynak: TCMB, CBU ve NBK verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Vadesi, kullanım amacı, kullanıldığı sektör, kullanım alanı, güvencesi gibi kriterler esas alınarak sınıflandırılan krediler, nitelik açısından da nakdi ve gayri nakdi kredi olarak da ayrılabilirler (Aras, 1996: 8). Nakdi krediler, kredinin türüne göre faiz ve komisyon karşılığında ödünç para verilmesidir. Gayri nakdi krediler ise, bir işin yapılması, bir borcun ödenmesi ya da bir yükümlülüğün yerine getirilmesi konusunda bankanın alacağı bir ücret ya da komisyon karşılığında yükümlü adına taahhütte bulunulması, ona kefil olunması biçiminde kullanılan kredilerdir (teminat ve referans

mektubu kredisi, akreditif kredisi, kabul ve aval kredisi gibi) (Sungur, 1999: 23). Gayri nakdî krediler uluslararası ticarete, inşaat ve taahhüt işleri ile uluslararası proje ve yatırımlarda özellikle kullanılmaktadır. Gayri nakdi kredilerin toplam kredilere oranı ülkede uluslararası ticarete bankacılık sektörünün sağladığı katkısı ortaya koymaktadır. Tablo 23'te bu oranın yıllar itibariyle ortalama olarak Türkiye'de %3,75, Özbekistan'da %1, Kazakistan'da ise %13 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Buna göre, Kazakistan bankacılık sisteminin dış ticaretin finansmanına sağladığı desteğin Türkiye ve Özbekistan'a göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 23. Banka Gayri Nakdi Kredilerinin Toplam Brüt Kredilere Oranı (%)

Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	9,20	3,32	3,44	4,97	3,49	2,58	2,74	2,64	2,74	2,99	3,17
Özbekistan	-	2,80	3,00	1,20	0,97	0,71	0,53	0,41	0,39	0,42	0,44
Kazakistan	-	2,70	7,09	18,92	20,93	20,67	19,39	19,47	12,39	7,95	7,90

Kaynak: Dünya Bankası, World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=FB.AST.NPER.ZS&country=TUR,KAZ,UZB#>, (14.02.2017).

Tablo 24'te Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan'da bankaların toplam aktiflerinin öz sermayeye oranı şeklinde hesaplanan öz sermaye çarpanı gösterilmektedir. Öz sermaye çarpanı bir finans kuruluşunun yabancı kaynak ve öz sermaye dağılımını anlamak ve riskini ölçebilmek adına yatırımcılar tarafından özellikle kullanılmaktadır. Öz sermaye çarpanı; varlıkların öz sermayenin kaç katı olduğunu, başka bir ifadeyle öz sermayenin varlıklar içerisindeki ağırlığını göstermektedir. Öz sermaye çarpanının yüksek olması, yüksek kaldıraç kullanıldığını, yani varlık finansmanının daha çok borçlanma yoluyla yapıldığını ve sermaye arzının düşük olduğunu göstermektedir. Bu oranın düşük olması beklense de, bazı durumlarda borçlanma yoluna gitmek öz kaynak karlılığını arttırabilmekte ya da bankaya daha düşük maliyet imkânı sağlayabilmektedir (Bilir ve Kulalı, 2014: 59-61). Tablo 24'te görüldüğü üzere öz sermaye çarpanı yıllar itibariyle her üç ülkede de hemen hemen birbirine yakın bir seyir izlemiştir. Sadece 2008 krizi sonrası Kazakistan'da bankaların varlık finansmanında borçlanma oranı yükselmiş ve öz sermaye çarpanı 19,23 olmuştur. Bu durum kriz nedeniyle sektörün sermaye ve mevduat sıkıntısı içerisinde olması nedeniyle borçlanma yoluyla kaynak yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 24. Banka Varlıklarının Öz Sermayeye Oranı

Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	16,39	7,81	8,26	8,00	8,13	8,87	8,26	9,17	8,62	9,09	9,01
Özbekistan	-	6,90	7,19	7,52	7,52	8,20	8,77	8,93	8,55	8,85	9,01
Kazakistan	7,35	-	8,20	19,23	8,85	7,25	6,90	7,58	7,30	9,52	9,26

Kaynak: Dünya Bankası World Data Bank verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankaların kâr yaratmada ne kadar etkin olduğu aktif kârlılık oranı (Return on Equity-ROA) ile ölçülmektedir. Buna göre ROA ne kadar yüksekse bankaların varlıklarının kâr yaratma konusunda o kadar başarılı kullanıldığı düşünülür. Aynı şekilde banka sermayedarları tarafından ortaya konulan sermaye karşılığında ne kadar kâr elde ettikleri, yani her bir birim sermaye karşılığında kaç birim kâr yaratıldığı ise öz sermaye kârlılık oranı (Return on Equity-ROE) ile ölçülmektedir. Buna göre Tablo 25'te yer alan Türk bankacılık sektörü ROA ve ROE oranları sektörün hem aktif kârlılığının hem de öz sermaye kârlılığının 2008 krizi sonrasında azaldığına işaret etmektedir. Fakat 2016 yılında bankacılık sektörünün aktif ve öz sermaye kârlılığı bir miktar olsun artış göstermiştir. Tablo 25'te ayrıca Türk bankacılık sektöründe mevduatın krediye dönüşüm oranı gösterilmiştir. 2000 yılında %47 seviyelerinde olan mevduatın krediye dönüşümü 2008 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. Fakat bankaların 2008 krizinde riskli ortamda kendilerini güvence altına alma stratejisine bağlı olarak tekrar gerilese de son yıllarda bu oran %114'e çıkmıştır. Bu durum, bankalar tarafından sağlanan kredilerin kaynağının sadece mevduat değil, aynı zamanda kendi öz kaynakları ya da dış borçlanma olduğu şeklinde ifade edilebilir. Basel kriterleri çerçevesinde bankaların riskli varlıklara karşı buldurmak zorunda oldukları sermayenin öz kaynaklara oranını gösteren sermaye yeterlilik rasyosu (SYR) %8 olarak belirlenmişse de, Türkiye'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından bu oran Türk bankaları için %12 olarak uygulanmaktadır. 2016 yılsonu itibarıyla SYR Türk bankaları için oldukça iyi seviyede %15,1 olarak gerçekleşmiştir (BDDK). Tablo 25'te yer alan rasyolar, bankacılık sistemleri yeterli şeffaflığa ve elektronik veri bankasına sahip olmadığı için Özbekistan ve Kazakistan için ölçülememiştir.

Tablo 25. Türk Bankacılık Sektörü Seçilmiş Rasyoları (%)

Gösterge	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ROA	-3,1	2,8	2,0	2,6	2,5	1,7	1,8	1,6	1,3	1,2	1,5
ROE	-72,8	27,8	18,7	22,9	20,1	15,5	15,7	14,2	12,2	11,3	14,3
Mevduatın Krediye Dönüşüm Oranı	47,04	78,56	80,91	75,11	82,78	95,05	99,86	107,66	114,38	116,62	114,76

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Gerek bankacılık sektöründe gerekse de finansal piyasalarda istikrarı sağlama rolü her üç ülkede de merkez bankalarına verilmiştir. Aynı zamanda hem Türkiye'de hem de Özbekistan ve Kazakistan'da merkez bankalarının uyguladığı para politikaları fiyat istikrarı odaklıdır. Bu doğrultuda da her üç ülkede birden kısa vadeli faizler para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de TCMB tarafından kullanılan politika faiz oranı "1 hafta vadeli repo ihale faiz oranıdır" (Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr/>). Özbekistan Merkez Bankası tarafından kullanılan politika faizi ise "Refinans Oranıdır" (Ayrıntılı bilgi için bkz. CBU, <http://www.cbu.uz>). Son olarak Kazakistan'da NBK tarafından kullanılan politika faiz oranı ise "Gecelik Repo Faiz Oranıdır" (Ayrıntılı bilgi için bkz. (NBK, <http://www.nationalbank.kz>)). Tablo 26'da bu üç ülkenin merkez bankaları tarafından para politikası stratejisi çerçevesinde kullanılan politika faiz

oranları gösterilmektedir. 2000’li yıllarda Türkiye’de yüksek enflasyonla mücadele amacıyla politika faiz oranı %60 seviyelerinde iken, son yıllarda enflasyon oranının tek haneli seviyelere düşürülmesine bağlı olarak 2015 yılında ilgili oran %7,5’a kadar gerilemiştir. Özbekistan ve Kazakistan’da daha önce açıklandığı üzere 2000’li yıllardan önce %60 civarında yüksek bir enflasyon sorunu ile mücadele edilmiştir. Bu dönemde her iki ülkede de fiyat istikrarı amacıyla; yüksek faizin düşük talep yaratacağı ve fiyat endeksini aşağıya düşüreceği kanısıyla %30 gibi yüksek bir politika faizi belirlenmiştir. Tıpkı Türkiye gibi bu ülkelerde de son yıllarda enflasyonun düşürülmesiyle birlikte politika faiz oranı Özbekistan’da %9’a, Kazakistan’da ise %5,5’a kadar gerilemiştir.

Tablo 26. Merkez Bankaları Ortalama Politika Faiz Oranları (%)

Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	60	16,5	16	14	7	6,25	5,5	4,5	10	7,5
Özbekistan	30	14	14	14	14	12	12	12	10	9
Kazakistan	30	10	11	10,5	7	7	7,5	5,5	5,5	5,5

Kaynak: TCMB, CBU ve NBK verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Merkez bankaları politika faizi değişikliğine gitseler de, bu kararlar uzun vadeli faiz oranları ve döviz kurları gibi mali piyasa fiyatlarını etkileyebildiği ölçüde ekonomik birimlerin harcama kararlarını değiştirebilmektedir (Woodford, 2003: 15). Bu bağlamda merkez bankası politikalarının etkisini ölçebilmek amacıyla Tablo 27’de bu üç ülkenin Dolar kuru değişimleri gösterilmiştir. Doların TL karşılığı 2000 ile 2010 yılları arasında 2,5 kat artmıştır. Bu yıllarda devreye sokulan ekonomik önlemler paketi ile kur üç yılda %25 artarken, 2013 yılından sonra Dolar tekrar yükselmiş ve 2013-2016 arası dönemde Türk parası yaklaşık %85 değer kaybederek Doların TL karşılığı 3,52 TL seviyesine yükselmiştir.

Özbekistan, SSCB’nin dağılması sonrasında 1992 yılına kadar Ruble kullanmaya devam etmiştir. Daha sonra “Som Kupon” olarak adlandırılan para birimi 1994 yılına kadar kullanılmıştır. Fakat Özbekistan yeni yapılanan bağımsız bir ekonomi olması nedeniyle Som Kupon banknotlar hızla değer kaybedince kullanımdan kaldırılmış, yerine “Som” banknotlar dolaşıma çıkarılmıştır. Fakat Özbek Som’u değer olarak gerekli toparlanmayı yeniden gösterememiş, 2000 ile 2016 arası 16 yılda yaklaşık 14 kat değer kaybederek Dolar karşılığı 3.270 Som seviyesine yükselmiştir.

Kazakistan’ın para birimi Tenge ise 2000 yılında Dolar karşısında 142,10 Tenge iken 2013 yılına kadar sadece %7 değer kaybederek Dolar karşılığı 149,11 Tenge seviyesine yükselmiştir. Kazakistan’da yetkililer, Şubat 2014’te Tenge’yi 1 ABD Doları karşısında 179 Tenge olarak sabitlemişlerdir. Fakat bu sabit kur politikası Tenge’yi 2013’teki değerinden % 19 daha zayıf hale getirmiştir. Bunun üzerine petrol fiyatlarındaki sert düşüş nedeniyle baskı altında olan Kazakistan para birimi Tenge, 2015 yılında hükümet tarafından daha da devalüe edilmiş, sonrasında ise dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir (The Euroasia Center, 2016(b): 2). Sonrasında Tenge bir yıl içerisinde yaklaşık %50 değer kaybetmiş ve Dolar karşılığı 2016 yılında 333,60 Tenge seviyesine yükselmiştir.

Tablo 27. Dolar Kuru (1\$)

Ülke	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye (TL)	0,60	1,50	1,67	1,80	1,90	2,19	2,72	3,52
Özbekistan (Som)	236,60	1.500,00	1.700,00	1.800,00	2.000,00	2.200,00	2.400,00	3.270,00
Kazakistan (Tenge)	142,10	147,36	146,62	149,11	152,13	179,19	221,73	333,60

Kaynak: TCMB, CBU ve NBK verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir.

Çalışmada buraya kadar Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan'ın politik, sosyal, ekonomik, ticarî ve bankacılık sektörü yapılanmalarından bahsedilmiştir. Bütün bunlar bir ülkenin riskini ve kredibilitelerini belirleyen unsurlardır. Bir ülkenin kredi riskine bağlı olarak belirlenen kredi notu o ülkenin uluslararası piyasalardan borçlanabilmesine imkân tanımaktadır (Akyurt, 2011: 45). Özellikle sermaye piyasalarının gelişmiş olduğu ülkelerde yabancıların yatırım kararları almaları ve kredi şartlarının belirlenmesi için ülkenin kredibilitesi büyük önem taşır. Ülkelerin kredi riskinin derecesi kredi derecelendirme kuruluşları (Standard & Poor's (S&P), Moody's, Fitch gibi) tarafından belirlenmektedir. Ancak Kredi Derecelendirme Kuruluşları'nın verdikleri notların veriliş yönteminin keyifliği, içerdiği metodolojik ve yönetsel problemler ve notların krizleri ön-görme performansları ciddi biçimde eleştirilmektedir (Gür ve Öztürk, 2011, 69).

Tablo 28'de üç ülkenin S&P, Moody's ve Fitch tarafından verilen kredi notları görülür. Özbekistan bankacılık sistemi ve tahvil-bono piyasası çok fazla gelişmediği için 2013 yılına kadar ülkeye herhangi bir not verilmemiştir. 2000 yılında Türkiye'nin kredi notu "B+" ile "çok spekülâtif" ve "yatırım yapılamaz" düzey olarak belirlenmiştir. Fakat daha sonra ülkede sermaye piyasalarının, bankacılık sisteminin ve ekonominin rehabilitasyonu ve gelişimi ile birlikte 2015 yılında notu "BB+" olarak "yatırım yapılabilir" fakat "alt orta not" seviyesine yükseltilmiştir. Özbekistan ise, henüz yatırımcılar açısından gerekli güveni yansıtamadığı için notu "BB", "yatırım yapılamaz" ve "spekülâtif" olarak belirlenmiştir. Kazakistan'ın notu ise Türkiye ile hemen hemen eşdeğer bir şekilde, 2000 yılında "BB-" ile "spekülâtif" ve "yatırım yapılamaz" düzeyden 2015 yılında "BBB" olarak "yatırım yapılabilir" fakat "alt orta not" seviyesine yükseltilmiştir.

Tablo 28. Kredi Görünümleri (S&P, Moody's ve Fitch Karma)

Ülke	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	B+	BB-	BB-	BB-	BB	BB+	BB	BB+	BB+	BB+
Özbekistan	-	-	-	-	-	-	-	BBB	BBB	BB
Kazakistan	BB-	BBB	BBB-	BBB-	BBB	BBB	BBB+	BBB+	BBB+	BBB

Kaynak: S&P, Moody's ve Fitch verileri derlenerek tarafımızdan düzenlenmiştir. (14.02.2017).

Her üç kredi derecelendirme kuruluşunda da tarafından "A" notları yüksek dereceyi, "B" notları orta ve spekülâtif dereceyi, "C" notları da borçların ödeme riskinin çok yüksek olduğu dereceyi ifade etmektedir.

Bankacılık sisteminin yanı sıra her üç ülke de tarihi henüz yeni sayılabilecek fakat gelişime açık sermaye piyasası ve borsa işlemleri gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de sermaye piyasası işlemleri 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın (İMKB) açılması ile birlikte tezgahüstü piyasa kategorisinden çıkarak organize hale gelmiştir. 2013 yılında ise İMKB ve İstanbul Altın Borsası’nın tüzel kişilikleri son bularak, bu kurumlar “Borsa İstanbul (BİST)” çatısı altında birleştirilmiştir. Bugün BİST çatısı altında dünya üzerinde işlem gören hemen hemen tüm menkul kıymetler ile türev ürünlere erişim ve alım-satım imkânı bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.borsaistanbul.com>). BİST’in günlük işlem hacmi ortalama 3 milyar TL (852 milyon Dolar) civarındadır. 2015 yılı yıllık işlem hacmi ise 211 milyar Dolar olmuştur.

Özbekistan’ın “Taşkent” unvanlı Cumhuriyet Sermaye Borsası 1991 yılında faaliyete geçmiştir. 1994 yılında yoğunlaşmaya başlayan özelleştirme çabalarıyla işlem hacmi genişlemiş, 1997’de Özelleştirme Yatırım Fonu’nun kurulmasını takiben, ikincil piyasa gelişmeye başlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.uzse.uz/>). Halen Taşkent Sermaye Borsası’nın tüm ülkeye yayılmış 12 şubesi bulunmaktadır (TBTM, 2015: 29). Borsa’nın 2015 yılı sonu itibariyle yıllık işlem hacmi 15 milyar Som (6,2 milyon Dolar) civarındadır.

Kazakistan Borsası ise 1993 yılında faaliyetlerine başlamış olup, finans sektörüne hizmet eden Kazakistan’ın tek borsasıdır. Kazakistan Borsası’nda repo piyasası araçları, döviz, Kazakistan’da ve yabancı ülkelerde ihraç edilmiş devlet ve özel şirket menkul kıymetleri, Kazak finans kurumlarının tahvilleri ve türev ürünler tek bir işlem salonunda işlem görmektedir. Kazakistan Borsası’nın işlem hacmi 2015 yılında yaklaşık 150 milyar Dolara ulaşmıştır. Kazakistan Borsası, Dünya Borsalar Federasyonu, Avrasya Borsalar Federasyonu ve başka ulusal ve uluslararası mesleki birliklerin üyesidir. BİST ile Orta Asya’nın en büyük ve umut vadeden borsası olan Kazakistan Borsası arasında 2014 yılında imzalanan çerçeve anlaşması ile her iki borsanın piyasalar, kotasyon, ürünler, teknoloji ve know-how paylaşımı konularında işbirliğine gitmeleri sağlanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kase.kz/>).

Türkiye 1930 yılında kurulan Merkez Bankası ve çok uzun geçmişe sahip köklü bankaları ile finansal sistemi oldukça gelişmiş ve yatırımcılar açısından cazibesi yüksek bir finans merkezi haline gelmiştir. Zaman içinde yasal ve kurumsal açıdan başarılı bir rehabilitasyon sürecinden geçen, uluslararası standartlara uyum sağlayan Türk bankacılık sektörü, mevduat toplama ve kredi yaratma kapasitesiyle ülke ekonomisinin gelişiminde ve sahip olduğu ürün ve hizmet çeşitliliği ile ticaret hacminin büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özbekistan ve Kazakistan Merkez Bankaları ise 1992 yılından sonra kurulmuş olup, dünyanın en genç merkez bankaları arasında sayılmaktadır. Buna bağlı olarak bu ülkelerin bankacılık sektörleri de henüz yeni yeni gelişmektedir. Fakat bu duruma rağmen gerek Türkiye özellikle Avrupalı, gerekse de Özbekistan ve Kazakistan Orta Asyalı yatırımcılar açısından gelecek vaat eden ve gelişme potansiyeli yüksek olan pazarlardır. Son yıllarda her üç ülkenin finans piyasalarında hem özel hem de yabancı bankacılığın hâkimiyeti artmış ve yabancı piyasalara entegrasyon süreci hızlanmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye’de sermaye piyasaları Özbek ve Kazak borsalarına göre çok daha büyük işlem hacmine sahipse de, Özbek ve Kazak borsalarının da son yıllarda hacimlerinin genişlediği gözlenmiştir. Gelecekte de bu üç ülkenin finans piyasaları dünya ile entegrasyonu sürdürdüğü müddetçe bu

lkelere sermaye girişi hızlanacak ve ülkeler yabancı yatırımcılar açısından cazibe merkezi haline dönüşecektir. Aynı zamanda bu durum lkelerin ekonomik büyümesine, kalkınmasına ve dış ticaret hacminin genişlemesine de imkân sağlayacaktır.

Sonuç ve neriler

Orta Asya, içinde Türk topluluklarının bulunduğu, Sibiryadan Himalayalar'a, Ural bölgesinden Çin'e kadar geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları ve madenlere sahip olması, önemli geçiş güzergahları üzerinde bulunması bölgeyi diğer ülkeler nezdinde cazip hale getirmekte, bölge ile ilgili politikalar üretilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda alışma; Türkiye için artan önemine bağlı olarak Orta Asya lkelerinden Kazakistan ve Özbekistan ile olan siyasal, ekonomik ve ticari politikalarının gelişim sürecinin görülmesi ve varılan/varılması gereken noktaların tespit edilmesine yardımcı olmaktadır.

Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan halkları kardeş olan, aynı kökenden gelen, aynı tarihi paylaşan, güçlü ortak değerleri bulunan ve çok önem atfedilen ülkelerdir. Bunların içerisinde Türkiye ekonomisi, gelişmekte olan piyasa ekonomisi olup, dünyanın en yeni sanayileşmiş ülkelere rinden biri olarak tanımlanmakta ve dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer almaktadır. Tarım, tekstil, motorlu araç ve parçaları, gemicilik, inşaat ve beyaz eşya gibi sektörlerde dünyanın lider üreticileri arasında yer alan Türkiye, dış ticaretini bu ürünlere göre şekillendirmektedir. Ara mal ve niha'i mal üretim ve ihracatı fazla olsa da, Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlılığının yüksek olması ülkede dış ticaret açığını artırmaktadır. Türkiye'de sanayi, finans, ulaşım ve iletişim sektörlerinde devlet hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Ancak zel sektörde de son zamanlarda hızlı bir gelişim ivmesi yakalanmıştır. Türkiye 2001 krizinin ardından geçirdiği rehabilitasyon süreci sonrasında finans sektöründe etkin payı olan bankacılık sistemini kurumsal ve yapısal çerçevede yeniden yapılandırmış ve sistemi uluslararası standartlar seviyesine yükseltmiştir. Sistem bir yandan krl yapısını sürdürmekte, diğer yandan ise uluslararası rekabet açısından ürün ve hizmet kalite ve çeşitliliğini artırmaktadır. Aynı zamanda sistem düzenleyici ve denetleyici otoriteler tarafından denetlenmektedir. Türkiye'de para piyasalarının yanı sıra sermaye piyasaları da etkin çalışmaya başlamıştır. Böylelikle ülkeye sermaye girişi hızlanmıştır. Finansal sistemdeki bu olumlu gelişmelerle birlikte ülkede istikrarlı bir ekonomik büyüme, tek haneli enflasyon ve azalan kamu borcu dikkat çekmektedir. lke ekonomik istikrarın yanı sıra finansal istikrarı sağlamayı da hedeflemektedir.

Özbekistan ise Merkez Asya'nın en kalabalık ülkesi olarak, tarihsel geçmişi ile diğer komşularından farklı ve içinde bulunduğu coğrafya itibarıyla, sahip olduğu zengin yer altı kaynaklarıyla gelecek vadeden bir ülke konumundadır. Özbekistan ticari anlamda çok büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle, ticaret ve yatırıma odaklanan başta Çin, Güney Kore ve gelişmiş bağı Batı lkeleri Özbekistan'la siyasal ve ekonomik ilişkilerini giderek güçlendirmeye çalışmakta, diğer yandan Rusya Federasyonu da özellikle enerji, petrol ve doğalgaz yatırımlarına ağırlık vermektedir. Özbekistan ekonomisi; pamuk, altın, uranyum ve doğal gaz dahil olmak üzere ağırlıklı olarak metal üretimine dayanır. Özbekistan, altın rezervinde dünyada dördüncü, bakır rezervlerinde ise dünyada onuncu sırada gelmektedir. Bunların yanı sıra dünyanın dördüncü büyük uranyum üreticisi

ve beşinci büyük ihracatçısıdır. Tarım sektöründe de Özbekistan dünyada pamuk ihracatında beşinci sırada, pamuk üretiminde ise altıncı sırada yer almaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr>) Piyasa ekonomisine geçmeyi hedeflemesine rağmen, ülkede yabancı kaynaklı yatırımı caydıran sert ekonomik kontroller bir şekilde devam etmektedir. Mevcut merkezi ve stratejik konumuna rağmen doğal kaynaklarının zenginliği, yüksek nüfusu, BDT ülkeleriyle uygulanan gümrük birliği imkânları, yatırım ve üretim için kullanılan başta enerji, hammadde ve işgücü olmak üzere girdi maliyetlerinin düşüklüğü, doymamış ve giderek büyümekte olan bir pazara sahip olması Özbekistan'ın öne çıkan avantajları olarak değerlendirilebilir. Özbekistan'ın finans sektörü incelendiğinde ise sektöre bankaların hâkim olduğu görülmektedir. Ancak hem bankalar hem de banka dışı finansal kurumlar benzer şartlara sahip diğer ülkelere kıyasla daha az gelişmiş durumdadır.

Türk dünyası içerisinde en gelişmiş devlet olan Türkiye'yi Kazakistan izlemektedir. Kazakistan hem Müslüman ülkeler içerisinde hem de Türk devletleri içerisinde yüzölçümü bakımından en büyüğü olmakla birlikte, doğal kaynaklar bakımından da en zengindir. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Kazakistan, hızlı bir şekilde siyasi ve ekonomik istikrara kavuşmuştur. Sahip olduğu petrol, uranyum, demir, altın ve kurşun rezervleri ile maden hacim ve çeşidi bakımından dünyanın sayılı ülkelerinden birisidir. Kazakistan uranyum, krom, kurşun ve çinkoda dünya ikincisi, manganda dünya üçüncüsü, bakırda dünya beşincisi olarak gösterilmektedir. Kömür, demir ve altın rezervleri itibarıyla da dünya sıralamasında ilk on ülke arasında, doğalgazda ilk on iki, petrolde ilk on üç ve alüminyum rezervleri itibarıyla da ilk on yedi ülke arasında yer almaktadır. Dünyadaki kromun %26'sı, altının %20'si, uranyumun %17'si Kazakistan'da bulunmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr>). Bütün bu yeraltı zenginlikleri doğal olarak ülkenin dış ticaretini de etkilemiştir. Kazakistan'da üretim bütün bu doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi üzerine kurulduğundan, ihracatının büyük bir kısmı bu ürünlerden oluşmaktadır. Kazakistan'da üretim o kadar çok enerji ve yer altı kaynaklarının arzına yoğunlaşmıştır ki, ülke içinde ihtiyaç duyulan diğer mal ve hizmet talebi ithalata dayalı bir şekilde karşılanmaktadır. Bütün bunların yanı sıra Kazakistan'da finans sektörü incelendiğinde; sektörün 1990'ların ortalarında gerçekleştirilen geniş çaplı reformların etkisiyle gelişim sürecine girdiği gözlenmektedir. Özellikle uygulanan ekonomik programlardan bankacılık sektörü oldukça fayda sağlamıştır. Bugün dünyanın önemli bankalarının Kazakistan'da iştirak ya da temsilcilikleri bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen Kazakistan'da tasarruf oranının zayıf kaldığı, mevduat bilincinin oluşmadığı ve kredilerin ekonomik büyümeye katkısının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Fakat son birkaç yıldır Kazakistan yabancı yatırımcılar için Borsası ile bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Sermaye piyasası faaliyetleri, işlem gören ürünler ve işlem hacmi ile Orta Asya'nın umut vaat eden finans merkezi haline dönüşmüştür.

Özbekistan ekonomisinin geliştirilebilmesi için doğal zenginliğe sahip olduğu yeraltı kaynaklarında öncelikli sektörler stratejisi izlemesi önerilebilir. Altın, uranyum ve doğalgaz tesisleri çok daha modern hale getirilerek, bu kaynakların sadece çıkarılması değil, işlenmesi ve o şekilde yurtdışına ihracı sağlanarak elde edilecek gelir arttırılma yoluna gidilebilir. Özbekistan'da ayrıca ülke içi sermaye birikiminin ve yabancı yatırımların yetersizliği göze çarpmaktadır. Bu nedenle sermaye birikimini ve yabancı kaynak girişini sınırlandıran engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bu

amaçla ülkede; vergi politikası, mevduat güvencesi, devlet teşviki, finansal ürünlerdeki risk algısının ortadan kaldırılması amacıyla Őeffaflık ve saydamlık gibi konu ve ilkelerde gerekli düzenlemeler ve anlayış ivedilikle revize edilmeli ya da değiştirilmelidir. Bu çerçevede bölgesel güvenliğin sağlanması da önem arz etmektedir. Sanayileşmenin henüz yetersiz olduğu zbekistaında kaynak dağılımında da etkinlik sağlanamamaktadır. Büyük yeraltı zenginliği olmasına rağmen ülkede kişi başına düşen GSYİH'nin 2.100 Dolar gibi oldukça düşük seviyelerde bulunduğu görülür.

Kazakistan ise Orta Asya'nın yükselen ekonomisi konumundadır. Ülkede zel mülkiyet çok gelişmemiş ve çoğu alanda devlet tekeli ve merkezizeyici yapı sürdürülmüştür. Tüm lke genelinde büyük petrol yataklarına sahip olan Kazakistan'da petrolün büyük kısmı ülkenin batı bölgesinde üretilse de, büyük bir coğrafyaya sahip olan ve ulaştırma sektörü çok gelişmemiş olan Kazakistan'da sanayi özellikle Kuzey ve Kuzey Doğu bölgelerinde yoğunlaştığından ülke kendi sanayi kuruluşlarının ihtiyaı olan petrol Rusya'dan ithal etmek zorunda kalmaktadır. Nihayetinde petrol rezervi yüksek olan diğer dünya lkeleri gibi çok daha fazla dış ticaret fazlası vermesi gereken Kazakistan bunu sağlayamamaktadır. Ulaştırma sektörünün ve taşımacılık sisteminin geliştirilmesi Kazakistan'ı hem ülke içi ticarete hem de uluslararası ticarete çok daha önemli bir noktaya taşıyabilecektir. Diğer yandan Kazakistan, enerji kaynaklarının üretimi ve yer altı zenginliklerinin çıkarılabilmesi, kullanılabilmesi ve pazarlanabilmesinde Rusya'ya hâlâ bağımlıdır. Bu sorunun üzümünde Kazakistan acil devlet politikaları uygulamalı, teşvikler vermeli, vergilendirme sisteminde reforma giderek üretimde dışa bağımlı halden kurtulmalıdır. Son olarak ise Kazakistan'ın finansal sisteminde zme kavuşturulması gereken birtakım sorunlar mevcuttur. Sistemde mevduat güvencesinin olmaması, sermaye birikiminin yetersizliği, devlet borçlanma senetlerine karşı yeterli ilginin olmayışı, ülkedeki ekonomik belirsizlik ve istikrarsızlık, bankacılık sektörünün öz kaynak sorunu ve finans sektörünün teknolojik gelişime uyum sağlayamaması Kazakistan finans sisteminin acil zm bekleyen sorunları arasındadır.

Türkiye ile Özbekistan ve Kazakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ülkeler arasında çeşitli anlaşma ve protokoller imzalanmış ve ilişkiler sağlam temellere dayandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlaşma ve protokoller girişimciiler için devlet güvencesi yaratmakta ve ilişkilerin derecesini giderek arttırmaktadırlar. Ancak üç ülke için de ticari ve ekonomik açıdan ilişkiler önemli bir potansiyele sahip olsa da, henüz arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Özbekistan ve Kazakistan için Türkiye önemli bir ticarî paydaş konumunda olsa da, Türkiye'nin dış ticaretinde Özbekistan ve Kazakistan çok düşük bir paya sahiptir. Orta Asya lkeleri ve Rusya arasında çeşitli ekonomik topluluklar oluşturulmuştur. Bu toplulukların en temel amacı; birlik yesi ülkeler arasında ekonomik bütünleşmeyi sağlamak ve gümrük tarifelerinin baskın ülke konumundaki Rusya'nın tarifelerinin diğer ülkelerce benimsenmesini sağlamaktır. Bu durum Türkiye dâhil diğer ticarî paydaş lkelerin de ticaretlerini saptırıcı bir etki yaratmaktadır.

Özbekistan ve Kazakistan ile Türkiye'nin ticarî ve ekonomik ilişkilerinde yeterince yakınlaşmamaları, bu lkelerin coğrafi olarak Türkiye'ye uzak pazarlar olmalarından da kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan ve Özbekistan'ın kara devleti olmaları ve açık denizde kıyıları'nın olmayışı ülkelerarası dış ticareti kısıtlamaktadır. Bu olumsuzluğun giderilmesi için büyük

ulaştırma yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin; Özbekistan ve Kazakistan en önemli ihraç ürünleri olan petrolü ancak Rusya üzerinden petrol boru hatlarıyla satabilmekte ve bu durum ülkeleri siyasi olarak bağımlı kılmaktadır. Durum böyle olunca Rusya'nın politikaları sonucu petrol üçüncü ülkelere çok daha pahalı olarak satılabilmektedir. Bu sebeple Türkiye ihtiyacı olan petrol ve diğer yeraltı kaynaklarını Kazakistan ve Özbekistan'dan alma yollarını ve imkânlarını geliştirmelidir. Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye'nin sadece bir köprü görevi görmesinden çok baş aktörlerden biri haline gelmesi, ancak Türkiye'nin tasarladığı kapsamlı bir jeoekonomik strateji dahilinde yönlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan ortak bir geçmişin verdiği değerlerle birbirleriyle yakın, ancak henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamış bir ilişki içerisindeyler. Dünya piyasalarında çok daha etkili ve güçlü aynı zamanda da dünyaya entegre olmuş bir Türkiye, Özbekistan ve Kazakistan için uluslararası siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler güçlendirilmeli ve ülkelerarası yardımlaşma ve dayanışma sağlanmalıdır. Böylece güç birlikteliğine giden ülkelerin siyasi ve ekonomik menfaatleri korunarak faydaları maksimize edilebilecektir.

Kaynakça

- AKKAPLAN, Mert. (2014). "İhracat Teşvikleri Ve Türk Eximbank'ın Türkiye'nin İhracatına Etkileri". *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Anabilim Dalı. Uluslararası Ticaret ve Finansman Yüksek Lisans Programı. Ankara.
- AKSOY, M. Suat & KULA, Ferit. (2006). "Girişimcilerin Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Kayserili Girişimciler Üzerine Bir Araştırma". *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. Bışkek. 25-27 Mayıs, 399-400.
- AKYURT, İbrahim Zeki. (2011). Ülke Derecelendirme Sisteminin Markov Zinciri İle Analizi. *İsletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 22(69), 45-60.
- ALKİN, Erdoğan, YILDIRIM, Kemal & ÖZER, Mustafa. (2005). *İktisada Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Anessov, Olzhas (2015). "Kazakistan ve Türkiye Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Büyümeye Katkıları". *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı. Uluslararası İktisat Bilim Dalı. İstanbul.
- ARAS, Güler. (1996). *Ticari Bankalarda Kredi Portföyünün Yönetimi*. Yayın No. 30. Ankara. SPK Yayınları.
- BDDK – Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2016). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri*. Genel Görünümü. Veri ve Sistem Yönetimi Daire Başkanlığı.
- BİLGİN, Gazi. (2002). "Rusya Krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne Etkisi". http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/171_rusyakrizinin.htm, Erişim Tarihi: 17.03.2017.
- BİLİR, Hakan & KULALI, İhsan. (2014). "İşletme Değeri ve Özkaynak Çarpanlarının Karşılaştırılması Analizi". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 38-64.
- BİST – Borsa İstanbul A.Ş.. <http://www.borsaistanbul.com/>, Erişim Tarihi: 22.04.2017.
- BULUT, Remzi. (2016). "Medeniyetin Beşiği Özbekistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı". *Ayrıntı Dergisi*, 3(36), 57-61.
- CBU - The Central Bank of The Republic of Uzbekistan. (2017). <http://www.cbu.uz>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.

- CBU - The Central Bank of The Republic of Uzbekistan. (2017). <http://www.cbu.uz/en/o-banke/pravo-voy-status-i-funksii/>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- COJOCARU, Laura, FALARİS, Evangelos, HOFFMAN, Saul & MİLLER, Jeffrey. (2016). "Financial System Development and Economic Growth in Transition Economies: New Empirical Evidence From The CEE and CIS Countries". *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(1), 223-236.
- ÇEŐTEPE, H. & YILDIRIM, E. (2016). "Türkiye'de Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 12-26.
- DEİK – Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012(a)). "Kazakistan Bülteni". İstanbul, 1-17.
- DEİK – Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012(b)). "Özbekistan Ülke Bülteni". İstanbul. Türk Özbek İş Konseyi, 1-20.
- DEMİRTEPE, M. Turgut & BOZBEY, İzzet Ahmet. (2013). "Özbekistan ve "Arap Baharı": Anna Karenina İlkesi ya da Potansiyel Bir "Devrim" in İmkânı". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (33), 89-121.
- DPT – Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri". Ankara. Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Dünya Bankası, World Data Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=KAZ>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- Dünya Bankası, World Data Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=FB.AST.NPER.ZS&country=TUR,KAZ,UZB#>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- Dünya Bankası, World Data Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=KAZ,TUR,UZB#>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- Dünya Bankası, World Data Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.TOTL.ZS&country=KAZ#>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- Dünya Bankası, World Data Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=FP.CPI.TOTL.ZG&country=KAZ,TUR,UZB#>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- Ercan, Salih & Gökdeniz, İsmail. (2009). "Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan". *Bilgi. Bahar*, (49), 59-80.
- Fitch Ratings. <https://www.fitchratings.com/site/turkey>, Erişim Tarihi: 14.04.2017.
- GÖÇER, İsmet, MERCAN, Mehmet & BÖLÜKBAŐ, Mehmet. (2015). "Bankacılık Sektörü Kredilerinin İstihdam Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 65-84.
- GÜR, Timur Han & ÖZTÜRK, Hüseyin. (2011). "Ülke Riski, Derecelendirme Kuruluşları, Aksaklıklar ve Yeni Düzenlemeler". *Sosyoekonomi*, 16(16), 69-92.
- İSMAYİLOV, Elnur & BUDAK, Türkan. (2015). *Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası*. BİLGE-SAM Analiz/Enerji. Yayın No. 1189. Şubat.
- ITC – International Trade Center. (2017). "Trade Map". http://www.ITA, Trade Map.org/Product_Sel-Country_TS.aspx, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- İTO - İstanbul Ticaret Odası. (1992). "Özbekistan". Yayın No. 1992-26. KEİB / BDT Araştırma Dizisi No. 4. Hazırlayan: Zehra Mumcu. İstanbul.
- KABASAKAL, Öner. (2001). "Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik ve Ticari İlişkileri". *Avrasya Etüdüleri* 20. Özel Sayı, 37-60.
- KAR, Muhsin & TATLISÖZ, Fatma. (2008). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". *KMU İİBF Dergisi*, 14(1), 1-23.
- KARLUK, Rıdvan. (1999). Türkiye Ekonomisi. İstanbul. Beta Yayınları.

- KASE - Kazakhstan Stock Exchange. <http://www.kase.kz/>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- KTO – Konya Ticaret Odası. (2008). “Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Raporu”. Etüd-Araştırma Servisi. Eylül Sayısı.
- KÜÇÜK, Özkan. (2006). “Sovyet Dönemi Özbekistan’ın Ekonomik Durumu”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Elazığ.
- Moody’s Investors Service. <https://www.moodys.com/>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- NBK – National Bank of Kazakhstan. (2017). <http://www.nationalbank.kz>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- NBK – National Bank of Kazakhstan. (2017). <http://www.nationalbank.kz/?docid=164&switch=english>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- NURKSE, Ragner. (1970). *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries and Patterns of Trade and Development*. Oxford University Press.
- ÖZMEN, Erdal. (2014). “Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri”. *Economic Research Center Working Papers in Economics*, 14(12), 1-138.
- ÖZYETGİN, A. M. (2006). “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”. *Academia*, 1-27.
- PRADHAN, Rudra, ARVİN, Mak, NORMAN, Neville & NISHIGAKI, Yasuyuki. (2014). “Does Banking Sector Development Affect Economic Growth And Inflation? A Panel Cointegration And Causality Approach”. *Applied Financial Economics*, 24(7), 465-480.
- SARAY, Mehmet. (2004). *Kazakların Uyanışı*. Ankara. Tika Yayınları.77.
- SAYGILLI, Şeref, CİHAN, Cengiz, YALÇIN, Cihan & HAMSİCİ, Türknur. (2010). *Türkiye ve İmalat Sanayii-nin İthalat Yapısı*. TCMB Çalışma Tebliği. No. 10/02.
- SEYİDOĞLU, Halil. (2001). *Uluslararası İktisat*. Geliştirilmiş 14.b. İstanbul. Güzem Yayınları.
- SOMUNCUOĞLU, Anar. (2001). “Özbekistan’ın Gelişme Stratejisi”. *Avrasya Dosyası Özbekistan Özel*, 7(3), 19-20.
- Standard & Poor’s. https://www.standardandpoors.com/en_US/web/guest/home, Erişim Tarihi: 02.04.2017.
- SUNGUR, Turgut. (1999). *Bankacılar için Banka Tekniği İşlemleri*. 4.b. Ankara. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayını.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2017). “Türk Ekonomisinin Genel Görünümü”. <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelistmeler.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 17.03.2017.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). “Dış Politika”. <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 17.03.2017.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2017). <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 28.03.2017.
- TBB – Türkiye Bankalar Birliği. <https://www.tbb.org.tr/tr>, Erişim Tarihi: 05.04.2017.
- TBTM - T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2015). *2014 Yılı Özbekistan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri*. Taşkent. Nisan.
- TCMB – Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2008). *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*.Ankara.
- TCMB – Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 28.03.2017.
- The Eurasia Center. (2016(a)). “Uzbekistan Country Report”. Washington, 1-5. <https://eurasiacenter.org/country-reports/Central%20Asia/EC-Uzbekistan-Country-Report.doc>, Erişim Tarihi: 02.03.2017.

- The Eurasia Center. (2016(b)). “Kazakhstan Country Report”. Washington, 1-5. <https://eurasiacenter.org/country-reports/Central%20Asia/EC-Kazakhstan-Country-Report.doc>, Erişim Tarihi: 02.03.2017.
- The Maastricht Treaty*. (1992). “Provisions Amending The Treaty Establishing The European Economic Community With A View To Establishing The European Community”. Maastricht. 7 February. http://www.aedh.eu/plugins/fckeditor/userfiles/file/Textes%20UE/Treaty_of_Maastricht.pdf, Erişim Tarihi: 03.04.2017.
- The Maastricht Treaty*. (1992). Treaty of Maastricht on European Union.
- The Stability and Growth Pact*. (1997). European Central Bank.
- The World Bank. (2016). “Kazakhstan Country Snapshot”. <http://pubdocs.worldbank.org/en/428091475782001230/Kazakhstan-Snapshot-Oct2016FINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 30.03.2017.
- Trading Economics. <http://tr.tradingeconomics.com/countries>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- TUİK – Türkiye İstatistik Kurulu. <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 14.02.2017.
- TURAN,Fatih & ÖZDEMİR, Atakan. (2002). “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme”. <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/fatih.htm>, Erişim Tarihi: 14.12.2007.
- TURKKON – Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi. (2017), “Genel Bilgi”. http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10, Erişim Tarihi: 02.03.2017.
- UNDP - United Nations Development Programme. (2015). *İnsani Gelişme Raporu 2015*. New York. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. Ed. Faik Uyanık ve Nazife Ece, Çev. Gizem Tezyürek.
- UNESCAP - United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2003). “Regional Round Table on Foreign Direct Investment for Cental Asia: Investment Climate in Kazakhstan Country Report”. 3-4 Nisan. Tajikistan. United Nations Economic and Social Commission For Asia and The Pacific, 4-8.
- UTBank – Uzbekistan Turkish Bank. <http://utbank.uz/tr/content/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 05.04.2017.
- UTKULU, Utku. (2005). *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*. Yayın No. 09.1600.0000.000 / DK.05.055.389. İzmir. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- UZSE – Uzbekistan Stock Exchange. <https://www.uzse.uz/>, Erişim Tarihi: 05.04.2017.
- VALICKOVA, Petra, HAVRANEK, Thomas & HORVATH, Roman. (2015). “Financial Development and Economic Growth: A Meta-Analysis”. *Journal of Economic Surveys*, 29(3), 506-526.
- WOODFORD, Michael. (2003). *Interest and Prices*. USA. Princeton University Press. Chapter 1. “The Return of Monetary Policy Rules”, 1-58.
- World Economic Forum. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. Ed. Klaus Schwab. Cenevre.
- YILDIRIM, Ertuğrul. (2015). “İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon Mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 8(15), 21-39.
- YILMAZ, Cahit. (2014). “Banka Kredileri ve Büyüme İlişkisi”. *Üretim Ekonomisi Kongresi*, 21-22 Mart, 1-8. [https://www.iku.edu.tr/upp/8562/files/Cahit-Y%C4%B1lmaz\(1\).pdf](https://www.iku.edu.tr/upp/8562/files/Cahit-Y%C4%B1lmaz(1).pdf), Erişim Tarihi: 05.04.2017.
- YÜKSELER, Zafer & TÜRKAN Ercan. (2008). *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*. TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/ 453.
- ZAİM, Sabahattin. (1997). *alışma Ekonomisi*. Genişletilmiş 10.b. İstanbul. Filiz Kitabevi.
- Ziraat Bankası. <http://www.ziraat.com.tr/interaktifRaporlar/2012/tr/m-1-12.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2017.

Dergi Hakkında

Hakemli “Finansal Araştırmalar ve alışmalar Dergisi” (The Journal of Financial Researches and Studies) 10. Cilt 18. Sayı Ocak 2018’de yayınlanacaktır. Dergimizde yayınlanacak makalelerde aranan şekil şartları aşağıda belirtilmiştir. Makalelerin değerlendirme sürecine girebilmeleri için jfrs@marmara.edu.tr adresine ulaştırılmış olması gerekmektedir.

YAZIM KURALLARI

Genel Kurallar

1. İlk sayfada, Türkçe ve İngilizce olarak düzenlenmiş, en çok 250 sözcükten oluşan öz, 9 punto iki yana dayalı olarak yazılması gerekmektedir.
2. Makalenin adının, anahtar kelimelerin ve jel kodların Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmesi gerekmektedir.
3. En az 3 JEL kodu ve 3 anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Yazar ya da yazarların adı, makale başlığının sağ altına, boşluk bırakılarak, sağa dayalı, italik ve koyu 11 punto olarak yazılmalıdır. Yazar ya da yazarların adının yanına konulacak “*” işareti ile dipnot olarak yazar ya da yazarların unvanları, çalıştıkları kurumlar, kendilerine ulaşılabilecek e-posta adresleri ile birlikte 10 punto olarak yazılmalıdır.
5. Gönderilen çalışmaların daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekmektedir.
6. Yazı karakteri 10 punto “Times New Roman” biçiminde olmalı, metin tek satır aralıklı ve iki yana dayalı olarak yazılmalıdır. Giriş ve Sonuç bölümleri numaralandırılmamalıdır.
7. Sayfa yapısı “normal”, üsten 3 cm, alttan 3 cm, sağ 2, sol 2 cm, girinti 1 cm olmalıdır.
8. Başlık 14 punto, sayfa ortası, koyu ve hepsi büyük harf olmalıdır.
9. Yararlanılan kaynaklar 9 punto olarak yazılmalı ve makalenin sonunda yer almalıdır.
10. Yukarıdaki özelliklerde yazılar 3 adet printer ıktısı, CD ile birlikte Yüksekokulumuza teslim edilecektir.
11. İstenilen özelliklerde olmayan yazılar değerlendirilmeye alınmayacaktır.
12. Aynı yazara ait tek yazarlı birden fazla yazı bir sayıda yayınlanamaz.
13. Göndermeler dipnotlar şeklinde değil, metin içinde ilgili yere açılacak parantezlerle yapılmalıdır. Parantez içindeki sıralama şu şekilde olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numarası ya da numaraları.
14. Kaynakçada yazar ya da yazarların soyadları büyük harflerle, ilk adları küçük harflerle yazılmalıdır.
15. Kaynakçada yararlanılan kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.
16. İnternet kaynaklarında yazar ismi bulunmuyorsa, bu kaynaklar, kaynakçada yazarı belirli kaynaklar sıralaması sona erdikten sonra «İnternet Kaynakları» başlığı altında, erişim tarihleri esasına göre sıralanmalıdır.

17. Tablo, Şekil, grafik ve resim için, eğer alıntı yapılmıŐsa, kaynak mutlaka belirtilmelidir. Gösterilecek kaynak, tablo, Şekil, grafik ve resmin hemen altında, 10 punto, 1 satır aralıklı olarak belirtilmelidir.
18. Tablo, Şekil, grafik ve resimlerin adları; tablo, Şekil, grafik ve resimlerin sınırlarını aŐmayacak Şekilde, tablo, Şekil, grafik ve resimlerin üstüne, Times New Roman, 10 punto, kalın, 1 satır aralıklı, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere yazılmalıdır.
19. Bu yönergede yer almayan her hangi bir Şekil koŐulu üzerinde değerlendirme yapmak gerekiyorsa düzeltme yapılmasını isteme yetkisi Yayın Kurulu'na aittir.

About Journal

The Journal of Financial Researches and Studies which is a peer-reviewed journal 18th issue will be published in January 2018. The specific rules of writings in order to be eligible to be published in journal are at below. Writings, in order to be taken into consideration must be sent to jfrs@marmara.edu.tr

SPECIFIC RULES

1. There must be an abstract maximum 250 words, written in both Turkish and English, 9 font size, justified on the first page.
2. The name of the essay and keywords must be written in both Turkish and English.
3. There must be at least 3 JEL classification codes and 3 keywords.
4. Writer or writers' names must be written under the right side of the essay's title, right aligned, italic and bold in 11 size. Writer or writers' titles, work places and their e-mail addresses must be written as a footnote, 10 size. This footnote must be signed with (*).
5. All essays must have not been published before.
6. Essay must be written in "Times New Roman", 10 size, justified and with 1 line spacing. Introduction and Conclusion should not be numbered.
7. Page setup must be as follows: Up: 3cm, Down: 3cm, Right: 2cm, Left: 2cm, Indentation: Special, 1cm
8. Title must be 14 size, centered, bold and written in capital letters.
9. References must be at the end of the essay with 9 size.
10. All writings are to be handed to the School of Banking and Insurance with 3 printer outputs and a CD.
11. Those essays which do not suited stated above will not be taken into consideration.
12. No more than one essay of a writer is allowed to be published in the same issue.
13. Citations must not be done as footnotes. Instead of this, it must be written into parenthesis. Citations must be written as follows: (writer/s surname, year, page number/s)
14. Writer/s surname must be written in capital letters, first names must be written in lower-case letters.
15. References must be written in alphabetical order according to writers' surnames.
16. If there is not a writer's name in the internet references, these references must be sorted by date of access under the title of "internet references" at the end of references list.
17. Tables, figures, graphs and images which are cited references of those must be written right under them with 10 size and 1 line spacing.
18. Name of the tables, figures, graphs and images must be located on the top of the tables, figures, graphs and images with Times New Roman font, 10 size, bold, 1 line spacing, capitalize each word.
19. To make any assessment on the requirement of written form which is not included in this statement and request for correction if necessary authorized by editorial board.

